

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ SONRASI
TÜRKİYE’DE SANAT**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan

CANSU DUMAN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. TÜRKAN BAŞYİĞİT

İZMİR-2015

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrası Türkiye’de Sanat” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

... /... /2015

CANSU DUMAN

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün...../...../2015 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri,Lisansüstü Eğitim Yönetmeliği'nin maddesine göre, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi CANSU DUMAN 'ın "12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrası Türkiye'de Sanat" konulu tezini incelemiş ve adayın/...../2015 tarihinde, saat 'da jüri önünde tez savunmasını almıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin Olduğuna oy ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

TEZ VERİ FORMU

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU

Tez No :

Konu :

Ünv.Kodu :

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tezin yazarının

Soyadı: **DUMAN** Adı: **CANSU**

Tezin Türkçe adı: “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrası Türkiye’de Sanat”

Tezin Yabancı adı: **Turkish Art After The Influence of 12 September**

Tezin yapıldığı

Üniversite: **Dokuz Eylül Üniversitesi**

Enstitüsü: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**

Yılı: **2015**

Tezin

Türü: **Yüksek Lisans**

Dili: **Türkçe**

Sayfa Sayısı:

Referans Sayısı:

Tez Danışmanı

Yard. Doç Dr. Türkan BAŞYİĞİT

Türkçe anahtar kelimeler:

İngilizce anahtar kelimeler:

1- Darbe

1-Coup

2- Türkiye

2-Turkey

3- Sanat

3-Art

Kaynak göstermek amacıyla tezinin fotokopisi alınabilir.

Yazarın İmzası:

Tarih: Ağustos-2015.

ÖNSÖZ

“12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrası Türkiye’de Sanat “ adlı konuyu hazırlarken ilk bölümde 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’ne siyasal anlamda yer verip, darbeyi hazırlayan süreçten, sıkıyönetime kadar uzanan tarihsel dilim incelenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde özellikle de yakın tarihimizde 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’nin en büyük yansımalarından biri de “sanat” alanında görülmüştür ve bu çalışmada darbenin ilk yılları (1980-1985) ile sanat alanında en çok etkiyi gördüğümüz “Edebiyat” ve “Sinema” dalları, ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

1.bölümde, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi “siyasal” anlamda incelenmiştir. Darbeyi hazırlayan süreç, 1970’li yıllar ve yaşananlar anlatılmış, sonrasında 12 Eylül günü gerçekleşen darbenin siyasal, ekonomik ve toplumsal özelliklerine değinilmiştir. Darbenin en kritik getirilerinden biri de “sıkıyönetim” uygulamasıdır ve bu alt başlıkta, sıkıyönetim uygulaması sonucunda yaşanan gelişmelere yer verilmiş, sayısal verilerle darbe öncesi ve sonrası ortam karşılaştırılmıştır.

2. bölümde tezin başlığı olan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’nin sanata etkisi incelenmiştir. Sanat’ın oldukça geniş bir kavram olması ve bu konudaki gelişmelerin önemli bir kısmı da belli sanat dallarında yoğunlaştığı için, “Edebiyat” ve “Sinema” ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Edebiyat’ın dalları olan Şiir ve Roman’daki gelişmelere yer verilmiş, Sinema’da, Türk sinemasının geçmişten 1980’lere değin gelişimi incelenmiş ve 12 Eylül toplumda ve sanatta öyle bir ortam yaratmıştır ki, sinemada “12 Eylül filmleri” adı verilen bir akımın ortaya çıkmasına öncü olmuş bu da ayrı bir inceleme başlığı altında yerini almıştır. 12 Eylül yalnızca 1980’lerin sinemasına damga vurmamış aynı zamanda, 2000’li yıllara kadar uzanan süreçte, senaryolara konu olmaya devam etmiştir.

3.bölümde ise, 12 Eylül Darbesi’nin kültürel ve sosyolojik etkilerine değinilmiştir. Darbe sonrasında apolitikleşen, milli ve kültürel değerlerini kaybeden toplumdaki yozlaşmaya yer verilmiş, daha sonra ise bu gelişmelerin ne tür değişimlere yol açtığı, toplumu hangi yönde etkilediği ve şekillendirdiğine yer verilmiştir.

Elbette 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi yalnızca bulunduğu dönemin koşullarına etkilememiştir. Toplumun değer yargılarından, eğitim anlayışına, kültürel ve sosyal yaşantılarına kadar 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin sonuçlarını görülmeye devam etmektedir.

Bu çalışmayla, yakın tarihimize hatta günümüze şekil veren 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin sanatsal, toplumsal ve kültürel alanda etkilerini anlatmaya çalıştım. Belirli bir tarih aralığından, bugüne kadar olan yansımalarını paylaşmak istedim.

Çalışmam süresince, ilk olarak yüksek lisans derslerindeki birikimlerinden yararlandığım, konum konusunda desteğini hiç esirgemeyen, önyargısız bir bakış açısı sağlayan, devamlı olarak araştırmaya yönlendiren, sayın hocam Yrd. Doç. Dr. TÜRKAN BAŞYİĞİT'e, değerli hocam Yrd. Doç.Dr. EMİN ELMACI'ya gerek 12 Eylül, gerek 1980'ler ve sanatı hakkında araştırmaları ve çalışmaları bulunan tüm bilim insanlarına, sanatçılara ve aileme teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

CANSU DUMAN
İZMİR/ HAZİRAN 2015

ÖZET

Bu çalışmada, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin Türkiye'de Sanat' a etkisi incelenmiştir. Tarihsel ve siyasi anlamda 12 Eylül darbesinin etkilerine yer verildikten sonra konumuzun başlığı olan “Sanat”, darbenin ilk yılları (1980-1985) ve belli sanat kollarına(Edebiyat ve Sinema) ağırlık verilerek incelenmiştir.

Araştırmada, darbe sonrası Türk sanatı ilk olarak genel hatlarıyla incelendikten sonra, Edebiyat ve Sinema alanındaki gelişmeler, kendi içerisinde bölümlere ayrılarak kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Daha sonraki bölümde ise, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin kültüre, dolayısıyla topluma olan etkilerine yer verilmiş, darbe sonrası sanatının ürünleri gerek estetik, gerek sosyolojik ve psikolojik anlamda incelemeye tabi tutulmuştur. Son bölümde ise, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin, günümüzün sanat ve toplum anlayışı üzerine etkileri değerlendirilmiştir.

1.bölümde, 12 Eylül 1980 Askeri darbesi siyasal ve tarihi anlamda incelenmiş, 2.bölümde, tezin ana konusu alan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrası Sanat ele alınmış, 3. Bölümde ise 12 Eylül sonrası yaşanan kültürel ve toplumsal yozlaşmaya değinilmiştir.

Araştırma konusu, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin yakın tarihimiz için bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymaktadır. Yalnızca siyasi bir olay olma boyutunu aşmış, toplumun her kesimini, her alanda etkilediği ortaya çıkmıştır, bu siyasi olayın izlerini birçok sanat eserinde, sanat anlayışında, fikir ayrılıklarında görmek mümkündür. Çalışma konusunun yakın tarihli olması, günümüzdeki sanat anlayışını, ürünlerini, toplumu ve kültür yargılarını değerlendirme anlamında da bir yol göstermektedir.

ABSTRACT

In this study, the influence of the 12th September 1980 Military Coup to the Art in Turkey is reviewed. After the influences of 12th September Military Coup in historical and political senses are featured, "Art" as the title of our subject, is reviewed by putting emphasis to The first years of The Coup (1980-1985) and through the particular art sections.

This research, first of all after post-Coup The Turkish Art is explained in general terms, the processes in the Literature and cinematography that are arranged in chapters internally, are discussed extensively. In the other part, The effects of 12th September 1980 Military Coup to the culture and correspondingly to the public are featured, The Products of the post-Coup are reviewed in the aesthetic, sociological and psychological meaning. In the last part, 12th September 1980 military-coup's estimation to the Today's intelligence of Art and Public is featured.

In first part included that historical and political topics, in second part included that "main" title the influence of the 12th September 1980 Military Coup to the Art in Turkey. In the last part, sociological and cultural transformed in Turkey.

The field of the research reveals that 12th September 1980 Military Coup is the milestone for our lately history. It extends beyond of its being a political event and it is revealed that it effects all people and in every field in society and it is possible to see the effects of that political event through many art objects, in art intelligence and in the differences of the estimation. Because of the reason that the subject of the study belongs to recent years, it leads us to evaluate the society and culture determination and the products of recent art intelligence.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	2
TUTANAK.....	3
TEZ VERİ FORMU.....	4
ÖNSÖZ.....	5
ÖZET.....	7
ABSTRACT.....	8
İÇİNDEKİLER.....	9
KISALTMALAR.....	11
GİRİŞ.....	12

I. BÖLÜM:

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

A-Darbeyi Hazırlayan Süreç.....	17
B-12 Eylül 1980 TSK'nın Yönetime El Koyması.....	27
C-Sıkıyönetim Nedir?.....	33

II.BÖLÜM:

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ SONRASI SANAT

1-Darbe Sonrası Genel Hatlarıyla Sanat (Resim, Müzik,Mimari...)	38
2- 1980 ve Sonrası Edebiyat.....	51
a) 12 Eylül Sonrası	
Şiir.....	52
b) 12 Eylül Sonrası	
Roman.....	63
3-1980 ve Sonrası Sinema.....	76
a) 12 Eylül 1980 Darbesi Öncesi Türk Sineması.....	77
b) 12 Eylül Filmleri ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Türk Sinemasına Etkisi.....	80
4-1980'li yıllarda Mizah.....	88

III.BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNİN KÜLTÜREL VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ.....	91
---	-----------

A-Sanatçıların 12 Eylül Hakkında Görüşleri.....	92
--	-----------

B-Darbe Sonrası Kültürel Yozlaşma ve Türk Toplumundaki Değişimler...	93
---	-----------

C-12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Günümüze Yansımaları.....	106
--	------------

SONUÇ.....	108
-------------------	------------

BİBLİYOGRAFYA.....	111
---------------------------	------------

EKLER

12 EYLÜL FİLMLERİ.....	114
-------------------------------	------------

KISALTMALAR

A.g.e: Adı geçen eser.
A.g.t: Adı geçen tez.
A.B.D: Amerika Birleşik Devletleri
AP: Adalet Partisi
Bkz.: Bakınız
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
Ç.E.K: Çağdaş Eğitim Kooperatifi
D.E.Ü: Dokuz Eylül Üniversitesi
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
İKSV: İstanbul Kültür Sanat Vakfı
MGK: Milli Güvenlik Konseyi
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MSP: Milli Selamet Partisi
s.: Sayfa
SED: Sanat Eleştirmenleri Derneği
STT: Sanat Tanıtım Topluluğu
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C: Türkiye Cumhuriyeti
TOKİ: Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi
TRT: Türk Radyo Televizyon Kurumu
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
T.V: Televizyon
TYS: Türk Yazarlar Sendikası
YKY: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan süreçten, 1950’li yıllara gelinceye dek Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarı görülmüştür. 27 yıl iktidarda kalan CHP, 1950 seçimleri ile beraber iktidarını Demokrat Parti (DP) ye bırakmıştır. 1960 yılına kadar iktidarda kalan DP, toplumda bir baskı dönemi oluşturmaya başlamıştı.

“İlk zamanlarda görülen ekonomik ve sosyal refah giderek yerini yokluklara, sıkıntı ve kargaşaya bıraktı. Alınan dış borçlar ve krediler, oy hesaplarına dayalı yatırımlara kaydırılarak heba edildi. İthalata büyük ölçüde hız verilmesi, yerli sanayi üretimimizin durmasına yol açtı. Büyük çaptaki iç ve dış borçlanmalar, karşılıksız para basma politikası neticesinde paramızın değer kaybına uğraması, ülkeyi ekonomik çıkmazların eşiğine getirdi.”¹

Basında sansür uygulamaları görülmeye başlamış, “laiklik” ilkesine aykırı gelişmeler yaşanmış, ekonomi çökmüş ve tüm bu gelişmeler ordunun siyasete müdahale etmesine sebep olmuştur.

“Bu dönemde politik menfaatler uğruna dinin devlet eliyle istismar edildiğini de görmekteyiz. Siyasal iktidarların oy kaygısıyla Atatürk düşmanlarına verdikleri tavizler sonucu, Atatürk heykelleri yer yer taşlanmış, parçalanmış, “Laiklik” ilkesi “dinsizlik” olarak halka inandırılmaya çalışılmıştır. Daha da ileri gidilerek, TBMM kürsüsünden bazı milletvekilleri dinsel devlet isteğinde bulunmaya cesaret edebilmişlerdir. İlk çok partili demokrasiyi partizanca bir yönetime çevirmenin, sebep olacağı bu vahim gidişe son vermek ve demokrasiyi yaratabilmek için Atatürk, inkılap ve ilkelerine yürekten bağlı Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs 1960’da ülke yönetimine bütünüyle el koymak zorunda kalmıştı. Böylece Türkiye’de çok partili düzen uygulamasında yeni bir dönem başlıyordu.”²

27 Mayıs 1960’da gerçekleşen darbeden sonra, “Milli Birlik Komitesi” adıyla, Cemal Gürsel başkanlığında askeri yönetim, ülke yönetimini sağlamıştır. Darbe gerekçeleri arasında dönemin iktidar partisi olan Demokrat Parti’nin ülkeyi baskıcı bir rejime sürüklediği yer almaktadır. Demokrat Parti’nin özellikle “laiklik” ilkesi aleyhine yaptığı propagandalar, TSK

¹Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**,Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara,1981, s.4.

²A.g.e, s,5.

içerisinde tepkilere neden olan bir başka sebeptir. Tüm bu gelişmeler ise, 1961 anayasasını beraberinde getirmiştir.

“Silahlı kuvvetlerin bu suretle yönetime el koymasından kısa bir süre sonra, teşkil edilen Kurucu Meclis tarafından hazırlanan bir yeni Anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulurak kabul edildi. Bu Anayasayla demokratik parlamenter düzenin geliştirilmesi yönünde yeni uygulamalar içine girildi. 1961 Anayasası, en geniş anlamı ile kişi hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini, bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak amacını güdüyordu.”³

Böylelikle 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar 1961 anayasası yürürlükte kalmıştır. Çoğulcu demokrasiye, sosyal devlet anlayışına ve en çok da kişi temel hak ve özgürlüklerine yeni düzenlemeler getirilmiş, “bağımsız” yargı sağlanmıştır.

“27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri müdahaleden sonra Türk toplumundaki değişim, sınıfların fonksiyonel olarak yavaş yavaş ayrılmaya başlaması ve siyasette de ilk defa sağ-sol yelpazesinin oluşması biçiminde kendini göstermiştir. Toplumda sağ ve sol politik ayrışımın oluşmaya başladığı bu dönemde, sol kesimin, özellikle CHP’nin 1965 yılından itibaren “ortanın solunda” yer almasıyla bu partiye doğru kaymaya başladığı anlaşılmaktadır. Sağ kesim ise genel olarak AP’de toplanmıştır.”⁴

Demirel hükümetinin iktidara gelmesi ve 1960 ‘lı yılların sonlarına doğru dünyada gelişen özgürlük hareketleri (Hippi akımları vb.) üniversite gençliğini de ayağa kaldırmış ve 1968 yılına gelindiğinde, öğrenci hareketleri gündeme gelmiştir.

1961 Anayasası ise, Türkiye tarihinin en özgürlükçü anayasalarından biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye’nin uzak kaldığı demokratik ortamın yeniden canlanması için hazırlanmış olan bu anayasa, birçok kurumda özerkleşme sağlamış, siyasal hak ve özgürlükleri yeniden yorumlamış, özellikle de sendikal haklar konusunda geniş ayrıcalıklar tanımıştır. Ancak sağlanan bu özgürlük ortamı, özellikle dış devletlerin müdahaleleri ve içte yaşanan problemler nedeniyle, 1970’li yıllardan itibaren ülkenin içine sürüklendiği kaosta olumsuz yön oynamıştır.

³Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.5.

⁴Muslih İpekliler, **Anılarda 12 Eylül Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2010, s.35

“Üniversite öğrencileri, yetersiz eğitim olanakları, mezuniyet sonrası işsizlik tehlikesi ve Batı Avrupa’daki benzer olaylar sonrasında, dersleri boykot etmeye ve kimi kez de binaları işgale başladılar. 1968 yılının sonuna doğru, bu eylemler siyasi nitelik kazandı. Amerikan emperyalizmine ve o günkü iktidara karşı gösteriler başladı.”⁵

Bu dönemde yaşanan en büyük antiemperyalist eylemlerden biri de 6. Filo Eylemleridir. ABD’nin izlediği politikalara karşı, İstanbul’a gelen Amerikan askerlerine karşı başlatılan eylemler, askerlerin denize atılmasına kadar varmıştır. Dönemin öğrenci hareketinin başlıca isimleri, Deniz Gezmiş, Mahir Çayan, İbrahim Kaypakkaya, Hüseyin İnönü ve Yusuf Aslan olmuştur.

1970’ler “sol” düşüncenin yaygınlaştığı, siyasal örgütlenmelerin en üst noktada olduğu, ve aynı zamanda siyasal kutuplaşmalarında çok keskin ayrımlarla belirlendiği bir dönemdir. 1968’lerde başlayan antiemperyalist öğrenci hareketleri, 1970’lerde de devam etmiştir. Bu ve benzer gelişmeler de, 1971’de askerlerin yeniden yönetime müdahale etmesine sebep olmuştur.

12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında ise, siyasal ve ekonomik anlamda tam bir çöküş dönemine girilmiştir. 1970 sonlarında başlayan köyden kente göç ve dolayısıyla gecekondulaşma, ekonominin bozulması beraberinde gelen yurtdışına işçi göçleri, sol ve sağ gruplar arasındaki yoğun çatışmalar, artık sokaktaki insanın bıyığını uzatış şeklinden giydiği parkaya kadar birbirini suçlar ve ötekileştirir hale gelmesine sebep olmuştur. 1978’de Kahramanmaraş’ta yaşanan olaylar ise toplumdaki ayrışmanın yalnızca “sol” ve “sağ” gibi ideolojik sebeplerle değil, “mezhepsel” ayrımlar kavgası boyutuna kadar vardığını ve önlenemez bir boyuta geldiğini göstermektedir.

1970’li yılların sonunda yaşanan en büyük trajedi ise, ölüm oranlarında olmuştur. Cinayete kurban gidenlerin sayısında anormal bir artış gözlenmektedir.

Tüm bu yaşanan olumsuz gelişmeler, başlıca sebeplerden yalnızca biri olan “anarşi ve terör”ün engellenmesi amacıyla 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’nin gerçekleşmesine sebep olmuştur, ancak Türkiye tarihi, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile de yeni bir sosyal, toplumsal ve kültürel boşluğun içerisine girmiştir.

⁵Emre Kongar, **20.Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998,s.167.

1980 öncesi sanatta etkin olan siyasetin, 1980’lerden sonra bu etkinliğini kaybettiği açıkça gözlemlenmiştir. Apolitizm’in sanata damgasını vurduğu bu yıllar, baskı ve sansüründe etkisiyle, sanatçılarda hem patlamalara hem de içedönüşe yol açmıştır. 1980’lerin en çok boşlanan, en çok içi boşaltılan alanı sanat olmuştur. Bir yandan köyden kente göçler sonucu ortaya çıkan Arabesk kültürün müzik ve sinemaya yoğun etkisi, bir yandan özellikle edebiyat ve sinema alanında yoğunlaşan kavram arayışları, resim-heykel-mimari gibi sanat dallarının devlet tarafından yeterli desteği görmemesi, darbe sonrası baskı döneminin hemen akabinde gelen Özal hükümeti ve lakayt tavırları, toplumdaki ve sanatçıdaki sanat algısında köklü değişimlere sebep olmuştur. Sanat camiası içerisinde yer bulan yoz eserler, toplumda da olması gereken sanatın bu olduğu algısını yaratmış ve estetik kaygıdan uzak, eleştiriye açık olmayan, eğitime ihtiyaç duymayan, iktidarın daha doğrusu devletin sözünden çıkmayan yeni ve anlam yoksunu bir sanat anlayışının ortaya çıkmasına ve sonuçlarının günümüze kadar etki etmesine yol açmıştır.

Bu çalışmada sanat genel hatlarıyla ele alındıktan sonra, Sinema ve Edebiyat’ın ayrıca incelenmesi, hem eserlerin üretimi açısından yoğun olmasına, hem kendisinden önceki döneme göre gerçekleşen değişimlerin daha net bir şekilde gözlemlenmesine, hem de sansürün en yoğun olarak uygulandığı alanlar olmasına bağlıdır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, “12 Eylül Filmleri”, “12 Eylül Romanları”, “12 Eylül Şiirleri” şeklinde ayrı çalışma alanları yaratacak kadar Edebiyat ve Sinema’da yoğun bir etki bırakmıştır. Hatta bu etki 1980’li yıllarla sınırlı kalmayıp, 2000’li yıllarda da, 12 Eylül’ü konu alan şiirler yazdırmıştır, filmlere konu olmuştur.

Bu çalışmada, darbe sonrası toplumun bel kemiği öğelerinden biri olan “Sanat” ele alınmıştır. 1980 darbesi sonrası ilk yılların (1980-1985) etkileri ve belli sanat dallarına (Edebiyat ve Sinema) ağırlık verilerek hazırlanmış olan bu çalışmada, 1980’lerin kültürel ve sosyal ortamının gerek günün koşullarıyla, gerek günümüze yansımalarıyla yer verilmiştir.

1.bölümde, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi hem siyasi hem de tarihi yönleriyle ele alınmış kendinden önceki askeri darbelerle karşılaştırmalar yapılmış, 1980 darbesi hazırlayan 1970'ler sürecini, bu koşulları yaratan etmenler değerlendirilmiştir. 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyması, yeni bir dönemde başlangıcı olmuştur. Bu dönem sıkıyönetim koşullarını beraberinde getirmiş, ve bu bölümde sıkıyönetim uygulamasının sebep ve sonuçlarına siyasal anlamda ağırlık verilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Sıkıyönetim nedir, hangi koşullarda sıkıyönetim uygulamalarına geçilir kavramsal irdelemeler yapıldıktan sonra, 12 Eylül sonrası sıkıyönetim uygulamaları ve sonuçlarına yer verilmiştir.

2. bölümde 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin sanata etkisine yer verilmiştir. İlk olarak sanat genel hatlarıyla değerlendirilmiştir, Edebiyat ve Sinema gibi üretimin ve gelişim diğer dallara göre daha yoğun olduğu alanlar ise, verilen ürünlere göre, ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Edebiyat alanında yaşanan gelişmeler, yeni görüşler ve akımlar yaratacak kadar ileri gitmiş ve "12 Eylül Şiiri", "12 Eylül Romanı" gibi ayrı akımların çıkmasını beraberinde getirmiştir. Aynı gelişme sinema alanında da gözlenmiş ve 1980'den günümüze kadar 12 Eylül dönemini anlatan, ağırlık veren "12 Eylül Filmleri" üretilmiştir. Ayrı incelemelere tabi tuttuğumuz bu başlıklar, 12 Eylül 1980 tarihinin Türkiye'yi yalnızca siyasal anlamda etkilemediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda 12 Eylül, öncesi ve sonrası olarak değerlendirilebilecek şekilde bir etki bırakmıştır.

3.bölümde 12 Eylül darbesinin toplumsal ve kültürel etkilerine yer verilmiştir. 1970'lerde ortaya çıkmaya başlayıp, 1980'lerde hız kazanan "Arabesk" akımına hem toplumda hem de sanatta bıraktığı etki bakımından yer verilmiş, darbe dolayısıyla baskı ortamının toplumda ne şekilde değişimlere yol açtığı, geleneklere olan etkileri, hem dışavurumcu hem de içedönük sanatsal çalışmaları ve son olarak da sürecin toplumda ve kültürde günümüze kadar olan yansımaları değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

A-Darbeyi Hazırlayan Süreç

Cumhuriyet'in ilanından sonra, ilk askeri müdahale “Demokrat Parti” döneminde gerçekleşir Ekonomik ve siyasi iktidarsızlık nedeniyle, özellikle büyükşehirlerde karşılaşılan anarşi ve eylemler, halkta bu duruma askerin müdahale etmesi fikrini doğurmuştur.

1961 anayasası ile birlikte gerçekleşen özgürlük ortamı ise beraberinde 1968 hareketini ve sol düşüncenin yükselişini getirmiştir.

1970'lerle birlikte yaşanan siyasi gelişmeler ve polisin eylemcilere sert müdahaleleri, iktidardaki boşluk ile birlikte ülkeyi bir kaos ortamına sürüklemiştir. Haberler üniversitelerde hayatını kaybeden öğrencilerden ve kanlı soygunlardan geçilmiyordu ve tüm bu gelişmeler 12 Mart 1971 tarihinde, ordunun yeniden yönetime müdahalesine yol açtı.

“ 12 Mart 1971 tarihinde ordu tarafından verilen muhtıra, yetmişli yılların Türk siyasi hayatındaki önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Verdiği muhtıra ile müdahale gerekçelerini belirten ordu, iktidarda bulunan AP'ni yönetimden uzaklaştırmıştır. 1973 genel seçimlerine kadar olan süreçte kısa süreli dört hükümet kurulmuştur.”⁶

12 Mart 1971 darbesi, bir nevi sol düşünceye ve özgürlük ortamına vurulan darbelerden biri oldu ve 1971 darbesi süreç, siyasi iktidarın bir türlü sağlanamadığı yılları beraberinde getirdi.

1970'li yıllar, büyükşehirlerde düzenlenen grev ve direniş manzaraları ile geçti.

“1973 seçimlerinden 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar geçen sürede, Türk siyasetinin koalisyonlarla yönetilmesi ülkede beklenen siyasi istikrarın sağlanamamasına sebep olduğu değerlendirilmektedir. Ülkedeki siyasi istikrarsızlığın, kötü giden ekonomik sorunları düzeltememesi ve bunların toplumu sağ-sol olarak politik kampaşmaya iten yansımaları beraberinde anarşi ve terörün artmasında etkili olduğu görülmektedir.”⁷

⁶ Muslih İpekliler, **Anılarda 12 Eylül Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara,2010,s.37

⁷ **A.g.t**,s.37.

Koşullar yalnızca iç meselelerden kaynaklanmıyordu. Dış devletlerle yaşanan sorunlardan biri de, İran'da yaşanan devrim sonrası Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinin bozulması olmuştur.

“İçte devam eden siyasal, ekonomik ve sosyal sıkıntıların yanı sıra, milletçe göğüslememiz gereken iki büyük sorunda karşımıza çıktı. Bunlardan biri, Kıbrıs ve Ege sorunu, diğeri de tüm dünyayı sarsan ve bizi de içini alan petrol kriziydi.”⁸

Yaşanan tüm bu sıkıntılar en çok ekonomiyi etkilemiştir. 1970'den 1970 sonlarına kadar yoğun bir IMF baskısı görülmektedir. 12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasında Özalp yılları da ise, liberal ekonominin yükselişi görülecekti.

“Ülkedeki ekonomik krizin derinleşmesi, beraberinde toplumsal sorunlarında büyümesine sebep olmuştur. Devlet kurumlarındaki yoğun parti kadrolaşmalarının, devlet kurum ve kuruluşlarının işleyişini zayıflatmıştır. Terörün aşırı sağ ve sol grupların birbirlerine karşı işledikleri cinayetlerden toplumun tanınmış simalarına yönelmesi ve belli bir aşamadan sonra kitleselleşmesi tüm toplum kesimlerinde ciddi bir endişeye ve korkuya sebep olduğu görülmektedir.”⁹

Türkiye yaşanan bu kaos ve istikrarsızlık dönemini, koalisyon hükümetleri ile geçirmiştir. Koalisyon hükümetleri, 1980'e kadar ne terörün durmasını engelleyebilmiş, ne de söz verilen refahı ülkeye getirebilmeyi başarmıştır.

“ Ecevit'in istifasından sonra meydana gelen ve Cumhuriyet döneminin en büyük hükümet krizi, 31 Mart 1975 tarihinde Demirel'in ilan ettiği AP, MSP, CGP ve MHP'nin birleşmesiyle oluşan, 1.Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasıyla son bulmuştur. 1.MC. Hükümeti, 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar iktidarda kalarak, bu krizi nispeten iktidara kavuşturmuş gibi görünse de bu dönemde yaşanan gelişmeler, bunun son derece aldatıcı bir görüntü olduğunu ortaya koymuştur.”¹⁰

1970'li yıllar köyden kente yaşanan göçler nedeniyle, gecekondulaşmanın da hız kazandığı yıllar olarak anılmaktadır.

⁸Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.13.

⁹. Muslih İpekçiler, **Anılarda 12 Eylül Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2010, s.55

¹⁰ **A.g.t.**, s..46.

“Kentleşme hızı endüstrileşmenin çok önünde giden yetmişli yılların Türkiye’inde, sosyal alandaki tatminsizlikler, sorunların ekonomik alandaki sorunlarla iç içe geçmiş olması ve bunların sistem üzerinde yarattığı baskılar ve çözümsüzlükler toplumsal olayların artmasında başlıca nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik nedenlerden dolayı, kırsal kesimden şehir merkezlerine göç eden kitlelerin sahip oldukları bilgi, görgü ve değer yargıları, şehir kültürü ve geçim sıkıntılarıyla birleşince büyük bir değişime uğramıştır. Toplumda ortaya çıkmış sağ-sol fikir akımlarının, bir yere ait olma duygusunun boşluğu içinde olan bu kesimi etkisi altına alması ve birbirine düşman etmesi kolaylaşmıştır. Toplumda yaşanan bu kısır döngünün, sağ ve sol tarafların kendilerine daha fazla taraftar bulmalarına ve yaşanan anarşinin, bu sayede daha büyük kitleleri içine almasına sebep olduğu değerlendirilmektedir.”¹¹

1970’lerin sosyo-kültürel yapısı tam anlamıyla bir şok yaşamıştır. Ne köylü kendini kente ait hissedebilmiş, ne de kentli köylüyü benimseyebilmiştir. Gerek ideolojik, gerek maddi gerek geleneksel farklılıklar aynı şehir içerisinde birbirinden uzak ama aynı zamanda iç içe yaşayan insan kitlelerinin oluşmasına yol açmıştır.

“1977 seçimlerine doğru yaşanan siyasi ve terör olayları, artık Türkiye’nin bütünüyle siyasi kutuplaşmaya kaydığını göstermektedir. Hızla tırmanan toplumsal anarşi ve terörün yanı sıra, ekonomik sorunlar hükümeti içinden çıkılması zor bir duruma sokmuştur. Sıkıntıları aşmak için genel seçimleri erkene alıp siyasi tabloyu yenilemek siyasi bir çözüm olarak aranmıştır. Kamuoyunda, erken seçimin bir partiye tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu vereceği ve bunun bir çıkış yolu olacağı beklentisinin hakim olduğu görülmektedir. Fakat seçim kampanyası sırasında parti liderlerinin karşılıklı yıkıcı ve ağır suçlamaları, ülkede artan terör olayları toplumdaki siyasi kamplaşmayı giderek derinleştirmiştir.”¹²

1970’lerin en büyük başarısızlığı şüphesiz ki siyasilere hatta siyasi partilere aittir. Yaşanan keskin kamplaşmalar, birleştirici olmayan söylemler, otorite boşluğu, 12 Eylül 1980 öncesi hızlandıran en belirleyici sebeplerden biri olmuştur.

¹¹Muslih İpekçiler, **Anılarda 12 Eylül Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara,2010, s.38

¹²A.g.t, s.49

“Bu sırada hem basın dünyasından hem de siyaset dünyasından ölüm haberleri eksik olmuyordu. Ermeni terör örgütü ASALA, 1978 tarihinde, 42 Türk diplomatının hayatını kaybetmesine sebep olmuştu. Yine 1978 yılında, PKK terör örgütü kurulmuştu. Rektörler, Ülkü ocakları başkanları, vekiller ve gazeteciler öldürülüyorlardı. 1 Şubat 1979 tarihinde Milliyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi, Mehmet Ali Ağca tarafından öldürüldü. Abdi İpekçi, köşe yazılarında, memleketin içinde bulunduğu anarşi ve terör ortamına çözümler getirmeye çalışıyor, ılımlı tavrıyla dikkat çekiyordu. Bu arada hayatlarını kaybedenler yalnızca bilinen isimler değillerdi, sokaklar her gün bir başka ölüme tanık oluyordu.”¹³

1980 öncesi başlayan bu süreç, ilerleyen süreçte ve 1980 darbesinden sonra da devam edecek ve Türkiye birçok gazeteciyi, aydını, sanatçıyı suikastlerle yitirecektir.

Tercüman Gazetesi 1982 yılında attığı bir manşette darbeden sonra da Ermeni çetelerin diplomat ölümlerine sebep olduklarını vurgulamıştır. Terörün 1970’li yılların sona doğru hız kazanmış olması ile başlayan süreç 1980’lerden sonra da devam etmiştir. Bu noktada Türkiye’nin iç siyasetinde yaşanan kargaşa, başka devletler için bir fırsat ortamı yaratmıştır.¹⁴

¹³ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkzn. Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi için ayrıca bkzn:

Mehmet Ali Birand, **12 Eylül-Türkiye'nin Miladı**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Cüneyt Arcaayürek, **12 Eylül'e Doğru Koşar Adım**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998.

¹⁴ Tercüman Gazetesi, 8 Haziran, Salı-1982.

Yaşanan gerilim yalnızca anarşi ve terör boyutunda kendini göstermemiş, ekonomi alanında yaşanan çöküş de olumsuz etkiler yaratmaya başlamıştır. Kurulan hükümetler sürekli olarak yeni kalkınma programları hazırlamışlar, çareler aramışlardır.

“ 1977 ve 1980 yılları arasında kurulan hükümetler tarafından, tam anlamıyla tıkanan ekonomiyi kurtarmak için Türkiye’de toplam 5 adet “istikrar programı” hazırlanmıştır. Bunlar içinde en ciddi biçimde uygulanan ve ömrü uzun olan 24 Ocak kararları olmuştur. Hazırlanan bu paket ve programların en büyük özelliği, büyük ölçüde zamlara ve kur ayarlamalarına dayanmaları olmuş, böylece dış kredi çevrelerinin, hoşnut kalmaları ve Türkiye’ye yeni dış krediler ve borç erteleme olanakları sağlanması amaçlanmıştır. Söz konusu ekonomik paketlerin uygulanması istikrarlı ve sağlam bir siyasi yapıyı gerektirdiğinden, bu dönemde kurulan hükümetlerin bundan yoksun olması nedeniyle alınan tedbirler hem geçici hem de durumu kısa süreli kurtarmaya yönelik olmuştur.”¹⁵

Tüm bu yetersizlikler, halka uzun kuyruklar şeklinde dönmüştür. Tüpgaz kuyrukları, Sana yağı kuyrukları... Bir yandan da IMF, Türkiye üzerindeki baskısından asla vazgeçmemiştir.

“ 1978 yılının, en önemli olaylarından biri de Kahramanmaraş Katliamıydı. 100’den fazla Alevi kökenli vatandaşımızın hayatını kaybettiği olaylar, Ülkücü grupların bir sinema içerisine koydukları bomba ile patlak vermiş, ve beraberinde yalnızca bir sağ-sol kavgası olmaktan çıkmış, Alevi-Sünni kavgasına dönüştürülmüştür. 1978 yılının sonuna gelindiğinde, mezhep (Alevi-Sunni) ayrımlarının tahriki ile, terörün kitlesel cinayetlere varması sonucu Ecevit, ne kadar istemese de sıkıyönetim uygulamasını 23 Aralık 1978 tarihinde 13 ilde ilan etmek zorunda kalmıştır.”¹⁶

Mezhep çatışmaları yalnızca 1978 yılında Kahramanmaraş’ta yaşanan olaylarla sınırlı kalmamış, 4 Temmuz 1980’de de Çorumda benzer mezhep çatışmaları görülmüştür.

12 Mart Muhtırası, bir nevi siyasal ayrıma engel olamadığı gibi, daha da sert ayrımlara sebep olmuş, ölüm oranlarına bakıldığında, terörün iç savaş boyutuna geldiği açıkça gözlenmiştir. Birçok ilde “Kurtarılmış Bölge” ler ilan edilmiş, giderek ağır çatışmalar sonucu, iç savaş görünümü oluşmuştur.

¹⁵Muslih İpekçiler, **Anılarda 12 Eylül Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2010S.61.

¹⁶A.g.t, s.70.

Burada kısa bir alıntı yaparak dönemin fotoğraf sanatçılarından Kadir Can'ın, 12 Eylül 1980 Akıl Tutulması adlı çalışmasında yer verdiği, bir nevi “darbe öncesi günlüklerine yer vermek istiyorum. Dönemin olaylarının anı anına incelenmesi açısından bu çalışma büyük önem taşımaktadır.

1970'ler gerek işçi hareketleri gerek öğrenci hareketleriyle siyasetin fazlasıyla gündemde olduğu bir dönemdi. Mahalleler “kurtarılmış bölge”lerle çevrilmişti. Siyasetin böylesine yoğun olduğu bir dönemde 1 Mayıs'a da ilgi bir hayli büyüktü:

“(1 Mayıs 1978'de ailece Taksim'e)

Taksim Meydanında ilk kitlesel 1 Mayıs kutlaması, 1976 yılında yapılmış, DİSK'in düzenlediği bu etkinliğe on binler katılmıştı. Taksim meydanındaki ikinci kitlesel 1 Mayıs etkinliğinin yapıldığı 1977 ise tarihe “ Kanlı 1 Mayıs” olarak geçti. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler konuşmasını bitirmek üzereyken çıkan olaylarda çoğu ezilerek ölen 34 kişinin yanı sıra, 136 kişi de yaralanmıştı. “Kanlı 1 Mayıs 1977” nin ardından 1978 yılındaki etkinliğe katılım, umulanın çok üzerinde oldu. Bir önceki yılın acısını yüreklerinde hissedenden işçi sınıfı İstanbul'un yanı sıra çevre il ve ilçelerden de gelerek on binlerin oluşturduğu gruplar halinde Taksim'in yolunu tuttu. Çok sıkı güvenlik önlemlerinin alındığı etkinliğe katılan işçilerin, eşlerini ve çocuklarını da getirdiği görüldü. Olaysız geçen 1 Mayıs 1978'in ardından 1 Mayıs 1979 etkinliği Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yasaklandı. Sokağa çıkma yasağı konuldu, Taksim'e yürümek isteyenler gözaltına alındı. 12 Eylül darbesinden sonra Milli Güvenlik Konseyi 1 Mayıs'ı resmi tatil günü olmaktan çıkardı. ¹⁷”

“Kanlı 1 Mayıs” olarak tarihe geçen günün ardından 1980 sürecini hazırlayan olayların arkası kesilmemiştir. : “(1 Mayıs'ta sokağa çıkan 1139 kişi tutuklandı/Yazım tarihi 2 Mayıs 1979):Sıkıyönetim Komutanlığı, çıkması muhtemel olayları önlemek için 1 Mayıs 1980'de İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan etti. Sokağa çıkma yasağına rağmen, korsan miting yapmak isteyen 1139 kişi tutuklandı. Dün Taksim Meydanında geçen yıl miting için kurulan kürsünün yerinde 233.Mekanize Piyade Alayının sancağının dalgalandığı görüldü. Yedi ayrı semtte, olay çıkarmak isteyen gruplar güvenlik kuvvetleri tarafından yakalanıp önce İnönü Stadı'nda toplandı, daha sonra askeri kıışlalara nakledildi. İstanbul'daki sokağa çıkma yasağına rağmen dün Merter'deki DİSK Genel Merkezi önünde 300 kişilik bir grup toplanıp yürüyüş yapmak istedi. İşçi Partisi Genel Başkanı Behlice Boran ile bu partiye bağlı kişilerle, bazı DİSK görevlilerinin oluşturduğu topluluk güvenlik kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilip gözaltına alındı. Behlice Boran, gözaltına alınmadan önce, hükümetin sıkıyönetim aracılığı ile anti demokratik bir baskı politikası yürüttüğünü öne sürerek, bunu protesto etmek içinsokağa çıkacağını bildirmişti. Diğer semtlerde toplanıp yürüyüş yapmak isteyen gruplar da güvenlik güçleri tarafından havaya ateş açıldıktan sonra yere yatırılarak göz altına alındı. ¹⁸”

¹⁷ Kadir Can, 12 Eylül 1980 Akıl Tutulması, Boyut Yayıncılık, İstanbul,2011,s.70.

¹⁸ A.g.e,s.80.

1980 öncesi süreç, üniversitelerde hareketinde en yoğun olduğu dönemdi. Sol-sağ ayrımı yapmadan, hatta siyasi olaylara karışmayan insanlara bile tutuklamalar ve işkenceler söz konusuydu.

“Toplum polisi çok hızlıydı (26 Ocak 1977)

Öğrenciler arasında çıkan çatışmaları önlemek için, fakültelere giren toplum polisleri, hiçbir ayırım yapmadan önlerine gelen hemen herkesi fena halde copladı. Bu coplama sırasında öğretim üyeleri de hırpalandı. Olaylara karışmayan öğrenciler bile, cop darbelerine hedef olup, kan revan içinde kaldılar. Toplum polislerinin coplarından kız öğrenciler de nasiplerini aldı. Öğretim üyeleriyle kızların yanı sıra, askeri öğrencilerle foto muhabirleri de coplananlar arasındaydı. Fakültelere giren toplum polisleri önlerine geleni coplarken, olaylara karışmayan öğrenciler “Vallahi bizim suçumuz yok, olay çıkaranlar çoktan kaçtı bile” dediyse de dayak yemekten kurtulamadılar.¹⁹”

Kahramanmaraş’ta gerçekleşen Alevi katliamı, tüm yurttaki tepkilere yol açmış ve bu olayın yarattığı sansasyon 12 Eylül sürecini hazırlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur.:

“Herkes yere yatsın, arama var (12 Ocak 1980)

Kahramanmaraş olaylarını protesto etmek için derslere girmeyen, ve açığa alınan öğretmenlerinin göreve dönmelerini sağlamak amacıyla gösteri yapan Bakırköy Güngören’deki İzzet Ünver Lisesi’nin 500 öğrencisi, güvenlik güçlerince gözaltına alındı. Açığa alınan öğretmenlerinin tekrar göreve dönmelerini isteyen öğrenciler, sabah erken saatlerde okulu işgal edip önceden hazırladıkları pankartları astılar. Öğrencilerin okulu işgal etmesi üzerine olay yerine gelen güvenlik güçleri yoğun bir direnişle karşılaştı. Sınıflardaki sıralarla kapılara barikatlar kurup Molotof kokteyli alan öğrenciler güvenlik güçlerini uzun süre uğraştırdıktan sonra yakalandı. Güvenlik güçleri, okulu işgal edip kendilerine uzun süre direnen ve Dev Sol’cu oldukları öne sürülen öğrencileri yakalayıp dışarı çıkıttan sonra, erkekleri boylu boyunca yere yatırıp aradıktan sonra kimlik kontrolü yaptı. Erkeklerle göre daha şanslı kız öğrenciler de okulun duvarının dibinde çömeltilerek aranıp kimlik kontrolünden sonra gözaltına alındı. Öğrencilerin okulun yanı sıra bitişikteki yüksek gerilim hattını taşıyan direğe astıkları bombalı pankart da polisi uzun süre uğraştırdı.”²⁰

¹⁹, Kadir Can, **12 Eylül 1980 Akıl Tutulması**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.104.

²⁰ A.g.e, s.123.

12 Eylül öncesi, öğrenci ölümlerinin arkası kesilmiyordu. 1980 sonrası YÖK'ün kurulması ile birlikte tamamen apolitikleşmeye giden süreç, 1970'lerde birçok öğretim üyesi ve öğrencinin kaybıyla sonuçlanmıştı:

“İnşallah tamamdır (24 Haziran 1977)

Yeni hükümetin göreve başladığı gün, İstanbul'da yükseköğrenim gören bir genç, militanların kurşunlarına hedef oldu. Belediye otobüsünde, kitapları koltuğunda okuluna giderken acımasızca kurşunlandı. Olay, Cumhuriyet Caddesi Elmadağ otobüs durağında meydana gelmişti. Arkadaşları Ahmet Aykaç için bir tören düzenledi. Boş tabutunu Okmeydanı'ndan Sultanahmet'e kadar omuzlarda taşıdılar. Ahmet Aykaç vurulduğu otobüs durağının karşısındaki sinemanın önünden geçtiği sırada bir film afişi dikkatini çekti. Sinemada “Tamam mı Devam mı?” adlı film oynuyordu. Gerçekten bu son cinayet miydi, yoksa katliamlar devam mı edecekti.²¹”

Baskı ve yasaklar hayatın her alanına, en sert şekilde girmişti:

“Cenazede yazı serbest (11 Ekim 1978)

İstanbul'da öldürülen sağcı olsun solcu olsun her öğrencinin cenaze töreni sırasında ve sonrasındaki görüntü aynı, duvarlara ve yollara yazılan yazılar. Cenaze törenlerine katılanlar içlerindeki öfkenin ifadesi olarak, polis ve askeri birliklerin gözü önünde duvarlara ve yerlere çeşitli sloganlar yazıyor. Güvenlik güçleri, cenaze törenlerine katılanların bu eylemini, masa başında kendilerine verilen emirlere karşı herhangi bir olay çıkmaması için seyretmekle yetiniyor.²²”

²¹ Kadir Can, **12 Eylül 1980 Akıl Tutulması**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2011 s.180.

²² A.g.e, s.200.

Başta Abdi İpekçi olmak üzere, 12 Eylül öncesi birçok yazar ve siyaset adamı sol ya da sağ ayrımı olmaksızın suikast'e kurban gitti. Darbe tüm bu kaos ortamını gidermek vaadiyle yaklaşıp da sonrasında yaşanan süreç, Türkiye için hiç iç açıcı olmayacaktı:

“12 Eylül’ü tetikleyen suikast (19 Temmuz 1980)

Nihat Erim, 12 Mart 1971 muhtırasının ardından hükümeti kurmakla görevlendirildi. İlk kurduğu hükümet 3 Aralık 1971’de istifa etti. İkinci Erim hükümeti 22 Mayıs 1972’ye kadar görevde kaldı. Cumhuriyet Senatosunda 1977 yılına kadar kontenjan senatörü olan Nihat Erim 19 Temmuz 1980 ‘de Dragos’ta Dev-Sol militanları tarafından koruma polisiyle öldürüldü. Nihat Erim’in Şişli Camii’nde yapılan cenaze törenine CHP lideri Bülent Ecevit’le, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’de katıldı. Yay gibi gergin olan iki lider kortejde kerhen de olsa el sıkışmanın ardından bir daha birbirlerinin yüzüne bakmadı. Törende çekilen fotoğraflardan birini köşesinde yayınlayan Günaydın Gazetesi Genel Yayın Müdürü ve Başyazarı Necati Zincirkıran, yaptığı yorumda şunları yazıyordu.” Liderleri böylesine düşman kardeşler görünümünde olan bir Türkiye’de sorarım size, milli birlik nasıl sağlanır? Türkiye’nin başına yarın daha büyük bir bela gelirse bu fotoğraf, sorumluluk durumundaki bu iki liderin suçluluğunu kanıtlayacak bir belge olarak elbette kullanılacaktır.” Zincirkıran’ın bu yorumunun üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra 12 Eylül darbesi yapıldı ve iki lider önce Hamzakoy’a oradan da Zincirbozan’a gönderildi.²³”

²³ Kadir Can, **12 Eylül 1980 Akıl Tutulması**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2011 s.220.

Yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler ve siyasi boşluk, ordunun sisteme müdahalesinin zeminini hazırlamıştır. Halkın genel tepkisi darbenin terörü bitireceği, artık sokaklarda kan dökülmeyeceği, beklenen huzuru getireceği yönünde olmuştur, çünkü halk siyasilerden umudu kesmiştir.

“ Bu dönemde artan terör ve anarşi olayları karşısında, sıkıyönetim ilan edilerek ordunun olayların üstesinden gelmesi istenmiştir. Ancak gelişen olaylar karşısında, sıkıyönetim uygulamasının başarısız olması ve bu durumun orduyu yıpratmaya başlaması nedeniyle, orduda bu işin çözümünün demokratik düzen içerisinde imkansız olduğu kanaatinin güçlenmeye başladığı söylenebilir. Zira bu dönemle ilgili beyanatlara, değerlendirmelere ve hatıratlara bakıldığında Silahlı kuvvetlerde müdahale fikrinin güçlenmesi ve yönetime bütünüyle el koyma eğiliminin artması, sıkıyönetimin ilanından sonra olmuştur.”²⁴

Tüm bu koşullar, gerek TSK içerisinde, gerek halkta ordunun siyasete müdahalesine sebep olmuştur.

“ Evren’in anılarına baktığımızda, müdahale fikrinin, 1979 yılının Temmuz ayı içerisinde ordunun üst kademesinde açıkça konuşulmaya başlandığı görülmektedir (Yaklaşık olarak müdahale tarihinden 14 ay önce.) Evren Temmuz ayında, ülkenin içinde bulunduğu durumu ve ne yapılması gerektiği konusunu Kuvvet Komutanları ile tek tek görüşmüş ve müdahale ile ilgili düşüncelerini almıştır. Bu görüşmelerde, herkesin ortak fikri, hükümetin anarşiyi engellemek için gerekli tedbirleri almadığı yönünde olmuştur.”²⁵

²⁴Muslih İpekliler, **Anılarda 12 Eylül Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara,2010,s.72

²⁵ **A.g.t**,s.77

B-12 Eylül 1980 TSK'nın Yönetime El Koyması

“80’li yılların başlarında huzursuzluk had safhaya ulaşmış, ülkenin dört bir yanında can ve mal güvenliğinden söz etmenin anlamı bile kalmamıştı. Türkiye, yürekleri yanan ana ve babaların sonsuz acı ve ıstıraplar içinde kıvrandıkları; kan ve ateşin hüküm sürdüğü; insanlarımızı acımasızca öldüren, yaralayan yok eden; millet ve vatan bütünlüğünü hedef alan kökleri dışarıda yasa dışı örgütlerin kol gezdiği bir ülke görünümündeydi. Bu korkunç gidişe, her gün biraz daha tırmanma gösteren şiddet olaylarına karşı alınması gereken önlemler bir türlü alınamıyor, suçlular yakalanamıyor, terör kaynakları kurtulamıyordu. Özellikle siyasal parti yöneticilerinin ciddiyetten uzak, sorumsuz, birbirlerini ağır şekilde suçlayan sözleri milleti çaresizlik içinde bırakıyordu. Parlamento ülke sorunlarına çözüm getirici işlevden uzaklaşmış, kısır bir döngü içinde yasama ve denetim görevlerini yapmaz hale gelmişti. Ülkede tam bir otorite boşluğu görülüyordu.”²⁶

12 Eylül’ün ayak sesleri duyulmaya başlamış, gerek medyada gerek siyasi mecralarda sürekli olarak konuşulan bir konu haline gelmeye başlamıştı. Halkın en büyük isteği ise bir an önce refaha ulaşmaktı.

“11 Eylül 1980 tarihli günlük basında çıkan şu iki haber ilgi çekiciydi: *Terör dün 17 can aldı.*” Ve *“Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin, DGM’ler kurulmadan üretim artmaz dedi.”* O günlerin karmaşası arasında belki dikkati pek çekmemiş olan, belki de kanıksanmış sayılabilecek bu iki haber, sanki bir gün sonraki askeri müdahalenin ve üç yıl kadar sürecek olan askeri rejimin de işlevini özetliyordu. Bunlardan birincisi, ülkede eksikliği duyulan can güvenliğini sağlamak, ikincisi, sola ve emekçi taleplerine sınır getirerek ekonomik-sosyal hayatı işverenler lehine yeniden düzenlemek. 12 Eylül 1980 sabahı başlayan ve “Bayrak Harekatı” adı verilen müdahale ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yönetime el koydu. Müdahale, herhangi bir direnmeyle karşılaşmadan amacına ulaştı. Darbe, emir ve komuta zinciri içinde yukarıdan aşağı, yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleşmişti. Bu yönüyle de, orta rütbeli subay çoğunluğuna dayalı ve hiyerarşi dışı hatta ona bir karşılık göstermiş olan 27 Mayıs 1960 müdahalesinden farklıydı.

²⁶Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.135.

Asıl temel farklılık ise, her iki müdahalenin itici güçleri ve programları açısından ortaya çıkacaktı.”²⁷

Dönemin ekonomik anlamda dönüm noktası ise 24 Ocak Kararları olmuştur. IMF desteği ile gerçekleşen kararlar, Serbest Piyasa Ekonomisi’ni beraberinde getirecektir.

MGK, bir bildiri yayınladı ve 11 Eylül 12 Eylül bağlayan gecenin sabahı saat 04.00 sularında TRT radyoları İstiklal Marşı ile yayını yapmaya başladı. Bir yandan bildiriler okunmaya başlanıyor, bir yandan da Hasan Mutlucan’ın “Yine de Şahlanıyor Aman” türküsü duyuluyordu. Daha sonraki yıllarda, bu türkü insanlar üzerinde öyle bir etki bırakacaktı ki, bir nevi darbe ile özdeşleşecekti.

“MGK koyduğu kuralları ve verdiği buyrukları “Bildiri” ve “Karar” biçiminde adlandırılıp numaralandırdı. 12 Eylül sabahı saat 04.00’te MGK’nin ilk mesajı yerine geçen 1 numaralı bildirisi TRT’den bütün ülkeye duyuruldu. Org. K. Evren’in ağzından okunan bu bildiride şu noktalar dikkat çekiciydi.

- “-Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırılar yoğunluk kazanmıştır.*
- Buna karşılık, Devlet organları ve anayasal kuruluşlar işlemez duruma getirilmişlerdir.*
- İrticai fikirler ve sapık ideolojiler devlet kuruluşlarını, işçi örgütlerini ve siyasal partileri etki altına alarak ülkeyi iç savaş eğine getirmişlerdir.*
- TSK, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma görevini Türk milleti adına yerine getirmek için emir ve komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.*
- Harekatın amacı, ülkenin bütünlüğünü, devletin otoritesini yeniden sağlamak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.*
- Parlamento ve hükümet feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış, ikinci bir emre kadar saat 05.00’ten itibaren sokağa çıkma yasağı konmuştur.”²⁸*

Aynı gün saat 13.00’te Kenan Evren TRT’den uzun bir konuşma yaparak müdahalenin gerekçelerini ve amaçlarını daha ayrıntılı olarak açıkladı. Bunun önemli noktaları şöyle özetlenebilir:

²⁷Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni-Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s.30

²⁸A.g.e, s.31.

“-Anarşi, terör ve bölücülük karşısında partiler ve milletvekilleri seyirci kalmış, hukuk devleti kavramı birtakım anayasal kuruluşlarca devletin parçalanması pahasına da olsa kişilerin savunulması olarak yorumlanmış, kuvvetler ayrılığı ilkesi kuvvetler çatışmasına dönüşmüş, siyasal partiler yıkıcı ve bölücü mihrakları kışkırtmış, iktidarlar partizanca davranmışlardır.

- TSK tarafından bu konularda zamanında yapılan uyarılar dikkate alınmamış olduğu gibi, siyasal çıkar hesapları yüzünden Cumhurbaşkanlığı seçimi bile 8 aydır yapılmamıştır.

-12 Eylül hareketi kanun ve nizam hakimiyetini sağlamak için yapılmıştır. MGK yasama ve yürütme yetkilerini yüklenmiş olup, yürütme sorumluluğu en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'na bırakılacaktır. Yeni bir Anayasa, seçim ve siyasal partiler kanunu ile diğer düzenlemelerin yapılmasından sonra ülkede seçimlere geçilecektir.

- Bu dönem içinde her türlü siyasal faaliyet durdurulmuştur. Parlamento üyeleri siyasal faaliyetlerinden suçlanmayacak, yeni yönetime karşı suç niteliğinde davranışlarda bulunmadıkça herhangi bir işleme uğratılmayacaklardır.

-AP, CHP, MSP ve MHP Genel Başkanları can güvenliklerinin sağlanması amacıyla şimdilik TSK gözetiminde belli yerlerde ikamete tabi tutulmuş olup durum elverişli olduğunda serbest bırakılacaklardır.²⁹”

12 Eylül sabahı yaşanan tüm bu gelişmeler, “anarşi ve terör”ü bir nevi bıçak gibi kesmesi nedeniyle halk tarafından olumlu karşılandı. Ciddi bir ekonomik bunalımın olduğu, temel ihtiyaçlarını bile karşılarken zorlanan halk için darbe bir nevi kurtuluş umudu olmuştu. Sıkıntıların bir anda ortadan kalkması da oldukça dikkat çekiciydi. Zeki Saral, Hürriyet gazetesinde yer alan alıntısıyla, halka verilen teşviki şu şekilde göstermiştir;

²⁹Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni-Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s.32

“Bugün Yeni Bir Gündür

Yeni bir dönem başladı. Artık sokakları, mahalleleri yaşanmaz hale getiren kurtarılmış bölgeler yaratan, masum çocuklarımızı anarşiye alet eden, bizi canımızdan bezdiren, her gün birkaç ananın gözyaşı dökmesine neden olan dünya sona erdi. Hainlerin, küstah ve kabadayılının, demokrasiyi yozlaştıran tüm güçlerin hepsi geriye itildi. Atatürk Türkiye’sinin temelinde bir çivi daha çakıldı. Demokrasiye inancını açıklayan yeni yönetim işçi-işveren ilişkilerinden, köylümüzün efendiliğine, hatta bankalardaki paralarımıza kadar güvence getirdi. O halde bize düşen görevler de olmalıdır. Fırsat düşkünlerine, sapık ideologlara inanmaksızın, fısıltıyı, dırdırı, dedikoduyu unutarak bu ülkede haysiyetli ve güçlü bir yapı oluşturmaliyiz. Mutlu günler bizim, huzur bizim olmalıdır. Güçlü bir Türkiye için kini, nefreti, ikiliği, bölücülüğü bırakıp bütün olmalıyız.

Bugün günlerden Pazartesi. Yeni bir hafta yeni bir dünya başlıyor. Atatürk’ün demokrasiye inanan evlatları haykırıyor:

Ne mutlu Türküm diyene...

Haydi iş başına... ”³⁰

Gazetelerde çıkan bu ve benzeri yayınlarla, halk bir takım aksiliklerin düzeleceği umuduna kapılmış ancak, gelişen süreçte durumun vahimiyeti farklı şekillerde ortaya çıkmaya başlamıştır. 12 Eylül’ün üzerinden dört gün geçtikten sonra, Kenan Evren yeniden bir açıklama yayınlayarak kamuoyuna seslenmiştir.

³⁰ Zeki Saral, **12 Eylül Basımının İkinci Yüzü (Kalemlerin İhaneti)**, Hürriyet Gazetesi alıntısı, Yurt Yayın, Ankara,1991,s.39.

“Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 16 Eylül 1980 tarihinde yaptığı ilk basın toplantısında yerli ve yabancı basın mensuplarına hareketin amaçlarını özetle şöyle ifade ediyordu:

- 1- *“Milli Birliği korumak,*
- 2- *Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek,*
- 3- *Devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak,*
- 4- *Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak,*
- 5- *Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyetlere, insan haklarına dayalı laik Cumhuriyet rejimini işler hale getirmek.*
- 6- *Ve nihayet, makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek...”*

Orgeneral Evren, bu amaçlara ulaşmak için yol gösterecek ışığın her zaman olduğu gibi, “Atatürk inkılap ve ilkeleri” olduğunu da vurguluyordu.”³¹

Görünürde, anarşinin ve terörün çözüme kavuştuğu bu yıllarda “Atatürk ilke ve inkılapları” da ordu yönetimi tarafından en çok dile getirilen konulardan biriydi, ancak yaşanan süreçte durumun hiç de böyle olmadığı ve Atatürkçülük iddiaları altında, Atatürk’ün ve eserlerinin yıpratıldığı ortaya çıkacaktır. 12 Eylül sabahı henüz herşeyin yolunda gittiği, ülkenin huzur ve refaha kavuştuğu sanılan anlardandır...

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi yalnızca Türkiye’nin değil tüm dünyanın ilgisini çekmiştir. 1980 öncesi yaşanan terör olaylarında, etkisi azımsanamayacak kadar çok olan dış güçler, müdahalenin doğruluğunu savunuyor, özellikle ABD durumdan hoşnutluğunu dile getiriyordu. Bu da Türkiye’nin antiemperyalizm yolunda yediği en büyük vurgunlardan biri oldu.

³¹Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.205.

“ Darbe dünyada hayretle değil ilgiyle karşılandı. Bunu ilk duyuranın, ABD resmi sözcüleri ve kanalları olması, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya’nın da müdahaleden bir gün önce (11 Eylül) ABD’den Türkiye’ye dönmüş bulunması dikkati çeken bir başka noktaydı. ABD Başkanı J.Carter, görevinden ayrıldıktan sonra yaptığı bir gezide Türkiye’ye uğradığında, 12 Eylül darbesiyle ABD’nin ferahladığını, Afganistan ve İran’dan sonra Türkiye’nin istikrarının da kendileri için son derece önemli olduğunu ifade edecekti.”³²

13 Eylül sabahı, Hürriyet, Milliyet, Tercüman gibi dönemin isim yapmış gazeteleri darbenin haklılığını kanıtlar manşetler atmışlar, “Yeni anayasa geliyor”, “Hedef Atatürkçülük” gibi kelimelerle dikkat çekmeye çalışmışlardır. TSK’nın yönetime el koyması ile birlikte, siyasi liderlere birer tebliğ götürülmüş, hükümetin düştüğü haberi verilmiş ve Süleyman Demirel ile Bülent Ecevit Hamzakoy’a götürülmüş, Alparslan Türkeş bulunamamış 14 Eylül’de kendisi teslim olmuş ve Uzunada’ya gönderilmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler sonucunda Türkiye artık “sıkıyönetim” e uyanmıştır.

Yaklaşık 1 ay sonra evlerine dönen siyasiler ve Türkeş’in tutuklanması ise Hürriyet Gazetesi’nin manşetinde yer almıştı. 12 Eylül darbesinin siyasilere yaşattığı tablo oldukça ağırdı. ³³

³²Bülent Tanör,KorkutBoratav,Sina Akşın, Ayla Ödekan,Yayın Yönetmeni-Sina Akşın,**Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.,s.33.
Ayrıca bkznz: **Cumhuriyet Gazetesi**, 21.7.1985.

³³ Hürriyet Gazetesi,12 Ekim 1980/Pazar.

C-SIKIYÖNETİM NEDİR ?

12 Eylül 1980 tarihine gelinmeden önce Türkiye’de 20 ilde “sıkıyönetim” uygulaması ilan edilmişti. 1978 yılında Kahramanmaraş’ta yaşanan olaylar nedeniyle, 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmişti. Hemen ardından diğer illerde devam eden terör olayları ile birlikte toplamda 20 ilde sıkıyönetim uygulamasına geçildi. 12 Eylül ile birlikte, tüm yurttaki sıkıyönetim uygulaması ilan edildi. 1980 yılından 1987’ye kadar ülke genelinde görülen uygulama, süreç içerisinde 1984’den itibaren, il il kaldırılmaya başlamıştır.

“Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 16 Eylül 1980 tarihinde yaptığı ilk basın toplantısında yerli ve yabancı basın mensuplarına hareketin amaçlarını özetle şöyle ifade ediyordu:

- 1- *Milli Birliği korumak,*
- 2- *Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek,*
- 3- *Devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak,*
- 4- *Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak,*
- 5- *Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyetlere, insan haklarına dayalı laik Cumhuriyet rejimini işler hale getirmek.*
- 6- *Ve nihayet, makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek...*

Orgeneral Evren, bu amaçlara ulaşmak için yol gösterecek ışığın her zaman olduğu gibi, “Atatürk inkılap ve ilkeleri” olduğunu da vurguluyordu.” ³⁴

Harekatın hedefleri oldukça yapıcı gözükse de her askeri darbeden sonra görülen sıkıyönetim kuralları, sıkıyönetim komutanlarının da yetkilerinin arttırılması ile birlikte, 1970’lerdeki ortamın tam tersine dönüşüp ve bu kez, her türlü grev, toplantı, gösteri yasaklara takılıyordu.

³⁴Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.205.

“ Yasama ve yürütme yetkilerini üstlenen MGK ilk ağızda toplum ve çalışma yaşamının değişik kesimlerini ilgilendiren önemli kararlar aldı. Grev ve lokavtlar ertelendi; toplu iş sözleşmesi yapılan iş yerlerinde işçilere %70 oranında ve avans olarak ek ödeme yapılması kararlaştırıldı; çalışanlara işbaşı yaptırıldı.DİSK, MİSK ve Hak-İş’in paraları bloke edildi. Faaliyetleri durdurulan bu kuruluşlara bağlı 84 sendikanın adları Çalışma Bakanlığı’nın bir tebliğiyle açıklandı. . Türk- İş’e bağlı sendikalar ise faaliyetlerine devam edebileceklerdi. Bu arada devlet ve hukuk düzenini ilgilendiren önemli kararlar da alınmaktaydı. Bakanlar Kurulu dağıtılmış olduğundan, müsteşarlar bir süre için bakan yetkisi verildi. Bütün yurttan sıkıyönetim ilan edilmiş olduğundan, bu durumun gerektirdiği adli, düzenlemeler de yapıldı ve yeni sıkıyönetim bölgelerinde Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri kuruldu. Bunlara atama yapma yada buralarda çalışan yargıç ve savcılar görevden alma yetkisini MGK yüklendi. Nitekim çok geçmeden uzun listeler halinde atamalar yapıldı. Bu arada gözaltı süresi 15 günden 30 güne çıkarıldı. Genelkurmay Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığınca yapılan açıklamaya göre 50 parlamenter gözetim ve güvence altına alındı. “³⁵

Sıkıyönetim uygulamasında ölüm oranları ve can güvenliği konusunda ciddi değişimler yaşanmıştır. MGK’nın sayısal verilerine göre;

“12 Eylül’ü takiben ilk ay baz alındığında, 12 Eylül 1980 tarihinden bu yana geçen 8 ayda işlenen suçların seyri şöyle olmuştur:

- “12 Eylül- 11 Ekim 1980 arasında işlenen 1.146 suç sayısı Mayıs 1981’de yüzde 70 azalma ile 358’e, ölüm sayısı yüzde 82 azalma ile 69’dan 13’e düşmüştür.
- Yaralı sayısı yüzde 99 azalma ile 151’den 9’a,
- Afiş, pankart asma, bildiri dağıtma suçları yüzde 65 azalma ile 592’den 209’a,
- Gasp suçları yüzde 50 azalma ile 138’den 22’ye,
- Silahlı saldırı suçları yüzde 85 azalma ile 138’den 22’ye,
- Patlayıcı madde atma ve kundaklama suçları yüzde 93 azalma ile 110’dan 8’e,
- Darp, tehdit ve benzeri suçlar ise yüzde 70 azalma ile 138’den 41’e düşmüştü.”³⁶

Sıkıyönetimle birlikte, birçok siyasi siyasetten uzaklaşma yada hapis cezasına çarptırıldı. Yasaklılık süreleri 1 ayı bulacaktı. Sonraki süreçte ise yalnızca siyasiler değil, kültür ve sanat camiasından da birçok kişi ya sansüre uğrayacak, ya da yurtdışına gidecekti.

³⁵Bülent Tanör, KorkutBoratav,Sina Akşin, Ayla Ödekan,Yayın Yönetmeni-Sina Akşin,**Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011,s.34.

³⁶Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**,Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara,1981, s.222.

“Kişi hakları alanında en çok zarar görenlerin başında yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı gelmiştir. 1964’ten beri normal dönemlerde (1971-1973 aralığı dışında) uygulamadan düşmüş olan idam cezaları uygulanmaya başlamıştır. Yargısız infazlar ve işkence iddiaları ve hatta olguları yaygınlaşmıştır. Kişi güvenliği de 90 güne kadar uzatılan gözaltı süreleri nedeniyle ortadan kalkmıştır. Yargı yoluna başvuru hakları kısıldığından, hatta 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz hakkı kaldırıldığından, hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaştırılmış, hak ihlalleri iyice yaptırımsız kalmıştır. Bu dönemde, yargı kararı olmadan ve sıkıyönetim komutanlarının kararıyla “bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmak üzere” görevlerine son verilen kamu personelinin son verilen kamu personelinin sayısı onbin’in üstünde tahmin edilmektedir. Vatandaşlık Kanununda yapılan değişiklikler, yurt dışına kaçmak zorunda kalan pek çok kişi yurttaşlık haklarını yitirmiş, ayrıca ülkedeki mal varlıklarından da yoksun kalmıştır.”³⁷

Bu noktada 1982 Anayasasına da mutlaka değinmek gerekir. 80 sonrası kuşağın “apolitik” olmasının en büyük sebeplerinden olan 1982 Anayasası, referandum sonucu halkın yüzde sekseninden fazlasının evet oyu verdiği anayasa, 1961 anayasasına göre temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı bir anayasadır.

“1982 Anayasası 1961 Anayasasına oranla daha az “katılımcı” bir demokrasi modelini benimsediği genel olarak kabul edilmektedir. 1982 Anayasası, belli ölçüde bir depolitizasyonu, yani siyasetten uzaklaşmayı amaçlamıştır. Örneğin 1982 Anayasasının ilk şekline göre, siyasi partilerin kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri yan kuruluşlar kurmaları keza, dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunmaları yasaktı.”

38

³⁷Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni-Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s.40.

³⁸Kemal Gözler, “**Anayasa Hukukuna Giriş**”, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, Ekin Bası-Yayın-Dağıtım, Bursa, 2010, s.192.

Günaydın Gazetesi, “Anayasa ezici bir çoğunlukla kabul edildi” manşetli haberini baş sayfasına taşımış ve Kenan Evren hakkında “Türkiye’nin halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olarak değerlendirmeye devam etmiştir.”³⁹

Sıkıyönetim ortamını değiştiren ve hareketlendiren gelişme ise 1983 yılında Turgut Özal’ın liderliğinde kurulan Anavatan Partisi oldu. Koalisyon hükümetleri ve sıkıyönetimden çıkmış olan Türkiye, uzun yıllar sonra bir partinin tek başına iktidarlığını görmekteydi. Her ne kadar 1984’de yasaklı siyasetçilerin siyasete de geri dönmeleri sağlanmış olsa da, halk özellikle ekonomik beklentilerden dolayı seçimini Özal hükümetinden yana yapmıştır.

Bu dönemde “Serbest Piyasa Ekonomisi” en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları sonucunda gelişen bu sistemin mimarı Turgut Özal olmuştur. Özelleşme ve dışa açılmayı beraberinde getiren bu sistem, zaman içerisinde devlete ait birçok kurumun (THY vb.) özel sektöre satılmasına sebep olup, yabancılarında dahil oldukları bu pazarda, ekonominin millileşmesine engel olmuştur. Ekonomide gerçekleşen bu kaybediş zaman içerisinde 1980’lerin Türkiye’sinin kendi kültüründen, geleneklerinden, inançlarından vazgeçmesine kadar varacak yapay bir topluma dönüşümüne sebep olmuştur.

³⁹ Günaydın Gazetesi, 8 Kasım 1982, Pazartesi.

Turgut Özal'ın "farklı" başbakan davranışları vb. gelişmeler sıkıyönetimden çıkmış halka, bir rahatlama sağlayacak ancak bu da ilerleyen süreçte hem toplumsal hem kültürel anlamda dengelerin altüst olmasına sebep olacaktır.

1980 sonrası haberleşme ve medya alanında yaşanan gelişmeler, Hürriyet gazetesinin manşetine konu olmuş, halk renkli televizyon yayınına büyük bir heyecanla beklemiştir. Renkli televizyona geçilmesi ile başlayan süreçte, Özal dönemi ile birlikte özel televizyonların kurulması, kültürel anlamda büyük değişimlere yol açmış, halkın eğlence ve bilgi edinme şeklinin günümüze kadar uzayan süreçte değişmesini beraberinde getirmiştir.⁴⁰

⁴⁰ Hürriyet Gazetesi, 23 Nisan 1982, Cuma.

II. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ SONRASI SANAT

1-Darbe Sonrası Genel Hatlarıyla Sanat (Resim, Müzik, Mimari...)

12 Eylül 1980 darbesi sonrası her alanda gerçekleşen arayış sürecinin en çok yansıdığı alanlardan biri sanat olmuştur. 1980 öncesi siyaset her alana etki ettiği gibi sanatta da belirli yönler çizmekteydi. Sol dergiler, sağcı şairler vb. kavramlar 1970'lerin sanatına damgasını vurmuştu. Sanatta en etkin düşünce bir yön, bir taraf olma kaygısıydı. 12 Eylül sonrası ise, bu yön duygusunun bir nevi yitirildiği dönem oldu. Toplum üzerinde yaratılan baskı ortamı, toplumu da sanatı da siyasetten uzaklaştırmayı başarmıştı. Artık sanatta apolitik bir anlayış etkin olmuştur. Bu baskı bir yandan içedönüşe, bir yandan da patlamalara yol açmış, kimlik bunalımları, ahlaki ve cinsel tercihler, ifade özgürlükleri sanata en çok yansıyan kavramlar haline gelmiştir.

“İki farklı iktidar projesinin, iki farklı söz siyasetinin, nihayet iki farklı kültür stratejisinin sahnesi olmuştu 80'ler. Bir yandan bir baskı ve yasaklar dönemi, diğer yandan yasaklamaktansa dönüştürmeyi, yok etmektense içermeyi, bastırmaktansa kışkırtmayı hedefleyen daha modern, daha kurucu, daha kuşatıcı denilebilecek bir kültürel stratejinin kendinin var etmeye çalıştığı yıllar. Bir yandan bir red, inkar ve bastırma dönemi, diğer yandan insanların arzu ve iştahının hiç olmadığı kadar kışkırtıldığı bir fırsat ve vaatler dönemi.”⁴¹

1980'ler kültürel anlamda bir nevi iki ayrı ucu temsil ediyordu. Darbe sonrasında yaşanan içe kapanış ilerleyen dönemde ya tepkisizliği ya da büyük bir başkaldırıyı beraberinde getirecekti. Sanat ise bu duyguların en net aktarılabilceği mecra görevini üstlenmişti.

⁴¹Nurda Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak (1980'lerin Kültürel İklimi)*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2014, s.9.

“ Kültürel kimlikler artık kendilerini bir siyaset ilişkisi olmadan da ifade edebiliyorlardı, ne var ki bu kimliklerin birbiriyle karşılaşabileceği, birbirini dönüştürebileceği siyaset alanı gücünü yitirmiş, kamu denen alan bir toplu kayıtsızlığa dönüşmüştü. Kültürün özerkliğini en fazla talep ettiği yıllardı 80’ler; kendiliğinden yaşanan bir şey olmaktan çıkmış, yeni bir yoğunluk, özel bir vurgu kazanmıştı kültür. Ama bir yandan da hem üzerinde o zamana değin olmadığı kadar çok kamusal tartışmanın yapıldığı bir bölgeye hem de piyasanın basınçlarına fazlasıyla açık bir alana dönüşmüştü. İ  dünyaların. Cinsel tercihlerin, özel zevklerin öne çıktığı, gündelik hayatın kendi özerk taleplerini dayattığı yıllardı, ama diğer yandan bütün bu alanların bir bakıma yağmalandığı; kural ve sapmaları, ana akım ve kıyı bölgeleriyle yoklanıp adlandırıldığı, ilk bakışta göze çarpan bütün çeşitliliğe rağmen en kaba toplumsal yasalara tabi olduğu yıllar. şiddetini biraz da gecikmişliğinden alan bir bireyselleşme isteği vardı 80’lerde, ihmal edilmiş kişisel istekler daha rahat ifade edilebiliyordu artık; ama aynı zamanda arzu denen şey de o zamana değin olmadığı kadar başkalarının arzularına tabi olmuş, çoğu zaman bir tüketme arzusundan ibaret kalmıştı.”⁴²

1980 sonrasının en önemli dönüm noktalarından biri de ekonomide yaşanan gelişmelerdir. 1980 sonrası karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçilmesi,  zal dönemi ile başlayan özel teşebbüsün arttırılması, dış devletlerle ilişkilerin hızlanmasına ve bu da daha farklı bir kültür ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Liberal ekonominin etkin olduğu bu yıllar, ilerleyen süreçte yaşanan g  lerle birlikte Arabesk gibi birçok kavramın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca ekonomide yaşanan bu gelişmeler, “medya-magazin” kültürünün de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özel tv’lerin yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte, görsellik ön plana çıkarılmıştır. Liberalleşme, her alanda çalışan sanatçıların yurt dışına gitmelerine, oradaki gelişmeleri takip etmelerine de yol açmıştır. Özel bankalar da sergilere verdikleri desteklerle göze çarpmaktadır.

1978-1982 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, demokrasinin yaygınlaştırılıp güçlendirilmesine, eşitliğe, dengeli bir toplum yapısına ve çağdaşlığa olan vurgusuyla öncekilerden ayrılmaktadır. 3. Ecevit H k meti zamanında yapılan bu planda, mevcut anayasa dolayısıyla düşünce özgürlüklerinin kısıtlanmasıyla toplumun yaratıcı gücünün baskı altına alındığı belirtilmiş; kültürel etkinliklerin topluma yabancılaşmamasına  zen gösterilerek evrensellik  l  tleri içinde, en az ekonomik yük getirecek fakat toplumun en

⁴²Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak (1980’lerin Kültürel İklimi)**, Metis Yayınevi, İstanbül, 2014, s.10.

geniş ölçüde katılımını sağlayacak ucuz ve etkili, yaygın ve işlevsel yapılara odaklanacak bir kültür politikası hedeflenmiştir. Karma ekonomiye dayalı bir temeli olan bu plan, darbe hükümeti tarafından gözardı edilmiş; sonrasında da Özal hükümetinin liberal ekonomi hedeflerine uygun bir vizyonla değiştirilmiştir. Siyasette bir istikrarın sağlanamaması, ekonomik gelişmenin merkeze alındığı kalkınma planlarının çoğunlukla hedeflerin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Kültür konusundaki hedefler ise yüzeyseldir ve daha öncekiler gibi vaat düzeyinde kalmıştır.

Ferit Edgü, kültür ve sanat alanında gerçekleşemeyen bu planlar üzerine şunları söylemiştir:

“ Türkiye’nin çağdaşlaşma sürecinde en boşlanan konu, sanat ve kültür olmuştur. Hükümetler, sanat ve kültür sorunlarına, oldum olası çağdaş bir yaklaşımla eğilmemişlerdir. Zira, çağdaş Türkiye imajına sanat ve kültür birikiminin, yaratisının katkısını, neredeyse yok saymışlardır. Özellikle çok partili yaşama geçtiğimizden bu yana, birinin yaptığı, onu izleyenlerce yok sayılmış ve böylece, kopuk, bir birikim sağlamaktan uzak bir sanat ve kültür politikası izlene gelmiştir. Daha doğru bir deyişle, sanat ve kültür politikası denebilecek bir politika söz konusu olmamıştır. Bunun yanı sıra sanatçıya, kültür adamına her dönemde kuşkulu bir gözle bakılmıştır.”⁴³

Köyden kente yaşanan göç bu dönemin kültürünün oluşmasında etkin bir rol oynamıştır. Kente göç sırasında köylünün kültürünü büyükşehir’e adapte etmeye çalışması, yaşanan siyasal ve toplumsal boşluk nedeniyle yüzeysel üretimlere sebep olmuştur. Gecekondulaşma ile birlikte ortaya çıkan yeni şehir algısı, ilk olarak mimariye yansımıştır. 1980’lerde, estetikten uzak ve yalnızca “barınma” amaçlı yapılaşma algısı görülmektedir. Şehrin merkezinde nüfus artışının da etkisiyle yaşanan apartman kültürü ve bloklaşma hakimken, şehrin sırtlarına doğru, köydeki yaşantısını şehre uygulamaya çalışan ve bir yandan da maddi imkansızlıklarla uğraşan gecekondu sakinleri yer alıyordu. Aynı şehir içinde iki farklı yaşam tarzı oluşmuştu.

⁴³ Ayşe Nahide Yılmaz, **1980’li yıllarda Türkiye’de Sanat ve Siyaset İlişkisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2014, s.37-38.

“1970 sonrası “İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” gibi benzer yasaların sağladıkları olanaklarla gecekondu yapımı 80 sonrasında hızlı bir biçimde artmıştır.”⁴⁴

1970 sonlarında başlayarak yükselen bu yapılaşma süreci günümüzde de görülmeye devam etmektedir. 2000’li yıllar sırtlarında gecekonduların, merkezde alışveriş merkezleri’nin villaların konumlandığı ilginç bir şehir planlamasını beraberinde getirecekti.

“ Türkiye’de Özal’lı yılların kültürel ifade biçimleri, yapılaşma patlaması ve süratle değişen kent manzaraları, postmodern durumun bu iki yanlılığına birçok kanıt sunmaktadır. Bir yandan, potansiyel olarak demokratikleştirici bir havada, okumuş elit çeşitli alt kültürlerin farkına varmış, özellikle de marjinal insanların kendilerini ve yaşam mücadelelerini ifade biçimleri olarak, popüler kültür ürünleri dikkat çeker olmuştur. Hepimiz artık gecekondu zevkine, arabesk müziğe, kebabçılara, şehirlerarası otobüs terminallerine, alüminyum kubbeli küçük ve ucuz mahalle camilerine burun kıvrırmamayı yavaş yavaş öğreniyoruz; hatta, modernlik konusunda kendi karışık duygu ve tecrübelerimizin farkına vardıkça, bunlardan hoşlanmaya başladığımız bile söylenebilir.”⁴⁵

Türk şehir yapısının konumlanmasında önemli bir yeri olan ve yüzyıllar boyunca da Türk mimarisi ve araştırmalarında etkin rol oynayan camiler, 1980’lerin yoz ve estetikten uzak ortamında en çok etkilenen yapılardan biri olmuştur.

“Mimarlık çevrelerinin küçümseyerek ve neredeyse iğrenerek baktığı bu yapılar, herşeyden önce, kurumsallaşmış mimarlık mesleğinin kontrolünün çok dışında kalan ekonomik, toplumsal ve siyasi süreçlerin yol açtığı genel bir çevresel ve estetik bozulmaların ürünleridir. Ama aynı zamanda da, meslek elitlerinin, camiye önemli bir mimari tip, araştırmaya ve yorumlamaya değer bir tasarım sorunu olarak ele almayı yıllarca ihmal etmesi yada istememesinin ve bu alanı, toplumdaki en düşük eğitilmiş ve en popülist gruplara terk etmesinin de göstergesidir.”⁴⁶

⁴⁴Bülent Tanör,KorkutBoratav,Sina Akşin, Ayla Ödekan,Yayın Yönetmeni-Sina Akşin,**Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011,s.376.

⁴⁵Editörler, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**,Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul,2012,s.148.

⁴⁶A.g.e,s.149.

Sıradanlaşmanın ve yüzeyselliğin hat safhada olduğu bu dönemde resim ve heykeldeki gelişmeler en az seviyede olmuştur. Sergiler konusunda Yapı Kredi ve İş Bankası gibi kuruluşların destekleri olmuştur.

“ 1970’in boya geleneğinin dışına çıkıp farklı bir duruş sergileyen sanatçılarla karşılaşılır. Bu sanatçıların ortak özellikleri akademi eğilimlerini Türkiye’de tamamladıktan sonra yurtdışına çıkıp bir süre eğitimlerine gittikleri ülkelerde devam etmeleridir. Modern sanatın sınırlarını ilk zorlayan sanatçı Altan Gürman’dır. Altan Gürman Paris’te 1965’te yaptığı ilk kolaj çalışmalarına İstanbul’a döndükten sonra da devam eder. 1967 yılında İstanbul’da açtığı sergi ilgiyle karşılaşılır. Militarizm karşıtı kolaj ve montajlarla oluşan bu çalışmalar yağlı boya geleneğinin dışına çıkar. Fırça yerine püskürtme tekniğiyle yaptığı askeri kamuflaj nesnelerinden oluşan askeri ideogramlar, ahşap bariyerler ya da dikenli teller kullanır. Yaşamının son yılı olan 1976’da yaptığı Asker ve Poligon adlı çalışmasında tornadan çıkmış bir askere, poligonda da askerin strateji çalışmalarında kullandığı topografya kayıtlarına gönderme yapar.”⁴⁷

1970’li yıllarda CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde İstanbul’u temsil etmesi üzerine hazırlanan kadın heykelinin, MSP tarafından kaldırılması aslında, Türkiye’de ilerleyen yıllarda heykele ve sanata bakış açısının çok da değişmediğini göstermektedir.

“ Heykelde öncü Füsun Onur’dur. Amerika’daki eğitimini tamamlayan Füsun Onur 1969’da yaptığı İkili Heykel’de ahşap üzerine tuval bezi gererek oluşturduğu soyut geometrik formlarda geleneksel heykel malzemesine alternatif bir çalışma sunar.”⁴⁸

Askeri darbenin getirdiği militarizm, resim sanatında kendini bu şekilde göstermiştir. İşin ilginç olan yanı ise, 12 Eylül darbesinin mimarı Kenan Evren’in resime olan ilgisidir ve daha sonraki yıllarda ve günümüzde yaptığı tablolarla da anılacaktır. Tablolarının rekor fiyatla satılması, uzun süre konuşulmuştur.

1980’lerle beraber birçok sanat topluluğu da gruplaşmaya ara vermek zorunda kalmıştır. Baskı ortamının getirdiği sansür, birçok topluluğun da dağılmasını beraberinde getirmiştir.

“Türkiye’de öncü bir hareket oluşturan bir grup da 70’lerde Sanat Tanıtım Topluluğu (STT) dur. Grup 1977 yılında Şükrü Aysan, Serhat Kiraz, Ahmet Öktem, Avni Yamaner

⁴⁷Bülent Tanör,KorkutBoratav,Sina Akşın, Ayla Ödekan,Yayın Yönetmeni-Sina Akşın,**Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011,s.358.

⁴⁸A.g.e,s.358.

tarafından kurulmuştur. Kısa süreli bir grup olmasına karşın, “Sanat Nedir?”, “Teslimiyet Nedir?” sorularını sorgulayan, sanata kavramsal yaklaşan, malzeme iddiası olmayan yapıtın biricikliğini hazır –nesnelere sarsan bir grup olma nedeniyle izleyen yıllarda etkili olmuşlardır. Grup sanatın metalaşmasına ve kurumsallaşmasına karşıdır ve zamanla dilbilimsel analizler ve göstergebilimsel çözümler yaparlar, yapıtlarında belge yada fotoğraf kullanırlar. 1980’de kavramsal sanatın ana sorunsalını Sanat Olarak Betik adlı yayınlarında tartışır. 1980’de açtıkları sergilerinde yapıtlarına adlarını koymayarak izleyiciyle yapıtları başbaşa bırakırlar. Grup, sanatlarının bir tüketim nesnesi olarak değerlendirilmesine karşıdır. Sanatın sınırını ve işlevini sorgulayarak, sanat nesnesinin estetik değerini reddederek, kurumlara karşı tavır alarak, 1981’de Türkiye’de sanatın gelişmesine kalıcı izler bırakarak dağılır. Grubun çalışmaları haftalık toplantılar ve sanat üzerine tartışmalar olarak bir süre devam eder. Altan Gürman, Füsün Onur ve STT grubunun yarattığı alternatif arayışlar 80’lerde farklı bir görsel dilin gelişmesine öncülük eder. Sanatçılar yeni denemelere girer.”⁴⁹

“ 1950’li yıllarda Sanat Tenkitçileri Cemiyeti, 1970’li yıllarda da Sanat Eleştirmenleri Derneği (SED) olarak anılan AIAC Türkiye, 12 Eylül 1980 darbesi ardından, kendini feshetmek zorunda kalmıştır. 1983 yılında 2909 sayılı Dernekler Yasası’nın yürürlüğe girmesinden sonra 2003 yılına dek, 1993 yılında düzenlenen “Sanat Tarihi ve Eleştirisinde Kırk Yıl” tek etkinliktir.”⁵⁰

1960’larda başlayıp 1980’lerde patlamasını yaşayan Arabesk akımın en çok yansıdığı alanlardan biri de müzik endüstrisi olmuştur. 1980’lerle birlikte arabesk, gecekondu sınırlarından taşmış, hayatın içerisinde yer alan bir kavram haline dönüşmüştür.

“Türk kaset sanayisinin büyümesi, yeni müzik teknolojisinin ithal edilmesi ve geliştirilmesi 1970’lerden itibaren ve özellikle 1980’lerde arabesk müziğin yaygınlaşmasına büyük katkıda bulundu.”⁵¹

⁴⁹Bülent Tanör,KorkutBoratav,Sina Akşın, Ayla Ödekan,Yayın Yönetmeni-Sina Akşın,**Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011,s.358.

⁵⁰**A.g.e** s.372.

⁵¹ Editörler, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul,2012,s.197.

Arabesk, özellikle 1980’lerde bir yaşam tarzının kültüre yansması olarak karşımıza çıkmaktadır. Acı, ezilmişlik, çaresizlik, özlem gibi konuların yoğunlukla sözlere yansıtıldığı arabesk şarkıların seslendirenleri de bu temalarla benzer duruşa sahipti. 1980’lere damgasını vuran Ferdi Tayfur, Kibariye, Emrah, Orhan Gencebay, İbrahim Tatlıses gibi isimler, zorluklar içerisinde geçen hayatlarını ve ötekileşmeyi, gerek şarkı sözlerinde gerek röportajlarında yansıtıyorlardı.

Hürriyet Gazetesi’nin 1980/Nisan ayında Arabesk müzik sanatçısı Ferdi Tayfur’la yapılan bir röportaja yer verilmiştir. Atılan manşetten de anlaşılabacağı üzere, geldiği kültürü ve etkilerini müziğinde yansıtan Ferdi Tayfur, bu dönem arabesk müziğinin en bilinen isimlerinden biri olmuştur.⁵²

⁵² Hürriyet Gazetesi, Nisan/1980.

İbrahim Tatlıses ve Emrah ise, Güneydoğu bölgesinden insanların kitlesel boyutlarda İstanbul'a ayak bastığı 1980'lerin yıldızlarıydı. İyi arabesk şarkıcıların geldikleri bölgenin özgün aksanı, ses yapısı, imge ve gelenekleriyle müziklerine ayrı bir hava katmalarına karşın, yoksul ve güçsüzlerin gözünde hepsinin çekiciliği aynıydı. Zamanla bu bölgesellikler İstanbul'da yeniden işlenip Anadolu'ya dağıtıldı, böylece 1980'lerde arabesk müzik Türkiye'deki en yaygın popüler müzik tarzı haline geldi.⁵³

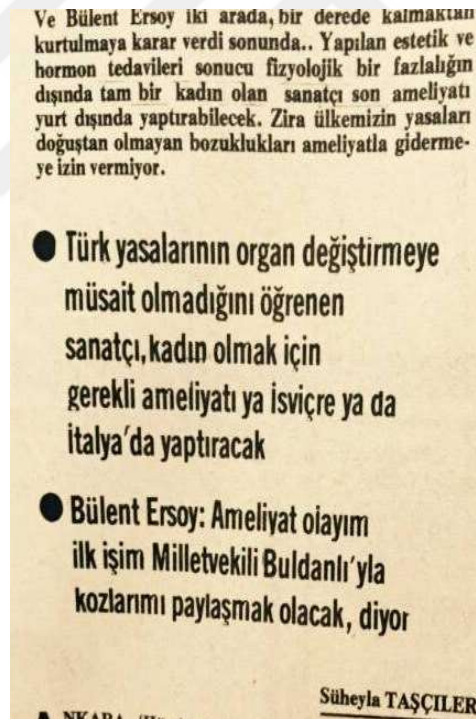
Dönemin bir diğer meşhur “Arabesk” yıldızı ise, İbrahim Tatlıses’tir. Yine Hürriyet Gazetesi’nin 1980/Nisan tarihli ekinde yer alan haberler, İbrahim Tatlıses’in yakaladığı ün ve getirisi olan zenginliğe yer vermekte.⁵⁴

⁵³ Editörler, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 198.

⁵⁴ Hürriyet Gazetesi, 1980/Nisan

1980'lerin yalnızca müzik piyasasında değil ülke gündeminde de en çok konuşulan ismi Bülent Ersoy olmuştu. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin getirdiği baskı ortamını bir nevi "cinsel tercih özgürlüğü" anlamında yıkan isim olan Bülent Ersoy, ilk transseksüel şarkıcı olarak da dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, 1980'lerde Bülent Ersoy'un önünü açtığı cinsel kimliklerin tartışılması ekolü, 1980'lere damgasını vuran konulardan biri oldu. Öyle ki Bülent Ersoy'un geçireceği cinsiyet değişimi operasyonu TBMM'de tartışıldı, Bülent Ersoy'a sahne yasağı getirildi.

"Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve Kürt hamiliği, Bülent Ersoy'a konan sahne yasağı ve basının eşcinselliği ya da travestiliği adeta kışkırtması, kültürel alandaki yasaklar ile kültüre sermaye aktarılması, kitlelerin taleplerini dile getirebilecekleri kurumların yok edilmesi ile neredeyse ilk kez bir kitle kültürünün ortaya çıkması, bütün bunlar aynı dönemin farklı yüzleriydi."⁵⁵

Hürriyet Gazetesi'nin 19 Ocak 1980 tarihli sayısında, Bülent Ersoy'un geçireceği cinsiyet değişimi operasyonu, ana sayfaya taşınmış ve kararın TBMM'de tartışılacağı vurgulanmıştır.

56

⁵⁵ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak (1980'lerin Kültürel İklimi)*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 14.

⁵⁶ Hürriyet Gazetesi, 19 Ocak 1980.

Arabesk'in toplumdaki yeri öylesine büyüdü ki, yalnızca müzik endüstrisini şekillendiren bir olgu olmakla kalmadı hem diğer sanat dallarına (Sinema vb.) yansımaya, hem de ekonomiden, siyasete kadar 1980'lerin Türkiye'sini şekillendirmeyi başardı. Arabesk bir zevk taşıyan “yeni zenginlerin” olduğu bir kitle, Batılı zevkleri taklit etmeye çalışırken aynı zamanda doğu kültürünün geleneksel özelliklerinden vazgeçemiyordu. Böylece Arabesk müziğin dinleyici kitlesinin sınırları gecekonduyu aşarak, orta hatta zengin sınıfında ilgisini çeken bir duruma ulaştı. 1985'den sonra ülke genelinde en çok dinlenen müzik türü Arabesk olmuştur, elbette siyasette bu durumdan etkilenmeye ve lehine kullanmaya başladı.

“Aslında Turgut Özal 1983'te Anavatan Partisi'ni kurmasından ve başkan olmasından epey önce arabeskin siyasal önemini kavramıştı. Adalet Partisi'nin başında bulunan dönemin başbakanı Süleyman Demirel'e sunmak üzere 1979'da yazdığı bir raporda, genel seçimlerin anahtarının gecekondulardaki yüzergezer oylar olduğuna işaret etmekteydi (ki bunun doğruluğu daha sonra kanıtlandı.)⁵⁷ Anavatan Partisi gecekondulu insanların kültürünü, alışkanlıklarını, hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyleri incelemek üzere “Arabesk Grubu” denen bir araştırma birimi oluşturdu. Daha sonra kendilerine oy verenlere ilişkin verilere dayalı bir seçmen profili hazırlaması için kamuoyu yoklama kuruluşunu görevlendirdi. “⁵⁸

Aynı zamanda arabesk, kamusal alanda tartışılan konulardan da biri olmuştur.

“Arabesk, sanat alanının dışına da taşmış, günlük yaşamımızla ilgili bazı idari kararların alınmasına bile yol açmıştır. Hemen aklıma gelenler arasında minibüslerden teyplerin ve pikapların sökülmesi var. Bu arada, derhal, bazı arkadaşlarımın yüksek sesle Arabesk müzik çalındığı için bazı birahane ya da sandviççi dükkanlarına gitmek istemediklerini belirtmeliyim.”⁵⁹

Böylece arabesk, toplumda aşağılayıcı bir nitelik kazanmış, kitleleri kültürel anlamda birbirinden ayıran bir rol oynamıştır. Gecekonduunun, ezilenin, çaresiz kendini arabeskle tanımlamış, bunu aynı zamanda bir yaşam tarzı haline getirmiştir.

⁵⁷, Editörler, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012 s.198.

Ayrıca bkz: Taha Akyol, **ANAP ve İdeoloji**, Tercüman, 20-27 Ekim 1988.

⁵⁸ A.g.e.s.199.

⁵⁹ Emre Kongar, **12 Eylül Kültürü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.232.

“1980’lerin sonlarında Turgut Özal’ın etkisiyle, radyo ve televizyonda arabesk müzik çalınmasına izin verme konusu ilk kez tartışmaya açıldı. Devletin arabeske ilişkin tutumundaki bu yumuşama, 1988’deki İkinci Ulusal Müzik Kongresi’nin gündemine arabesk müziğinde alınmasıyla sonuçlandı. Kültür Bakanlığı 1989’da bir arabesk bestecisine acılı olmayan bir arabesk şarkı ısmarlama girişiminde bulundu. Oldukça naif bir yaklaşımla bu şarkının gelecekteki ürünler için bir model olarak kullanılabileceği ve arabeski içinde bulunduğu genel bayağılık ve zevksizlikten kurtaracağı umuluyordu. Çabalar hiç sonuç vermedi.”⁶⁰

1980’li yıllarda bu şekilde gerçekleşen gelişim bir süre sonra özellikle elit çevre ve aydınlar arasında “Arabesk” in aşağılayıcı bir kavram olarak kullanılması açısından gözlemlenmiştir.

“1980’den sonra arabesk, Anavatan Partisi’nin yeni liberal çalışmalarıyla bağlı olarak olumsuz bir siyasi çağrışım da kazandı. 1980’lerin ortalarına doğru etkin bir yazar grubu Türk toplum yaşamında yozlaşmış sayılan hemen herşeyi nitelendirmede arabesk terimini kullanmaya başladı: Arabesk demokrasi, arabesk ekonomi, arabesk insanlar, arabesk zevkler, arabesk duygular, arabesk düşünme ve yaşama tarzları. Sanki arabesk terimi, uzun süreden beri az gelişmiş bir devlet olarak taşıdığı imajla boğuşan bir toplumda Türk kimliği sorununa sonunda bir ad sağlamıştı.”⁶¹

“80’lerde genellikle “arabesk” adı altında toplanan çeşitli müzik tarzları, yaygınlık ve üretkenliklerini, kendi geleneksel kültürlerinden kopmuş, ama şehir kültürünün de parçası olamamış, her ikisine de yabancı insanların varlığına olduğu kadar, bu sentetik dili müzikte yeniden üretebilmelerine, müziği organik bir sentez oluşturamayacak kadar farklı tarihlere sahip türlerden (Arap müziği, taverna müziği, pop müzik, Türk müziği, türkü yada marş.) alıntılara yer veren bir yüzeye dönüştürmüş olmalarına da borçluydu.”⁶²

Arabesk akımı yalnızca müzik sektöründe görülmemiş, özellikle arabesk şarkıcılarının rol aldığı “arabesk filmler” çekilmiştir. Ferdi Tayfur, İbrahim Tatlıses, Kibariye gibi isimlerin başrollerde yer aldığı bu filmlerde çoğunlukla köyden kente göç etmiş, gecekondu bölgelerinde yaşayan, maddi sıkıntılar çeken bunun yanında da aşk acısı, parçalanmış aileler

⁶⁰ Editörler, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s.207.

⁶¹ **A.g.e**, s.205.

⁶² Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak (1980’lerin Kültürel İklimi)**, s.24, Metis Yayınevi, İstanbul, 2014.

kısacası dramatik konuların işlendiği filmler olmuştur. “Arabesk filmler”, 12 Eylül öncesi ve sonrası Türk sineması altında ayrıntılı olarak incelenecektir. Arabesk kültür ise, kültürel yozlaşma içerisinde yeniden yer verilecek bir kavramdır.

1980’lerde müzik sektöründe artan arabesk algısı, Türk pop müziğini çöküşe geçirmiştir. Darbe döneminin baskısıyla da birçok sanatçıya ve şarkıya da yasaklama getirilmiştir. TRT tarafından denetimden geçen şarkıların bir kısmı “ideolojik mesaj” içerdiği söylemiyle, bir kısmı da “müstehcen” bulunarak yasaklanma yoluna gidilmişti. Sezen Aksu’nun “İkinci Bahar” şarkısı bu şarkılardan biriydi. Yasaklı şarkılar listesine giren şarkılardan bir diğeri ise, Zülfü Livaneli’nin “Sarıkışla Türküsü” idi. Bu türkünün sözleri içerisinde “Deniz” kelimesinin geçmesi ve hemen ardından “Hoşçakal Kardeşim Deniz” “Deniz Gezmiş’i anma “ sebebi ile yasaklandı.

12 Eylül darbesi sonrası “Arkadaş” şarkısı ve Yılmaz Güney ile birlikte çalıştığı sinema projeleri ile tanınan Melike Demirağ, Selda Bağcan, Cem Karaca ve birçok isim Sıkıyönetim Mahkemelerince yargılanmaya başladı. Cem Karaca’nın yayınladığı “1 Mayıs” adlı plak, ideolojik sebeplerle yasaklanmıştır. 1987 yılına kadar yurtdışında kalan sanatçı Turgut Özal ile görüşmeleri sonrasında yeniden yurda dönmüştür.

Ozanların çoğu yurtdışına kaçarken, Ruhi Su Türkiye’de kalmayı tercih etmiş, fakat baskıcı söylemler kendisinin sağlık durumunu kötüleştirmiş, ve kanser tedavisi için yurtdışına çıkmak isteme girişimi pasaport verilme işleminin uzun tutulması sebebiyle ihmal sonucu erken ölüme sebep olmuştur.

63

⁶³ Görsel için:

<http://www.birgun.net/haber-detay/eylul-acisi-bir-pasaport-alamama-hikayesi-68911.html>

SANAT • ZEYNEP ORAL **AKTUALİTE**

Ruhi Su • Sanatçı yaptığı işin bilincindeyse, sahteliklere düşmez •

“BİR gür ses, yalın bir söyleyiş ve saygılı bir anlayışla halk türkülerimize bir başka tazelik, bir başka renklilik kazandırır bir den, yıllar önce... Kabukları kırıp öze giden, özle sözü bir eden bu ses Ruhi Su'nun sesiydi ve gücünü halk sevgisinden, bilgili ve sabırlı bir çabadan alıyordu; çağdaş bir yorumla

lar olduğunu" belirtti. Dergi ayrı Ruhi Su'nun "Orta Anadolu şıklı nın kiminde müzik düzeninin Beethoven'in 5. Senfonisi'nin nerdeyse l eşi olduğunu" söylemesine dikk çekiyor.

Yunus Emre,
Karacaoğlan, Pir Sultan
Abdal, Köroğlu.
Semahlar, Türküler'den
sonra Ruhi Su

**MÜZİĞİMİZDEKİ
KARMAŞA**

Ruhi Su, 12 Eylül'ün simge isimlerinden biridir çünkü, askeri yönetimin yurt dışına çıkmasını türlü yasaklarla geciktirmesi, sanatçının hastalık sürecinde ihmale sebep olmuş ve 20 Eylül 1985'de hayatını kaybetmiştir ve 12 Eylül'den sonra sokaklara dökülmeyen halk ilk kez Ruhi Su'nun cenaze töreninde yeniden sokaklara çıkmıştır. Büyük Türk şair ve ozanlarından etkilenen Ruhi Su'ya Milliyet Gazetesi de Zeynep Oral'ın yazısıyla, Aktüalite ekinin, 1981-Ocak sayısında yer vermiştir.⁶⁴

1980 sonrası kurulan, Ezginin Günlüğü, Yeni Türkü, Bulutsuzluk Özlemi gibi gruplarda yeni bir akımın öncesi olmuşlar, ve sonraki süreçte de siyasal tabanlı "Özgün Müzik" tarzının ortaya çıkışı izlenecektir. Grup Yorum vb. gruplar örnek olarak verilebilir.

⁶⁴ Milliyet Gazetesi/Aktüalite Eki, Ocak, 1981.

2- 1980 ve Sonrası Edebiyat

12 Eylül 1980 Darbesi Türkiye’deki dinamiklerin değiştiği ve yeni bir düzenin dolayısıyla yeni bir toplumun oluştuğu bir dönem haline gelmiştir. Toplumun ve insanın en derin psikolojik tahlillerinin, duygularının, hayallerinin ve düşüncelerinin kelimelere yansıdığı alan Edebiyat olmuştur. 12 Eylül sonrası süreçte de Edebiyat, toplumdaki ve darbenin insan psikolojisi üzerindeki tüm değişimlerden etkilenmiştir. 12 Eylül bilindiği üzere baskı ve şiddeti beraberinde getirdi. Her ne kadar 12 Eylül’ün sanat üzerindeki etkisi her alanda gerçekleşmiş olsa da Edebiyat üzerindeki etkisinden yoğun olarak bahsedilmelidir, çünkü Edebiyat, diğer sanat dallarına göre daha ilerici daha nitelikli bir anlam taşıması ve düşünmeye yönelik ürünler vermesi nedeniyle, diğer sanat dallarına göre ön plana çıkarmıştır.

12 Eylül darbesi bir sosyal travmadır. Bu dönemde yazılan şiirlere ve romanlara baktığımızda, birçoğunda hapisane temasına rastlanmaktadır. Bunun sebebi de kuşkusuz, 12 Eylül sonrası birçok düşün insanı, yazar ve sanatçının tutuklanmasıdır. Kişisel problemler ve yaşanılanlar öylesine etki alanına girmiştir ki, bu dönemde “bireyselleşmiş” bir edebiyat karşımıza çıkmaktadır. 1980 öncesinin özellikle de 1970’lerin “militan” karakterleri, keskin sağ ve sol ayrımları 1980 sonrasında yaşanan pişmanlıklar ve acılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bir noktayla yaşanan bu acı süreç, apolitikleşmeye ve hazcılığa doğru giden yolun önünü açmıştır. 1980 sonrası için bu bağlamda “Postmodern” edebiyat dememiz mümkün olacaktır. Çünkü darbenin beraberinde getirdiği baskı ve acılar, bir yönüyle de duyarsızlaşmaya, yozlaşmaya, “anne” kavramının sık sık gündeme gelmesine ve iç hesaplaşmalara, örgütlerin insan psikolojisinin üzerinde bıraktığı olumsuz etkilere, iktidar ve itaat etme kavramlarına yer vermiş aynı zamanda diğer bir yönden de cinselliğin tabu olmaktan çıktığı, uyuşturucu, intihar gibi temaların da edebiyatta sıklıkla yer verildiği gözlemlenmiştir. Buradaki kişisel acılar ve yalnızlaşmanın da, dolaylı olarak toplumdaki dejenerasyona bağlı olduğu sonucu çıkarabilir. Çünkü 12 Eylül darbesi ve yarattığı kuşaklarla birlikte, değişen değer yargılarını da beraberinde getirmiş ve bunun en çok yansıdığı sanat alanlarından biri de, Edebiyat olmuştur. Bu çalışmada, 12 Eylül sonrası Edebiyatını “Şiir” ve “Roman” olarak ayrı başlıklar altında incelemeye yer verilmiştir.

a) 12 Eylül Sonrası Şiir

1980 sonrası şiire giriş yapmadan önce Türk edebiyatında şiirin öneminden ve gelişiminden kısaca bahsetmek gerekmektedir. 1950’li yıllara baktığımızda (Milli Şef Dönemi) Avrupa kültüründen öğelerin sanatta sıklıkla kullanılması ile birlikte, Köy Enstitülerinde dünyaca ünlü klasiklerin okunması ile başlayan süreç, konservatuarların açılması, operalar gibi birçok gelişme ile karşımıza çıkmaktadır. Şiirsel anlamda bakıldığında ise, 1950’ler toplumcu gerçekçi şiir kesintiye uğramış, şairler belli bir topluluk altında birleşmemişler ve şiirlerde yoğun bir “köy” teması gözlenmiştir. Menderes dönemine geldiğimizde ise döneme damgasını vuran şiir anlayışı “İkinci Yeni”dir. 1950’lerin sonlarına doğru başlayan ve zaman içerisinde akıma dönüşen bu harekette Cemal Süreya, Edip Cansever, Turgut Uyar, Ece Ayhan, Ülkü Tamer gibi önemli isimler yer almaktadır. Orhan Veli, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rıfat oluşturduğu nam-ı diğer Garip Akımı aynı zamanda Birinci Yeni ismiyle de anıldığı için İkinci Yeni isminin kökeni buradan gelmiştir. Menderes döneminin sıkıyönetimi yüzünden İkinci Yeni akımının bir kaçış edebiyatı olarak ortaya çıkması sonucu görülmüştür. 27 Mayıs 1960 İhtilali ile birlikte, “toplumcu gerçekçi” akım yeniden ortaya çıkar ve bu kez şiirler gençlere “var olan düzeni değiştirebilecekleri” fikrini aşılama başlamıştır.

“ 27 Mayıs 1960 darbesi ardından oluşan sosyal ve siyasal yaşam 1970-1980 yıllarının hazırlayıcısıdır.”⁶⁵

1970’ler ise siyasetin yalnızca toplumda değil edebiyatta dolayısıyla şiirde de en etkin olduğu yıllar olmuştur. Keskin bir şekilde sağ ve sol ayrımı gözlemlenmektedir. Çıkan dergiler, ya sağcı şairlere yada solcu şairlere yer veriyordu. İkisinin aynı paydada birleşmesi imkansız yakındı.

“1970’li yıllar edebiyatının 12 Eylül’den sonra değişime uğramasının temel sebebi basın ve yayına getirilen kısıtlamalar ve bütün ülkeyi saran depolitizasyondur diyebiliriz.”⁶⁶

⁶⁵ Nesime Ceyhan AKÇA, **Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri**, Ankara,2013, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, s.57

⁶⁶A.g.e, s.57

“1980’lerde, önceki yıllara göre edebiyat ve yayın dünyasında bir canlanma ve renklilik görülmeye başlanmıştır. Bir anda dergilerin sayısı artmış, özellikle magazin kültürünü yaygınlaştıran dergilerde patlama yaşanmış, edebiyat alanında çokrenkli ve renkli dergilere rastlanmaya başlanmıştır. Gençlerin çıkardığı dergilerden farklı olarak, ilk sayısı Aralık 1980’de çıkan *Hürriyet Gösteri* yeni yayınlar arasında dönem edebiyatında ciddi söz sahibi ilk merkezi dergi olmuştur. Kuşak şairleri, kendi dergileri dışında en çok bu dergide görünmüştür. Süreç içinde uzmanlaşmaya gidilerek sadece şiire ve şiir eleştirisine yer veren dergiler ortaya çıkmıştır.”⁶⁷

Belki de 1980’ler açısından en önemli değerlerden biri de buydu. 1970’leri iyi değerlendiren ozanlar, 1980’lerin apolitize olmuş kuşağına karşın sayıca az da olsalar varlıklarını sürdürmeye devam ettiler.

Şükrü Erbaş, Yılmaz Odabaşı ve Salih Bolat bu isimlerin başında gelmektedir.

“Hemen herkes,1980 sonrası edebiyatında apolitikleşmenin yaygınlaştığı konusunda hemfikirdir. Sağ yada sol görüşe mensup şairlerin önemlice bir kısmı 1980’lerde poetik estetiğin öne çıkmasını olumlu bulur ve bu gelişmenin edebiyatın yararına olduğunu söyler. Şairlerin büyük çoğunluğu istisnalar olmakla birlikte, 80 İhtilali sonrası gelişmelerin şiir üzerindeki etkisinin olumlu olduğu yönünde bir görüşe sahiptir.”⁶⁸

1980’li yıllar şiirde bireyselliğin yoğun olarak işlendiği yıllar olarak da akıllara yer etmiştir. Her ne kadar bireysellik ön planda olsa da, şairlerde 12 Eylülün politik baskısı ve yaşattığı travma yoğun olarak hissedilmektedir.

⁶⁷ Baki Asiltürk, *Türk Şiirinde 1980 Kuşağı*, YKY Yayınları, İstanbul, 2013,s.36.

⁶⁸ A.g.e,s.37.

12 Eylül 1980 Askeri darbesine ithaf edilen şiirlerden biri Edip Cansever'in yazdığı
"Eylül'ün Sesiyle" adlı şiirdir.

*"Baylar!
Bin dokuz yüz seksen birdeyiz
Karşınızda eylülün sesi
Ağustosa çekildi, eylülün sesi
Birazdan konuşacak
"Bu dünyada yaşamak can sıkıcı bir şeydir baylar."*

*Tepelerde bulamaçların kahverengi eridiği
Eriyip sarı sarı aktığı bir mevsim
Bir saat gibi işlerken avucumdaki güz çiçeği
Yosunların kapılara usulca
Tırmanıp yerleştiği
Yani eylülün sesi, buysa çok iyi baylar.*

*Yaz geçti, sözgelimi midyelerden yorulduk
Eni boyu belirsiz bir ıslaklıktan
Upuzun gündüzlerden, sevimsiz otellerden
Eylül ki, sorabilir mi
Hüzünler iç kamaştırıyor, aşklarsa niye yoksul
Bir asfaltın kuru sıcak soğuğundayız
Oysa bir deniz feneri mevsimsiz ölür baylar.*

*Dahası
Bu düğmesiz giysileri şöylece giymek
Bir boşluğu giyinmek mi olur
Olsun
İşte karşınızda ekimin sesi
Kasımın sesi sonra
Yağmurun eşliğinde -çocuğunu emziriyor yaz-*

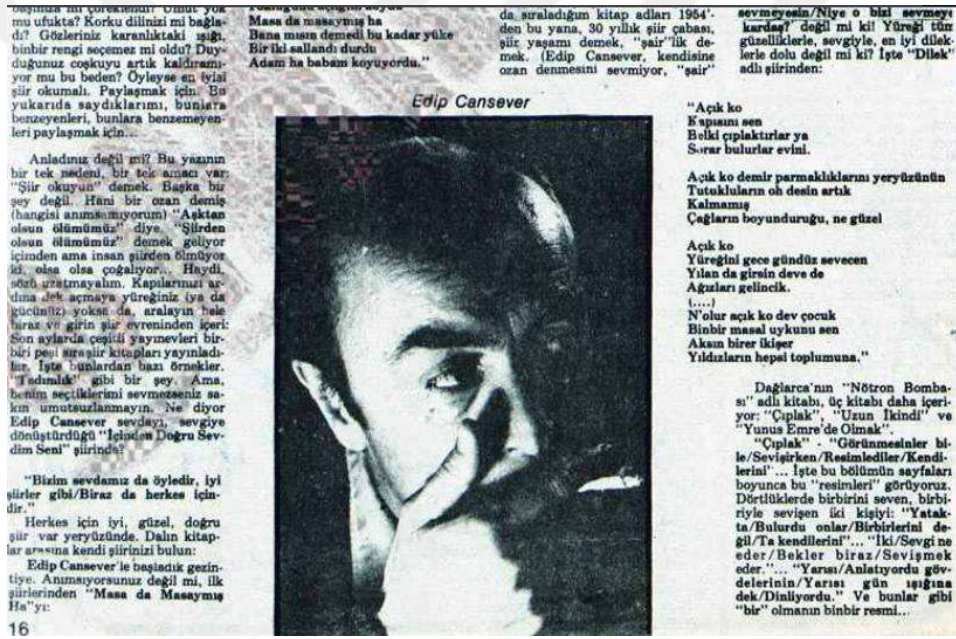
Bundan böyle günlerimiz nasıl geçecek baylar.

*Her şey o kadar dokunaklı ki
Eylülsem, istemeden kırılıyorsam bazen
Dağınık, renksiz bir mozayık gibiysen
Üstelik yalnızsam bir de -telefonda kuş sesleri-
Aynalardan duvarlara bir üzüncü akıntısı
Bu dünyada çekingen olmak çok iyi bir şeydir baylar.*

*Sonra bir kır kahvesi kendini okurken
Masaları toplanmış, bardakları toplanmış
Tam kendini okurken
Derim ki bir semti iyi tanımak kadar
İyi tanımalı dünyayı
Açın radyolarınızı: eylülün sesi
Bu dünyada can sıkıntısının bir başka anlamı var baylar.*

*Elmalar silik silik kırmızı artık -olsun-
Gözlerimiz tozlanmış, kirli
Gizlisi yok, bu dünyada böyle sıkılmak iyi
Sıkılmak iyi baylar
Biz hazır tuttukça böyle
İçi yangından alev alev
Dışı buz tutmuş kalplerimizi.*

Böylece sokağın huzursuzluğunu yansıtan Edip Cansever, hayatı boyunca, özellikle de 12 Eylül'den sonra devletle hiçbir sıkıntı yaşamamış olmasına rağmen, hareketin en can alıcı şiirlerinden birini yazmaktan geri durmamıştır. Şairin 12 Eylül'ün tam bir yıl sonrasında kaleme aldığı "Eylül'ün Sesiyle" şiiri, 12 Eylül ardından yazılan ve sosyal psikolojiyi aksettiren şiirlerinden en dikkate değer olanlarından biridir. Şair, sıkıyönetim sebebiyle sade vatandaşın içine düştüğü bunalışı pek sade dile getirir. Bu dönem için yazılanların hemen hiç biri siyasetle alakası olamayan ve ihtilalleri rutin memleket meseleleri gibi algılayan sade vatandaştan bahsetmez."⁶⁹

Dönemin tüm kapalı anlatımlarına rağmen, şiirde öne çıkan isimlerden Edip Cansever, "Eylül'ün Sesiyle" adlı şiiriyle 12 Eylül 1980 darbesine göndermelerde bulunmuştur. Zeynep Oral köşesinde tüm şiir camiasını besleyen dergilere ve fanzinlere de yer vermiştir.⁷⁰

⁶⁹ Nesime Ceyhan AKÇA, *Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri*, Ankara, 2013, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, s.9.

⁷⁰ Milliyet Gazetesi, Aktüalite Eki, Temmuz 1981.

1980’lerde “apolitik” denilebilecek şairlerin bile siyasetten etkilenmesi bir yana, marjinal anlayışta yazılan şiirlerde göze çarpmaktadır. Küçük İskender’in başını çektiği bu ekol, zaman içerisinde 1990’lar ve 2000’leri de etkileyecek ve postmodern bir şiir anlayışı oluşturmaya başlayacaktır.

Bu noktada, Küçük İskender’in öncülük ettiği bu akıma özellik dikkat çekmek gerekmektedir.

“Dönemin en fazla eser veren ismi sıfatıyla öne alınan ilk isim Küçük İskender’dir. Küçük İskender, 1980’lerin ikinci yarısından başlayarak çeşitli kültür-sanat dergilerinde şiirlerini yayımlar. İskender’in 1980 sonrası devletin pompaladığı apolitik mizaçlardan biri olduğu ve böylece şöhret kazandığı zaman zaman söylene de ortada yok sayılamayacak bir şiir birikimi vardır ve Küçük İskender, kimselere benzemeyen isyankar ve günahkar şiirleriyle farklı oluşun 1980 sonrası avantajını kullanmıştır demek daha insafli olur.Şiirlerinde kirli erotizm, küfür, intihar ve ironi gibi özellikler yüzünden devrimcilerin reddiyle karşılaşsa da yine şiirlerine serpilmiş devrimci motifler onu arafta bırakmıştır. Bu araf hali 1980’lerin şairleri için ya da entelektüel kesim için genel ruh atmosferidir. Diyebiliriz. K.İskender’in yaptığı bir tür Bodlervari çıkıştır.80’lerin popüler sözcüklerinden “albatros” onun da ilgisini çekecektir. Dönemin tüm şairlerine hakim olan dünyanın merkezine kendini yerleştiren “şair ben” İskender’in temel özelliğidir : Ben’in varlığı, Ben’in hisleri, dünyadaki duruşu, arzuları, yalnızlığı...Şiirine serpilmiş şöhretli isimler, Hristiyan öğeler, intihar, konuşma metinleri, reklam, ironi, dipnotlar ve dehşet verici bir dağınıklık. Şiirler şairin dağınık zihnine benzer.”

71

⁷¹ Nesime Ceyhan AKÇA, **Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri**, Ankara,2013, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi,, s.166.

Günümüzde de Küçük İskender'in Türk şiirine katkıları devam etmektedir ve günümüz postmodern şiirin şekillenmesi anlamında belirleyici etkileri olmuştur.

“ Küçük İskender’de **“Suzidilara”** adlı şiirinde 12 Eylül’e değinmekten kaçınmaz.

Şair, Eylül’ü derin bir hüznle şiirine yerleştirir, ironi bu konuyu anmanın en kolay yoludur:

“sokakta panzerler

Time-out! Ah kenani eylül meşkleri: gelse o er meclise!

(...)

Önde organizma yozluk; arada Azrail, azrailin kafasında

Süleyman ’ın demokratik şapkası... ” (Suzidilara, s.98) ”⁷²

“1980 şiiri tek tip bir şiir değildir. İmgecilikten anlatımcılığa, beatnik-marjinalci anlayıştan gelenekselci veya metafiziksel tutuma pek çok poetik tavır bir aradadır. Farklı anlayışlara mensup şairlerin şiirleri aynı dergilerde yayımlanır üstelik. Bu bakımdan kuşak şiirinin ayrıştırılmasında değişik çizgilere dikkat etmek, bu çizgilerin sürdürücüsü olan şairlerin 1980’lerdeki şiir serüvenlerini iyi incelemek gerekiyor.”⁷³

1980 kuşağı şairlerinin etkilendiği isimler her görüşten olması ile birlikte geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Cemal Süreya, İsmet Özel, Cahit Zarifoğlu, Enis Batur gibi isimler örnek olarak verilebilir. İsmet Özel’in son dönem yazdığı şiirler, Cahit Zarifoğlu ve Sezai Karakoç’un şiirleri “İslamcı şiir” özellikleri göstermekte, metafizik konular ve kapalı bir anlatım içermektedir.

Dönemin öne çıkan isimlerinden biri Nilgün Marmara’dır. Şairin yaşadığı ruhsal bunalım, 1980’lerin karanlık ve çaresiz ortamıyla örtüşmektedir.

⁷² Nesime Ceyhan AKÇA, **Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri**, Ankara,2013, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi ,s.170

⁷³ Baki Asiltürk, **Türk Şiirinde 1980 Kuşağı**, YKY Yayınları, İstanbul, 2013,s.99.

“ 1980’lerin imge merkezli şiir yazarlar içinde fenomenleşen şairi Nilgün Marmara (1958-1987) genç yaşta intiharı seçmiştir. Bu durum, onun şiirleri hakkında konuşmayı, bu şiire tanımlayıcı bir kimlik çizmeyi zorlaştırır. Onun şiir anlayışını, hakkında bir mezuniyet tezi yazdığı ve dünyadan kendi isteğiyle ayrılma bakımından ortak bir kaderi paylaştığı Sylvia Plath’e benzetenler olmuştur.”⁷⁴

Kadın şairler arasında bir diğer isim de Lale Müldür’dür. İlk şiirlerini 1980’leri yılların başlarında yazmaya başlayan şair, ilk olarak dergilerde şiirlerini yayımlamış, 1988 yılında ise ilk şiir kitabı olan Uzak Fırtına’yı çıkarmıştır.

“Lale Müldür, kuvvetli bir Batı eğitimiyle yetişmiş, ne tam Türkiyeli ne tam Batılı olabilmiş araf şairlerindendir. Aslında bu dönem şairlerinin hemen hepsinde arada kalmak için farklı sebepler oluşmuş gibidir. Oğuz Atay’ın 70’lerin ortalarında haber verdiği “Tutunamayanlar” öngörüsü, 80’den sonra sahiplerini bulacaktır, belki kitap bu yüzden basımından bir on yıl geçtikten sonra gerçek okuyucusunu bulur. Müldür’ün şiirlerine sinmiş Hristiyan motifler, şiirin iklimi bizde tercüme şiir okuyormuşuz hissi uyandırır. Dünyaya yakışmamış, yerleşmemiş bir baş taşır, Lale Müldür. Kendi kültürüne dair öğrenecekleri tutunmasına yetmeyecektir. Yalnızlık, intihar, çürüme, umutsuzluk gibi temlerde zamanının diğer şairleriyle örtüşse de diğer şairler gibi bir ikinci isme benzemeyecek, kendi şiirini yazacaktır. Lale Müldür’ün Ahmet Güntan’la birlikte çıkardığı Voyacı 2, adlı uzay çağır şiirlerini içine alır. Aldığı eğitimle de örtüşen sosyoloji bilimi metinlerinin şiirleştiğini düşündürecek mısralarla karşılaşırız. Müldür her an kendini dinlemektedir, derin bir umutsuzluk ve kuzey ülkelerinin bulutlu soğuk havası ve kilise kokusu:

“(…)

Bir kadının ben ve insan kadın olunca

her şeyi unuttur içindekinden başka”

(Buhuru Meryem, s.32)⁷⁵

Küçük İskender’de rastladığımız cinsellik vb. temalara rastladığımız bir diğer isim de Murathan Mungan’dır. 1980’lerin kaos ortamı onu da etkilemiş, ve şiirlerini postmodern anlayışta yazmıştır. Murathan Mungan bağımsız bir şairdir. Geleneğe sığınmı. Şiirinde Küçük

⁷⁴. Nesime Ceyhan AKÇA, *Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri*, Ankara, 2013, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, s.186.

⁷⁵ A.g.e, s.173

İskender gibi eşcinsel unsurlara rastlanır ki bu 1980'lerin en belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Şiirinde yer verdiği eleştiriler oldukça çarpıcıdır.

“1980 sonrası, Türk şiirindeki değişimin böylesi keskin görünmesi, öncesinde on beş yıllık “toplumcu şiir” geleneğinin birdenbire kesintiye uğramasındandır. Yapılan asker hareketi ile hareketin haklılığını ispat, hareketi hazırlayan dönemin sistem tarafından sürekli eleştirilmesine, beraberinde o dönemin popüler sanat anlayışının da eleştirilmesine yol açmıştır. İlginç olan bu eleştirinin 1980 sonrası hareketi tasvip etmeyen gruplar tarafından da yapılması ve önceki dönemin sanatında problem arz eden kısımların dile getirilmesidir. Burada 1980'i hazırlayan dönemin şiirinde ciddi bir tıkanmanın yaşandığının artık herkes tarafından kabul edildiğini belirtmekte fayda var.”⁷⁶

Türk edebiyatının en önemli isimlerinden Attila İlhan'ın ise konu ile ilgili görüşleri şu şekilde olmuştur.

“ Attila İlhan bir soruşturma kapsamında 1980 Kuşağı şiirine ilişkin olumsuz yaklaşımlarını sürdürür: 1980'li yıllar bana 1950'li yılları hatırlatıyor. Her iki dönemde de sanat üzerinde çok ciddi bir baskı vardı. 50'li yıllarda bu, şiirin İkinci Yeni'ye yozlaşması şeklinde görüldü. İçerik taşıyan şiir ‘tehlikeli’ sayıldığından, şiirden manayı defetmek yenilik diye takdim edildi. 80'li yıllarda da benzer bir durum vardır. Şiir derinlemesine değil, yüzeysel olarak yayılıyor. Anlamanın yerine espri ve buluş kendini gösteriyor. Çoğu şiir bir sentez, bir bütün olmaktan çok, yanyana gelmiş buluşlardan ibaret. Şiirde ses, ‘ritm’ hemen tamamiyle kayboldu.”⁷⁷

Genel anlamda 1980 şiirini değerlendirecek olursak, 1980'lerin baskıcı ortamı şairleri politik bir duruş sergilemekten alıkoymuş, içsel konulara ağırlık verilmiş, kapalı bir anlatım sergilenmiş, şiirde daha önce bu kadar cüretkar şekilde yer almayan temalar (cinsellik,uyuşturucu,intihar) daha sık kullanılmaya başlanmış ve dönem içerisinde çok sayıda edebiyat dergisi çıkmıştır.

1980'li yılların dergilerinden örnek verecek olursak, Yazko Edebiyat, Yeni Türkü, Üç Çiçek, Poetika, Edebiyat Dostları, Yarın,Gösteri, Varlık, Milliyet Sanat, Gergedan, Argos vb gibi birçok dergiyi saymak mümkündür.

⁷⁶Nesime Ceyhan AKÇA, **Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri**, Ankara,2013, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi,s.199

⁷⁷ Baki Asiltürk, **Türk Şiirinde 1980 Kuşağı**,YKY Yayınları, İstanbul, 2013,s.432.

1980 Kuşacağına yöneltilen en yaygın eleştirilerden biri de “darbe ürünü olma/apolitikleşme”dir. Özellikle de politik merkezli sol şiirin yaygın olduğu 1970’lerden sonra, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra gelişen şiirde politik yaklaşımların yayılma alanı bulamaması, böylesi eleştirilere zemin hazırlamıştır. **Mehmet H. Doğan** bu türlü eleştirileri yanıtlarken dönemin genel karakterlerine odaklanır, apolitikleşmenin sadece şiirde değil toplumun yaşamında ve kurumlarda da karşımıza çıktığını söyler:

“12 Eylül askeri darbesinin ve ardından gelen baskı yıllarının özellikle genç kuşak şiirini politikadan uzaklaştırdığı, geçmişte çok yazıldı; “ 80 sonrasında yazmaya başlayan genç kuşaktan şairlerin şiirlerini, toptancı bir yaklaşımla kötülemeye sıra geldiğinde hala ileri sürülen bir sav buldu. Aslında ‘depolitizasyon’ bir olgu olarak ele alınırsa, yanlış tarafı da yok bu savın, ama yalnızca şiirde mi oldu bu ‘depolitizasyon’ hatta yalnızca genç kuşağın şiirinde mi? Parlementosundan işçi sendikalarına, derneklerden politik partilere, iç politikadan dış politikaya, toplum yaşamından tek tek bireylere kadar her kesimde, her alanda 12 Eylül’ün açtığı yaraların sarılması, çarpıtmaların düzeltilmesi, çabalarının sıcak gündemde olduğu günümüzde, ‘depolitizasyon’ a uğramış olmayı suçlama konusu yapmak ne derece gerçekçi bir tavır olurdu. Ben bu konu üzerinde uzun süre düşündükten, araştırmalar yaptıktan sonra bir sonuca ulaştım: Evet, 1980 Kuşacağı için yapılan eleştirilerin başında apolitikleşme gelmekteydi. Kavrama tarafsız bir gözle bakıldığında, doğrudur; 1980 Kuşacağı’nın öncüleri sayılabilecek Haydar Ergülen, Tuğrul Tanyol, Metin Celal gibi imgeci şairler, Şavkar Altınel gibi anlatımcı şiiri temsil eden bir şair veya Adnan Özer gibi folklor-mitoloji temelli eğilimi kabul edenler politikayı önceleyen değil öteleyen, hatta bazen iteleyen bir şiirden yana olmuşlardır. Bunun nedenlerini, 1980 askeri müdahalesine bağlamak yanlıştır. Ezbere konuşmayı seven şairlerimiz 1980 Kuşacağı şiirini ‘darbeyle malul’, insandan kopuk, toplumdaki uzak, insanı kaybetmiş, okuru olmayan bir şiir gibi gösterme çabasındadır. Oysa tarihsel gerçek şudur: 1980 Kuşacağı şairlerinin önemlice bir kısmı ilk şiirlerini 12 Eylül 1980’den önce, 1970’lerin sonlarına yaklaşırken yayımlamışlardır. Bu durum, yani darbeden 4-5 yıl önce şiir yayımlamış oldukları gerçeği ortadadır; dolayısıyla bu kuşağın çıkışını sadece darbeye bağlamak doğru değildir. Belki 12 Eylül sonrası yazan şairler için böyle bir iddiada bulunulabilir. Fakat bu da gerçekçi olmaz; çünkü 12 Eylül sonrası kitap çıkaran Nevzat Çelik, Emirhan Oğuz, Şükrü Erbaş, Akif Kurtuluş vb. gibi şairlerin yapıtlarında toplumcu anlayışın nitelikli örneklerini görürüz.”

1970'lerin baskın ideolojik ayrımları, 1980'lerde bir rant meselesine dönüşmüş, kavramların içi boşaltılmış, bilinçli olarak sanattan, şiirden uzak bir nesil oluşturma çabasına geçilmiştir. O nedenle ki, bu dönemden sonra yazılan şiirlerde kişisel bunalımlara ağırlık verilmiş, bir nevi “kaybedilmiş” bir nesil olan 80 sonrasının demoralize ve umutsuz yaklaşımı yansıtılmıştır. Gençlerin siyasetten ve düşünceden bu denli uzaklaştırılması, daha karanlık ve daha depresif bir jenerasyonun ortaya çıkmasına bu da şiire yansımaya sebep olmuştur.

“ İdeolojiler, 70'lerde ciddi bir Pazar kaynağı sayılmış, para kaynağı haline gelmiştir. 80'den sonra bu kaynağın kurutulması piyasayı başka yöne taşımayı zorunlu kılmıştır. Hapishane yazarları furyası ve cezaevi antolojileri hep bu Pazar telaşının ürünleridir.”⁷⁸

70'lerin çok okunan şairlerinin bir kısmının 80'den sonra tarz değiştirmelerinin kökeninde de bir yanda kazanma isteği bir yandan ise okuyucudan ayrı düşmeme arzusu vardır. Her ne kadar suç bütünüyle siyasi otorite ve sansür mekanizmasına yüklense de şairin önceki şiirleriyle prim yapamayacağını anlaması da yön değiştirmesinde önemli bir etkidir.

80'den sonra toplumda yoğun bir depolitizasyonun yaşanması, siyasal anlamda eskiyi hatırlatan her şeyin kötülenmesi, toplatılan, yasaklanan kitaplar okuyucuya kitaplar konusunda temkinli olmaya yöneltirken, vasat eğitilmiş aileler çocuklarını kitaplardan uzak tutmayı yeğlemişlerdir. Başlangıçta kitapların tamamından sakınan bir nesil vardır. Televizyon ve futbol oldukça yeterli afyonlar haline dönüşmüştür.

⁷⁸ Nesime Ceyhan AKÇA, **Edebiyat Sosyoloji Açısından 12 Eylül Şiiri**, Ankara, 2013, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, s.260

b) 12 Eylül Sonrası Roman

12 Eylül 1980 darbesi şiirde yaptığı yansımaların birçoğunu romanda göstermiştir. 1980 sonrası yaşanan tüm toplumsal ve ruhsal süreç gerek romanının anlatış biçimine, gerek karakterlerin oluşumuna kadar tüm öğelerin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. 12 Eylül sonrası şiirde görülen toplumsal gerçekçilikten kopma, apolitikleşme ve darbe sonrası oluşan travmalar, ruhsal değişimler romanlara yansıtılmaya başlamıştır. 1980 sonrası romanlarda sosyal konular ön plana çıkmaktan ziyade, kişilerin kendileriyle iç hesaplaşmalarına yer verilmiştir. 1970'lerin örgütlü hareketleri ve bireyin yalnızca örgütün bir parçası olarak adlandırılması, 1980'lerde bir iç hesaplaşmaya ve bireyselleşmeye dönüşmüştür.

“İdeolojik grupların iç hesaplaşmaları, örgüt içindeki şiddet eylemleri, çelişkileri, ideolojilere olan inancın kaybı, ekonomik endişelerin, haz ve günlük yaşama dayalı anlayışların yerleşmesi, medya kültürü, popülizm, üniversite üzerinde kurulan baskı ve despotizm, devlet şiddeti, işkence ve cezaevi, “cinsellik, feminizm, bireyin yüceltilmesi, özgürlük talepleri, yazının öneminin azalması, yazarın öne çıkması” gibi konu ve anlayışlar, öncesi ve sonrasıyla 1980 dönemi roman karakteristiğinin belirleyicilerinden birkaçıdır.”⁷⁹

1980 sonrası ideolojik kavgaların durulması da 1980'lerde bir yandan objektif bir anlatım tarzının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

“1980 askerî müdahalesinin birincil amaçlarından biri politikadan uzak, ideolojik duyuş ve düşüncelerden arınmış bir toplum yapısı meydana getirmek olmuştur. Apolitik bir toplumun yapılandırma sürecinde de 1960 anayasasının özgürlükçü ve hatta anarşiyi tetikleyici özellikleri öne sürülerek sert müdahalelerle siyasal örgütlerin ve düşüncelerin yok edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu sürece tanıklık eden romancılar da askerî idarenin uyguladığı sıkıyönetimi, baskı ve şiddeti darbenin ardından yazdıkları romanların kurgusal dünyasında geriye dönüşlerle dile getirirler.”⁸⁰

⁷⁹ Macit Balık, **Türk Romanında 12 Eylül Darbesi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, 2009, s.2381

⁸⁰ A.g.e, s.2383

1980'lere birlikte "konu" yani ne yazıldığından çok nasıl yazıldığı ön plana çıkmaya başlamıştır. Avrupa'da 1960'larda ortaya çıkmaya başlayan postmodern edebiyat Türkiye'de 1980'lerle birlikte oturmaya başlamıştır. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* adlı romanının önünü açtığı bu akım, ilerleyen süreçte Pınar Kür, Orhan Pamuk, Buket Uzuner hatta günümüze kadar geldiğimizde İhsan Oktay Anar'a kadar gelişen bir süreçte ilerlemiştir.

1980'lerin romanlarında anlatılan konuların bir çoğu bir "patlama" niteliği taşımıştır. Düşünsel ve eleştirel yönden yaklaşılan bu eserler, "deneme" tarzına daha çok yaklaşmaya başlamıştır. 12 Eylül sonrası yaşanan koşullar, edebiyata özellikle de romana da tam bir bireyseliği, yalnızlaşmayı ve yanı kısacası "sosyal travma"nın etkilerini beraberinde getirmiştir. Edebiyat tüm bu hisleri anlatmada bir araç olarak kullanılmıştır.

Darbeden sonra, "sol" çok büyük bir yara almıştır ve 1980'lerle birlikte kendini toparlayamaz bir hale gelmiştir. Sol görüşlü yazarlar kendileriyle bir hesaplaşma dönemine girmişlerdir. Sağ görüşlü edebiyatta ise durum bundan farklıdır.

"1950-1980 arasındaki otuz yıllık dönemde sağ, genellikle bireysel eserler yazmakla birlikte, milliyetçiliğin ağır bastığı kalemelerde gelen sol hareketlere karşı bir tür tepki romanının yazıldığı görülür. Bunda sağın devlet algısının da etkisi olmuştur. Sağ, 12 Eylül'e kadar kendini devletin yanında konumlandırmış, fakat darbeden sonra, devletle yekvücut olmadığını algılayarak arasına mesafe koymuştur."⁸¹

Bu dönem, "12 Eylül Romanları" denilen ayrı bir kavramın ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Şiddet, yabancılaşma, hapisane anıları, örgüt içerisinde birey, parçalanmış aileler, yozlaşma, iletişim bozuklukları, değişen değer yargıları başlıca işlenen konular olmuştur.

"1980 sonrası romanın eğilimlerinden biri de 12 Eylül romanlarıdır. 12 Eylül Darbesi, 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerinden farklı olarak, ideolojik yaklaşımların bitirilmesine ve yeni bir yaşam felsefesinin oluşturulmasına sebep olmuştur. Darbe sadece ideolojik kamplaşmalardan kaynaklanan olayların bitirilmesi değil, aynı zamanda yeni bir insan algısının miladı olmuştur. 12 Eylül Darbesi ile ideolojiler yenilgiye uğratılmıştır. Sanat ve edebiyat cephesi de aynı şekilde bu yenilgiden payını almıştır."⁸²

⁸¹ Mehmet Özger, *Türk Romanında 12 Eylül*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2012, s.32.

⁸² A.g.e, s.27.

“Değişen roman yaklaşımına rağmen, 12 Eylül’ü işleyen yüzün üzerinde roman yazılmıştır. Bu romanların bir bölümü 1980 öncesindeki siyasal hareketleri, örgütsel yapıların yanlışlığına değinip bunları eleştirirken, diğer bir bölümü darbeyle birlikte yaşanan dramları salt insani perspektiften ele almıştır. Elbette yine herhangi bir ideolojinin savunulduğu birçok roman yazılmıştır. Bunlar edebi niteliği tartışmalı romanlar da olsalar, devri yansıtsan bir tür anı roman özelliği taşıyan romanlardır. Bir ideolojiyi savunmakla birlikte, estetik yönü ağır basan romanlar da yazılmıştır.”⁸³

12 Eylül romanı karakter değil bir nevi robot insanlar ortaya çıkarmıştır. Politik kişilikler, duygusal iniş ve çıkışlardan soyutlamışlar ve yalnızca “dava” ülkü” gibi kavramların çevresinde sınırlanmış hayatlar yaşayan bir şekilde aktarılmışlardır.

12 Eylül sonrası ortaya çıkan ruhsal patlama da romanlara yansıyan konulardan biri olmuştur. Bilinçli olarak siyasetten koparılan gençliğin, özel yaşamı ön plana çıkaran ürünler vermesi, devlet tarafından desteklenen bir olgu haline gelmiştir.

“12 Eylül romanlarında genel bir eğilim olarak sürgünlük motifi, birçok romanda temel öge olarak alınmıştır. Darbeyle birlikte ülke içinde yaşaması zorlaşan, hatta imkansızlaşan aydınlar ve sanatçıların büyük bir bölümü yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Yurt dışına kaçışlar, siyasi sürgünü konu edinen eserlerin yazılmasına yol açmıştır. Sürgün, bireylerin köksüzleşmesi, yabancılaştırılması, memleketine özlem duyması, sevdiklerinden ayrılması, köklerinden koparılması vb. sorunları da doğuran bir varlık- yokluk meselesi olarak eserlerde varlık kazanmıştır. Özellikle dilsel yabancılaştırma, sürgünlerin hayatını çekilmez kılmıştır.”⁸⁴

12 Eylül romanlarında mekan terchi olarak ise, örgütlenmenin yoğun olduğu İstanbul, sol yönlü yazılarda Moskova göze çarpan şehirler olmuştur.

⁸³ Mehmet Özger, **Türk Romanında 12 Eylül**,Kaknüs Yayınları, İstanbul,2012,s.28.

⁸⁴ **A.g.e**,s.243.

Mehmet Özger ,12 Eylül'ün romanlara yansıması hakkında şu şekilde örnekler vermiştir:

“Atilla Keskin, 12 Eylül dönemini anlatan iki roman yazmıştır. Yazar 12 Mart'ta siyasi olayların içinde bulunmuş, hatta Deniz Gezmiş ve arkadaşlarıyla birlikte yargılanmış ve müebbet hapse mahkum edilmiştir.1974 yılında salıverilmiş ve 1977'de Almanya'ya iltica etmiştir. Yazarın her iki romanı da yaşadıklarıyla ve değişen zamanın sosyalist hareketler üzerindeki etkisiyle bağlantılıdır.”⁸⁵

İsmet Kür'ün “Onuncu Sigara” adlı romanı hapishanede işkence gören Yosun'un benlik parçalanması yaşaması ve bu travmanın sonucunda intihar etmesini işlemektedir.”⁸⁶

Metin Celal, Ne Güzel Çocuklardık Biz adlı romanında roman kahramanları Ayşe ve Sezen'in bakış açısından darbe öncesi ve sonrasını anlatmıştır. Ayşe ve Sezen, darbe yüzünden hayatları kararmış, geleceğe yönelik beklentileri kalmamış kişilerdir. “⁸⁷

Roman ve şiirdeki gelişmeler bu yönde olurken, 1980'ler kitapların en çok “yasaklandığı” ve “yakıldığı” dönem olmuştur.

Erbil Tuşalp, dönem anılarının yer aldığı **“Eylül İmparatorluğu”** adlı kitabında, edebiyattaki bu yasaklamalardan şöyle bahsetmiştir.

“Kitapların, gazetelerin, dergilerin, filmlerin, oyunların ve hatta resimlerin, heykellerin toplanmasını, yasaklanmasını, yakılmasını yasaya hukuka dayandırmak gibi bir endişeleri de olmayacaktı. Akla gelebilecek her şeyin yayını, gösterimini yasaklıyorlardı. Yasak baskısı ile bunalan gazeteler bir süre sonra yasak bekler duruma düşürülecekti. Türk vatandaşlığından çıkartılan kişilerin “her türlü resim, yazılı eser, film ve video bantlarının” yayınlanması yasaktı.”⁸⁸

⁸⁵ Mehmet Özger, **Türk Romanında 12 Eylül**, Kaknüs Yayınları, İstanbul,2012s.205.

12 Eylül sonrası Türk Romanı için ayrıca bkznz:

Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3./Sevgi Soysal'dan Bilge Karasu'ya**, İletişim Yayınevi,İstanbul,2004.

⁸⁶,A.g.e.,s.207.

⁸⁷A.g.e.,s.209.

⁸⁸ Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu**, İkarus Yayınları,İstanbul,2005,s.319.

“Adalet Ağaoğlu’nun ‘Fikrimin İnce Gülü’ için verilen toplatma kararının gerekçesi edebiyat severlerce hemen anlaşılıyordu. Yurtdışında çalışan ‘Alamancı Bayram’ın öyküsünü anlatırken ‘kamu düzenini bozuculuk’ yapılabilir miydi ? Bal gibi yapılırdı. Bayram askerlik anılarını anlatırken “çavuşuyla arasında geçen bir olaya” değiniyor ve böylece “ordunun manevi şahsiyeti” hiçe sayılıyordu. “⁸⁹

“Çok ilginç ve olabildiğince demokratik bir yasaklama daha geliştirmişlerdi. Yirmi dokuz çocuk kitabının on sekiz yaşından küçüklere satılması yasaklanmıştı. Behrengi’nin ‘Küçük Kara Balık’ kitabını almak için kimlik gerekiyordu. Bir kitapçıya girip, ‘Şeker Portakalı’, ‘Doğmamış Çocuğa Mektuplar’ gibi kitapları istemek o günlerin zor ve tehlikeli işleri arasında sayılıyordu.”⁹⁰

“Bir temmuz günü B.Brecht’in ‘Halk Ekmeği’ adlı şiir kitabı İstanbul’da toplatılıyordu. Kitabın toplatılmasıyla yetinilmiyor, çeviriyi yapan A.Kadir ile Asım Bezirci askeri yargıç karşısına çıkarılıyordu.”⁹¹

“Arif Damar’ın ‘Wietnam ‘ şiirini yayımlayan ‘Sakarya ‘ gazetesi yöneticileri TCK’nin 141/1 maddesinden yargılanacaklardı. Ozan Yaşar Miraç ‘Taliplerin Ağıdı’ adlı yapıtı nedeniyle gözaltına alınacak ve TCK’nin 312. Maddesinden tutuklu olarak yargılanacaktı. Ozanın ‘Trabzonlu Delikanlı’ ve ‘Gül ve Ekmek’ kitaplarının basımı ve yayımı durdurulacaktı. Yaşar Miraç’a ödül veren Türk Dil Kurumu jürisi hakkında da soruşturma açılması gerekiyordu. Salah Bırsel, Konur Ertop, Bedia Akarsu, Doğan Hızlan, Oktay Akbal ve Cemal Süreya hakkında da soruşturma açıldı.”⁹²

Edebiyat alanındaki yasaklamaların bir listesi de **Eylül İmparatorluğu** kitabında yer almaktadır:

“ Salt edebiyat alanındaki yasaklamalar bile kitap yok etme başarılarının kanıtıydı. ‘Az Gittik Uz Gittik’-**Aziz Nesin**, ‘On Şair On Şiir’-**Asım Bezirci**, ‘Aydınımız İnsanımız’ -**Erol Toy**, ‘Paris Düşerken’, ‘Fırtına’, ‘Dipten Gelen Dalga’-**İlyas Ehrenburg**, ‘Olaylı Yıllar ve Gençlik’-**Harun Karadeniz**, ‘Sonsuz Yarım Gün’-**Rıza Zelyurt**, ‘Çizgilerle Nazım Hikmet’-**Savaş Dinçel**, **Müjdat Gezen** ‘Kırmızı Karanfil’, **Gülten Akın** ‘Vatan Dediler’, ‘Kente İndi İdris’, ‘Kökten Ankaralı’- **Talip Apaydın**, ‘Hayatı Tutuşturan Acılar’, ‘Ne Yağmur Ne

⁸⁹, Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu**, İkarus Yayınları, İstanbul, 2005 s.322.

⁹⁰ A.g.e.s.323.

⁹¹ A.g.e.s.323.

⁹² A.g.e.s.324.

Şiirler', 'Sol Kendini Anlatıyor', 'Dar Ağacında Üç Fidan'- **Nihat Behram**, 'Seslerin Ayak Sesleri'- Arif Damar, 'Kavga Şiirleri'- **Hasan İzzet Dinamo**, 'Her Sabah Yeniden'- **Hakkı Gümüştas**, 'Oğluma Mektuplar'- **Yılmaz Güney**, 'Yeryüzünde İki Gölge' - **Necati Güngör**, 'Uzun Sürmüş Bir Yaz', 'Kadınlar Kitabı'- **Nedim Gürsel**, Ozan Dolu Anadolu- **Aşık İhsani**, Böyle bir Sevmek- **Attila İlhan**, '12 Mart Fıkraları', 'Bizim Lise', 'Çağdaş Çocuk Ansiklopedisi'- **Hasan Kıyafet**, 'Yarın Yarın'- **Pınar Kür**, 'Dünya Çocukların Olacak'- **Muazzez Menemencioğlu**, 'Trabzonlu Delikanlı,' Gül Ekmek' , ' Taliplerin Ağdı'- **Yaşar Miraç**, 'Mayınlar Çiçek Açmaz'- **Fikret Otyam**, ' Rengarenk'- **Can Yücel**, 'Sevgilim Ölü Asker'- **Mehmet Yaşın**, 'Bir Sürgünün Ezgileri' – **Vecihi Timuroğlu**, 'Ferhat Şirinim, Kanatsız Kuş' –**Tekin Sönmez**. ”⁹³

Kitapta, yazarlar sendikası hakkında ise şu cümlelere yer verilmiştir:

“ En büyük yargılama Türkiye Yazarlar Sendikası üyeleri yargıç karşısına çıkarılarak başladı. İddia makamı tam anlamıyla ölçüyü kaçıracaktı. Savcıya göre Türkiye Yazarlar Sendikasının 1976 başlarına dek yasadışı bir görünümü yoktu. Ama İkinci Kongreden sonra, sendika yönetimine seçilenler birlik ve beraberlik içinde olarak kuruluş tüzüğünde belirtilen ekonomik ve kültürel amaçların dışına taşarak sıkıyönetimin ilanına neden olan suçları birbiri ardına işlemişlerdi. 'Ezcümle; DİSK'in 1 Mayıs günü düzenlediği yasal yürüyüşe katılmaya, DİSK'in DGM'lerle ilgili direniş kararlarının kaldırılması hususunda İstanbul Barosunun yaptığı girişimin desteklenmesine, TCK'nin 141 ve 142. Maddelerinin kaldırılması için faaliyet gösterilmesine, işçi sınıfının ozanı olarak tanımadıkları komünizm suçundan mahkum olan Nazım Hikmet'in doğum ve ölüm yıldönümleri için müteaddit defalar toplantılar tertip olunan bu mezdadaki panallere katılmasına, 'Nazım Hikmet Kurulu ve Nazım Hikmet Enstitüsü'nün sendikalarınca kurulmasına, bu kurul adına para toplanmasına; ideolojisi itibariyle kanunun yasak ettiği amaç ve faaliyetleri benimseyen Nazım Hikmet'i övmek maksadıyla toplantı yayın yayıp, onun adına yardım toplamak vesair amaç dışı faaliyetlerde ' bulunmuşlardı. ” ⁹⁴

⁹³ Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu**, İkarus Yayınları, İstanbul, 2005s.324.

⁹⁴ A.g.e, s.328.

Kitapta verilen sanık isimleri ise, edebiyat dünyasının ünlü isimleridir:

“Aziz Nesin bir numaralı sanık olmanın onurunu taşıyordu yine. Yönetimdeki arkadaşlarıyla birlikte TCK’nin 141/1’den cezalandırılmaları isteniyordu.”⁹⁵

“Yaşar Kemal, Leyla Erbil, Tomris Uyar, Turgut Uyar, Adalet Ağaoğlu, Orhan Arıburnu, Nihat Behramoğlu, Hasan İzzettin Dinamo da günlerce savcılığa taşınmışlardı.”⁹⁶

“Atatürk Ansiklopedisi’nin Nazım Hikmet’le ilgili bölümünün yayınlanması yasaklanıyordu.”⁹⁷

“Kültür Bakanlığı’nca 1978 yılında bastırılan 118 bin kitap, inanması güçtü ama yıllardır kilit altındaydı. Tutuklu kitaplar CHP’nin Kültür Bakanı Ahmet Taner Kışlalı tarafından hazırlatıldıkları için, 12 Eylül’den hemen sonra bir kurul önüne çıkarılmış, yargılanıp, sorgulanmışlardı.”⁹⁸

Anılara böyle yansıyan yasaklanmalar, ilerleyen süreçte de görülmeye devam edecek 12 Eylül darbesi “edebiyat” için tam bir yıkım olacaktı.

Yazko Edebiyat Dergisinin, 1983/Ağustos sayısında yer alan ***“Kitap Sevmeyenler Ülkesi”*** adlı yazıdan yer verebileceğimiz alıntıda, 1980’lerde kitap okuma sayısının ne denli düşük olduğunu ve toplumun ilgisizliğini kolayca anlayabiliriz.

⁹⁵, Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu**, İkarus Yayınları, İstanbul, 2005s.329.

⁹⁶ A.g.e.,s.330.

⁹⁷A.g.e.,s.334.

⁹⁸A.g.e.,s.349.

“ Türkiye’de günlük gazetelerin toplam satışı, yıllar var ki, 2-2,5 milyon arasında oynuyor. En babayiğit kitabın 7 bin satması bekleniyor. Kitaplarının geliriyle yaşamını sürdüren yazar sayısı bir elin parmaklarını geçmiyor. Yayınevleri sahipleriyle görüşüyorum. Basım sayısını günden güne düşürmek zorunda kaldığını söylüyor kimi. Kimileri ise “basım sayısı düşmüyor ama artmıyor da” diye konuşuyor. “⁹⁹

“Okumayı sevmediğimizi gösteren bir öteki olgu, günlük gazetelerin “lotaryacılığa” düşmüş oluşları. Okunacak malzemeye ağırlık veren, haber ve yazıya dayanarak yaşamaya çalışan günlük basın organları satış bakımından son sıralarda yer alıyorlar. Çeşitli hediyeler dağıtan, kupon kestirerek çelişkiler yapan, şans oyunları oynatan gazeteler ise çok satıyorlar. Bu şu demek: gazeteler okumak için değil, sağladıkları ya da sağlamayı vadettikleri yararlar için satın alınıyor. Gazeteler okumak için alınamadığından ötürü de, hangisi daha çekici “lotarya” düzenlerse okurlar ona kayıyor, böylece toplam gazete satışlarında büyük artışlar görülmüyor.” ¹⁰⁰

⁹⁹ Önder Şenyapılı, **Kitap Sevmeyenler Ülkesi**, Yazko Edebiyat Dergisi, Ağustos 1983, s.87.

¹⁰⁰ A.g.e, s.90.

sanat olayı

Sahibi: ERCUMENT KARACAN
Genel Yayın Yönetmeni: ULKU TAMER
Yazı İşleri Yönetmeni: ALPAY KABACAKU

OKTAY AKBAL MELİH C. ANDAY METİN AND ÖZDEMİR ASAF ORHAN BARIŞ FAKİR BAYKURT MURAT BELGE İLHAN BERK SALAH BİRSEL EDİP CANSEVER NECATİ CUMALI	O. ZEKİ ÇAKALOZ FAZİL H. DAĞLARCA SELİM DÜRAK BÜLENT ERDEMÖĞLU FARUK EREN AZRA ERHAT FARUK GÜVENÇ TALAT S. HALMAN ATTILA İLHAN NAZAN İPŞİROĞLU YAŞAR KEMAL	ELF NACİ AZİZ NESİN ALİ H. NEYZİ ÖZDEMİR NUTKU ANİCAP OFLUOĞLU BARİŞ PIRHASAN TÜRHAN SELÇUK EMEL CEYLAN TAMER ULKU TAMER SABİHA TANSUĞ TURGUT UYAR
---	--	--

Ayrıca
BÜYÜK BCY
32 SAYFALIK
RENKLI EK:
TOPLUMDA
SANAT

**BUGÜN
ÇIKTI**

**1980
Yılın Sanat Olayları**

- ★ "Yılın Sanatçısı" ve "Yılın Sanat Olayı" anketine katılan sanatçı ve düşün adamlarımızın yanıtları
- ★ Türkiye'de yılın sanat olayları
- ★ Dünyada yılın sanat olayları

**1980
Yılın Değerlendirmesi**

- ★ Kültür-Murat Belge
- ★ Edebiyat-Vedat Günyol
- ★ Sinema-Atilla Dorsay
- ★ Tiyatro-Zeynep Oral
- ★ Plastik sanatlar-Kaya Özsezgin
- ★ Müzik-Faruk Yener

**Milliyet
SANAT DERGİSİ**

sanatı izlemeyi sanat haline getiren dergi
64 sayfa 60 lira.

1 ocak sayısı çıktı

**yazko
edebiyat**

3. SAYI ÇIKTI

Edebiyat dünyamız en geniş olanaklarla, en ucuz ve en hızlı imzaları okurlarına sunan YAZKO EDEBİYAT Dergisi'nin ilk iki sayısı bütün beklentilerin ötesinde bir ilgiyle karşılandı. YAZKO EDEBİYAT okurlarının ilgisine teşekkür eder.

YAZKO EDEBİYAT'ın bu sayısındaki imzalar

Talip Apaydın • İnci Aral • Cengiz Bektaş
Asım Bezirci • Edip Cansever • Öner Çavuşoğlu
Necati Cumali • Aysegül Dara • Nurel Duruel
Turgay Fişekçi • Necati Güngör • Vedat Günyol
Selim İleri • Samim Kocagoz • Nilüfer Kuruyazıcı
Murethan Mungan • Ahmet Oktay • Oktay Rifat
Recep Seidhottin • Sennur Sezer • Tekin Sürmez
Dincer Samir • Ozan Telli • Afsar Timucin
Atilla Tokatlı • İsmail Uyaroğlu • Bekir Yıldız
Ali Yuca

YAZKO EDEBİYAT 160 Sayfa, 100 TL
Abone koşulları: 5 aylık 600 TL, Yıllık 1200 TL. Yazışma ve Havaile Adresi: YAZKO, Nuruosmaniye cad. Atasaray, 206 Cağaloğlu - İstanbul
Not: Tek istekler pul karşılığı gönderilir.

GÖSTERİ
sanat - edebiyat

Bu sayıda :

**Eleştirmenler ve sanatçılar
geçen yılın
sanat-edebiyat olaylarının
dökümünü yaptılar**

**Neşet Günel'den bir röprodüksiyon,
Sinema Ansiklopedisi eki
ve**

Oktay Akbal - Faber Aksoy - Melih Cevdet Anday
İnci Aral - Hayati Aslıvazıcı - Ruhi Ayangil - Enis Batur
Mehmet Bayhan - Ataoğlu Behramoğlu - Murat Belge
Adnan Binyazar - Edip Cansever - O. Zeki Çakaloğlu
Perihan Çambel - İlhan Demiraslan - Feriuh Doğan
Atilla Dorsay - Mehmet Ergüven - Konur Ertop
Burçak Evren - Neşet Günel
Şükran Güngör - Necati Güngör
Vedat Günyol - Muzaffer Hacıhasanoğlu
Doğan Hızlan - Afet Hızoğlu - Selim İleri - Atilla İlhan
Yasur İksavaş - Hasan Bülent Kahrman
Erhan Karaesmen - Yıldız Kenter - Şükran Kurdakul
Pınar Kür - Filiz Ali Laslo - Murathan Mungan
Fethi Naci - Özdemir Nutku
A. Turan Ofazoğlu - Ahmet Oktay - Mustafa Öneş
Raif Özmen - Emin Özdemir - Atilla Özkırımlı
Sevçil Sanlı - Ruhi Su - Sezer Tansuğ - Rekin Teksoy
Necati Tosuner - Erol Toy - Vedat Türkalı
Hilmi Yavuz - Atif Yılmaz - Tahsin Yücel

**şir, hikaye, eleştiri, deneme
ve söyleşileriyle Gösteri'de**

**Bütün dağıtılarda
100 Lira**

Dönemin Edebiyat ve Sinema ağırlıklı dergilerinin reklamları da gazetede yerini bulmuştur. Dönemin önemli isimlerinin dergilerde yer alması dikkat çekicidir.¹⁰¹

¹⁰¹ Milliyet Gazetesi, Aktüalite Eki, Ocak-1981.

Bülent Habora, “12 Eylülcülere 1000 Soru” adlı kitabında ise 12 Eylül yönetimine yönelttiği sorular arasında kitaplara da yer vermiştir.

“78.Madde: 12 Eylül 1980’den sonra hangi kitaplar toplatılmıştır, hangi gerekçelerle ?”¹⁰²

“80.Madde: 12 Eylül 1980’den sonra, televizyonda yayınlanan, çeşitli haber filmlerinde **“külliyetli miktarda yasak yayında ele geçirilmişti”** denilip özenle yerleştirilmiş bazı kitaplar gösterilmekteydi. Bu kitapların toplam sayıları ne kadardır? ”¹⁰³

“81.Madde: Bu kitapların adları nelerdir? ”¹⁰⁴

“82.Madde: Bu kitapların kaç tanesi mahkeme kararı ile ya da Sıkı Yönetim yetkilerinin kararı ile yasaklanmıştı ?”¹⁰⁵

“83. Madde: Bu kitapların kaç tanesi hiçbir biçimde yasaklanmamış **“yasak yayın”**dı ?”¹⁰⁶

“113.Madde: Kaç bilimsel yayın **“muzır”** bulundu? ”¹⁰⁷

“114.Madde: Hangi ilimizde bir astsubay kitapçıya: **“Üsteleme seni alt kata göndermesinler. İşkence görebilirsin.”** demişti ? ”¹⁰⁸

“115.Madde: Hangi kitap imza günlerinde sivil polisler görev yaptı? ”¹⁰⁹

“145.Madde: Hangi öğrenci yurtlarına hangi okunması serbest olan kitapların girişi yasaklandı? ”¹¹⁰

“147.Madde: Voltaire, Moliere, Camus gibi dünyanın en önemli eserlerinin okullarda okutulması hangi gerekçelerle yasaklandı? ”¹¹¹

¹⁰² Bülent Habora, **12 Eylülcülere 1000 Soru**, ,Habora Kitabevleri, İstanbul, 1989, s.20

¹⁰³ A.g.e, s.20

¹⁰⁴ A.g.e, s.20

¹⁰⁵ A.g.e, s.20

¹⁰⁶ A.g.e, s.21.

¹⁰⁷ A.g.e, s.23.

¹⁰⁸ A.g.e, s.23.

¹⁰⁹ A.g.e, s.23.

¹¹⁰ A.g.e, s.25.

¹¹¹ A.g.e, s.25.

“148.Madde: Kitapçı ihbar eden vali var mıdır?”¹¹²

“149.Madde: Ayır ayrı olunca “serbest” olup da birleşilince “yasak”lanan kitap var mı?”¹¹³

“175.Madde: 12 Eylül 1980’den hemen sonra “Kitap yasaklama komisyonu” kurulan il var mı?”¹¹⁴

“839.Madde: Milli Eğitim Bakanlığı hangi okullara hangi kitapları aldı?”¹¹⁵

“840.Madde: Bu kitaplar için ne kadar para verdiler?”¹¹⁶

Türk Yazarları Derneği’nin hazırladığı **“Düşünce Özgürlüğü ve Türkiye”** adlı eserde ise bu durumdan şu şekilde söz etmektedir.

“Kırk yıldır, düşünceyi suç sayan, akılcı eğitimi yozlaştıran iktidarlar, nereden nereye getirdiler ülkeyi! ‘Küçük Amerika’ olma yolunda ‘icraatlar’, Öğretim Birliği Yasasının aşama aşama çiğnenişiyle yaygınlaşan kulluk eğitimi, İmam-Hatip liseleri, ilahiyat fakülteleri, Türk-İslam sentezciliği; 12 Mart, 12 Eylül darbeleriyle, korkunç bir gençlik ve aydın kıyımı... Sözcük yasakları, düşünce yasakları; silahla özdeşleştirilen kitap ve insanı insan yapan tüm değerlerin yozlaştırılması... Altmış milyonluk bir ülkede, kitabın bin ya da iki bin basılabildiği bir düşün ve ekin ortamı...”¹¹⁷

¹¹²Bülent Habora, **12 Eylülcülere 1000 Soru**, ,Habora Kitabevleri,İstanbul,1989s,s.26.

¹¹³ **A.g.e.**,26.

¹¹⁴**A.g.e.**,s.27.

¹¹⁵ **A.g.e.**,s.90.

¹¹⁶ **A.g.e.**,s.90.

¹¹⁷Türk Yazarları,**Düşünce Özgürlüğü ve Türkiye**,Önce Özgür Sağlıklı Düşünce Eğitimi/ Mehmet Başaran,Can Yayınları,1995,s.15.

“Bu ülkede düşünceyi doğrulukla açıklamak, gerçekleri ortaya dökmek, 'kendi içinde varlık olma durumu', hayatını ortaya koymakla eştir. Biraz da bu gerçek doğrultusunda sorumluluklardan ve sorunlardan yılmış, usanmış,12 Mart ve 12 Eylül sonrasının depolitize ettiği genç yazar tipleriyle karşılaşıyoruz. Onlar eskilerden daha çok, yeni toplumun rahat ve eğlenceye düşkün, oldukça özentili, marka düşkünü yeni okur kitlesinin gereksinimlerini karşılayabiliyorlar. Tabii depolitizasyonun ne okurun ne de genç yazarların suçu olmadığı doğrusuyla birlikte.”¹¹⁸

Türk Yazarları için ise en büyük darbe, 12 Eylül sonrası grubun faaliyetlerinin durma noktasına gelmesi ve sonraki süreçte pasifleştirilmesi oldu.

“ Türkiye Yazarlar Sendikası(TYS): 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra çalışmaları durduruldu ve yöneticileri askeri mahkemece yargılanarak beraat etti. Şubat 1987'deki olağanüstü kongrede Aziz Nesin, 1989 ve 1991'deki kongrelerde ise Oktay Akbal seçildi. Sendika, varlığını fazla etkin olmamakla birlikte sürdürmektedir.”¹¹⁹

Veli Özdemir ise, “**12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli /Arayış**” adlı eserinde 1980'lerin ünlü dergilerinden olan ve Bülent Ecevit tarafından kurulan siyasi dergi “Arayış” tan Ecevit'in “Sanat” üzerine yazdığı makaleye yer vermiştir:

¹¹⁸ Türk Yazarları,**Düşünce Özgürlüğü ve Türkiye**,Önce Özgür Sağlıklı Düşünce Eğitimi/ Mehmet Başaran,Can Yayınları,1995,s.37.

¹¹⁹ Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları,Ankara,2011,s.222.

Sanat ve Halk-Bülent Ecevit*

“ARAYIŞ bir sanat ve yazın (edebiyat) dergisi değildir. Ama sanata ve yazına da, belli bir anlayış ve arayış doğrultusunda geniş yer verecektir. Çünkü sanata ve yazına da bilinçli ve yaygın ilgi, insan kişiliğini geliştirebilmenin de, sağlıklı ve yaratıcı bir toplum olabilmenin de temel gereklerindendir.

Bir yazıncı veya sanatçı, salt kendisi için veya “sanat sanat içindir” anlayışıyla yaratıyor olsa bile, yapıtlarını topluma sunduğunda, toplumla arasında bir ilişki, bir düşünce ve duygu alışverişi başlar.

Toplumda sanata ve yazına bilinçli ilgi genişledikçe ve halkın beğeni düzeyi yükseldikçe, bundan yalnız toplum değil, sanatçı ve yazıncı da yarar sağlar.

Çünkü toplumda böyle bir gelişme gerçekleştiği oranda, sanatçı ve yazıncı, devletin güçlü kurumlarının veya varlıklarının desteğine gereksinime duymaksızın, yapıtlarını onlara beğendirmeye zorunda kalmaksızın yaratıp yayma ve yaşamını da yarattığını da daha çok özgürleştirme olanağına kavuşur. O güçle kendi ülkesinin ve çağının sınırlarını bile aşabilir.

Üyesi olduğu toplumda özgürlükler, o arada sanat ve yazın özgürlüğü, devletçe veya egemen güçlerce sınırlanmış olsa bile, sanatçı ve yazıncı, beğeni düzeyi yüksek bir halkın desteğinden aldığı manevi ve maddi güçle, bir yandan kendi özgürlüğünü sürekli genişletirken, bir yandan toplumun da özgürleşmesine katkıda bulunur.

Sanatçının ve yazıncının özgürlüğünü sınırlayıcı nitelikte olmamak koşuluyla, devletten destek bekleme hakkı olabilir. Bu desteği sağlamak da, kültüre ve insan kişiliğinin gelişmesine önem veren bir sosyal devlet için ödevdir.

Ama asıl değerli, yararlı ve sağlıklı olan, halkın desteğidir.

Halkın desteğinden çok devlet desteğini, belli kurumların veya varlıkların desteğini arayan sanatçının veya yazıncının, bundan sağlayabileceği bazı kazançlar olsa bile, manevi kazancı, gerçek kazancı sınırlı kalır. “¹²⁰

Yapılan alıntılar ve elde edilen veriler, 1980’lerde hem okuma oranının çok düşük, hem ilginin çok az hem de yasaklamalar ve sansür nedeniyle edebiyatın kan kaybettiğini ortaya koymakta bu da 1980 sonrasını yalnızca sanatsal anlamda etkilemekle kalmayıp, daha bilinçsiz, daha bilgisiz bir nesil yetişmesinin de önünü açan başlıca sebeplerden biri olmuştur.

¹²⁰ Veli Özdemir, 12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli “Arayış”, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004., s.146. Ayrıca bkznz: Arayış, 21 Şubat 1981, Sayı 1.

3-1980 Sonrası Sinema

Sinema, görsel sanatlar arasında, kitlelere ulaşımı açısından kolay ve iletişim anlamında diğer sanat dallarına göre daha çok öge taşıması noktasında toplumsal, siyasal ve sosyal olayların bir anlatım aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz ki her toplumun bir “sinema tarihi” vardır. Türkiye’de de sinema kültürünün geçmişi 1920’li yıllara uzanır.

Türkiye’de sinema içerisinde bulunduğu dönem koşullarından en çok etkilenen sanat alanlarından biri olmuştur. 1980 Sonrası ise ayrı bir önem taşımaktadır çünkü hem yakın tarihimiz açısından sosyolojik ve siyasal etkisi büyük olan 12 Eylül 1980 darbesinin etkisi altında kalmış, hem de bu darbe sonrası ortaya çıkan sinema kuşağı, günümüze kadar etkilerini sürdürmeye devam etmiştir.

Türk Sineması 1920’li yıllardan başlayan süreçle birlikte günümüze kadar dijital anlamda da çok sayıda gelişmeyi beraberinde getirmiştir. 1920’lerden 1960’lara kadar türlü zorluklara filme alınan kareler, teknolojinin gelişmesi ve dünya sinema endüstrisine uyum sağlama çabaları ile birlikte, hem ses ve görüntü anlamında kaliteli işlerin ortaya çıkmasına hem de yapılan eserlerin dijital kopyalarının zaman içerisinde Video, Kaset, Video Cd gibi yeni formatlarla daha çok kişiye ulaşmasına yol açmıştır. Elbette bu gelişim içerisinde Televizyonun Türkiye’ye gelişi, TRT’nin kuruluşu ve Özal döneminde ilk özel kanalların açılması teşebbüsü ile gelişiminden söz edilebilir. Televizyon hem magazinsel hem de sinematografik anlamda öncü görevi üstlenmiştir.

Sinema, hitap ettiği kişi sayısı ve aynı zamanda birçok kişi için bir “eğlence aracı” olması sebebiyle de, her dönemde en çok takip edilen sanat dallarından biri olmuştur. Türk sinemasındaki gelişimi de, dönem koşullarına göre Yeşilçam’dan, siyasi filmlere, bağımsız sinemadan, Avrupa ve Hollywood etkisine kadar değişim göstermiş, yaşanan toplumsal ve siyasal olaylarda dönüm noktası oluşturmuştur. Bu çalışmada yer verdiğimiz 12 Eylül öncesi ve sonrası sinema, askeri bir darbenin toplum belleğinde, sanatta, sosyoloji de ve psikolojide ne denli iz bırakabileceğinin açık bir göstergesi olmuştur.

a) 12 Eylül 1980 Darbesi Öncesi Türk Sineması

12 Eylül 1980 öncesi ve sonrasının Türk sinemasına en büyük yansıması, yasaklar, sansür ve değişen konular anlamında olmuştur. 12 Eylül öncesine baktığımızda özellikle 1950-1960'lı yıllarda Türk sinemasında Yeşilçam patlamasının olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Türkiye'de 1960'lı yılların Türk Sineması'nın Amerikan Sineması'nın önüne geçtiği gözlemlenmektedir. Bunda 1967'den itibaren Türk Sinemasında "renkli film" uygulamasının başlaması da etkilidir.

Bu dönemde Türk Sineması'nın "ulusallaştığı" gözlemlenmektedir. 1960'lı yılların sonuna doğru Türk Sineması'ndaki üretim sayısı o kadar fazladır ki, dünya sinema listelerine girmeye başlamıştır. Bunda yaşanan siyasal gelişmelerin payı da yadsınmamalıdır. 1950'li yıllardan sonra özelleşmenin başlaması, sinemanın devlet tekelinden çıkmış olması, ve hemen akabinde gelen 1960 İhtilali ve 1961 anayasası, daha özgür bir ortam sundu ve bu da sanata yansımıştır. Daha önceden ele alınmayan konuların bu dönemde bir nevi patlama gibi işlenmeye başladığı gözlemlenmiştir. Kendisinden önceki dönemlere göre daha nitelikli, ve daha düşünsel eserlerin yer verildiği bir dönem olmuştur 1960'lar. Bir yandan da maddi kaygılarla yapılan, aile filmleri, güldürü filmleri gişeleri doldurmayı başarıyordu. Tamamen ticari amaçlı çalışan bu sektörde, Anadolu'ya sinemayı getiriyor ve bu insanlar için bir eğlence sektörü haline dönüşüyordu.

1967 yılı renkli filmlerle tanışmak, 1968 ise Türkiye'nin televizyonla tanıştığı yıllar oldu.

1980'lerin altyapısı bir nevi 1970'lerde oluşmaya başlamıştı. 1970'ler Türk siyasetinde keskin sağ-sol ayrımlarının olduğu ve devletin de buna müdahale edemediği yıllardı. Televizyonun kullanılması ile başlayan ilgi, yerini sinemadan soğumaya başlayan bir halka bırakmıştı.

1970'ler artan köyden kente göçlerle birlikte gecekondulaşmanın da artmasıyla ortaya çıkan Arabesk kültürü de beraberinde getirmişti. Minibüslerden, şarkılara hatta filmlere kadar işleyen arabesk 1980'lerde bir nevi bir yaşam felsefesi haline dönüşecekti.

“ 1971 yılında Orhan Gencebay’la Lütfi Ömer Akad’ın yaptığı ilk arabesk melodramdan sonra gittikçe artan bir tempoyla bu tür filmlerin geniş bir seyirci kitlesi bulması dolayısıyla 80’li yıllarda epeyce arttıkları görülüyor. Kökenini Hint, Arap müziklerinden ve Anadolu’nun uzun havalarından alan arabesk müzik, bizim toplumumuzun dışında, belki yine Endülüs Araplarının etkisiyle İspanya’nın “flamenco” müziğinde ve ABD’nde yaşayan zencilerin blues’larında görülüyor. Gurbetten, kederden, kötü talihten, çileden, horgöründen, yoksulluktan, kaçıp giden vefasız sevgiliden bahseden şarkılar halinde “121

1970’lerde başlayan bu arabesk akımı Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur gibi Arabesk müzik şarkıcılarının, şarkı isimlerinden (Bir Teselli Ver vb.) esinlenilmiş senaryolarla başrol oynadıkları Arabesk Filmler’e dönüşmüştür. Arabesk Filmler, çoğunlukla fakirliğin, ezilmişliğin, arada kalmış kültürün ve acıların sinemaya yansımaları olmuştur.

“Bu tür müziğin belli başlı ezgilerinin: “Hor Görme Garibi”, “Sev Dedi Gözlerin” , “Batsın Bu Dünya” gibi başlıkları dolmuşlarda, minibüslerde, hatta at arabalarında ‘slogan’ olarak kullanıldığı gibi okuyucuların başrol oynadığı filmlerin de adlarını oluşturdu. Bu durumda toplumsal süreç doğuyor, yurdumuzda gerçekten bir arabesk olayı ortaya çıkıyordu.”¹²²

Sinemalarda yayınlanan bu filmler, halk tarafından büyük bir ilgi ile izleniyordu. Bir bnevi gişe filmi rolü gören bu filmler, popüler kültür ögesi haline gelmiş ve bir yandan da sanat filmleri ile uğraşan sinemacıları büyük ölçüde sıkıntıya sokmuştur. Bunu en çok eleştiren isimlerden biri de ünlü sinema eleştirmeni Atilla Dorsay’dır.

¹²¹ Alim Şerif Onaran, **Türk Sineması Cilt 1**, Kitle Yayıncılık, Ankara, 1994, s.188.

¹²² A.g.e, s.189.

“Büyük ölçüde Gencebay’ın oluşturduğu ve Ferdi Tayfur’la akıl almaz ölçülerde salgına dönüştürülen “minibüs müziği”nin bunlardan esinlenen “arabesk filmler” in daha çok gecekonduya yaşayanları, emekçi kesimleri, işsizleri ve lümpen takımını böylesine şiddetle etkilemesinin nedeni yalnız bu ezgiler değildi; bu ezgileri oluşturan sözlerden esinlenmiş senaryolara dayanan filmlerin “melodram” niteliğinin belirginliğidir.”¹²³

1970’li yılların sinemasına damga vurmuş bir diğer olay ise “erotik” filmlerdir. 1970’lerin getirdiği özgürlük rüzgarından etkilenen sinemada, seks filmleri patlaması olmuş ve bu zaman içerisinde bir sektöre dönüşmüştür. 12 Eylül darbesiyle elbette sinema salonlarına da karışılmış, darbe ile birlikte bu furyanın önü kesilmiş ancak darbeden hemen birkaç yıl sonra yeniden sinemacılar, maddi getirinin çok olduğu bu furyaya yeniden önem göstermeye başlamışlardır.

¹²³Alim Şerif Onaran, **Türk Sineması Cilt 1**, Kitle Yayıncılık, Ankara,1994,s.189.

b)12 Eylül Filmleri ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Türk Sinemasına Etkisi

1970'lerin politik ortamına karşın, 12 Eylül darbesi ile birlikte 1980'ler apolitik bir döneme girmiş ve artık sinema bireysel konular üzerine eğilmeye başlamıştır.

Ancak, bir yönüyle 12 Eylül, sonrasında “12 Eylül Filmleri” başlığını oluşturabileceğimiz kadar büyük bir etki bırakmış ve 12 Eylül sonrasında, bu dönemde yaşanan işkencelerin, sıkıyönetim uygulamaların, hapishanelerde yaşananların, örgüt-birey ilişkilerinin anlatıldığı bir ekol ortaya çıkmıştır.

“ Darbenin sinema alanında ilk zarar verdiği kesim sinema örgütleri ve siyasal bir duruşu olan sinemacılarıdır. 12 Eylül iktidarı birçok işçi örgütü, kitle örgütü gibi DİSK'e bağlı Sine-Sen'i kapatır. Sendikanın 25 yöneticisi idamla yargılanır, 6 aydan 2,5 yıla kadar hapis yatar, işkence görür. Şerif Gören, Necmettin Çobanoğlu, Gani Turanlı işkence gören sinemacılardan yalnızca bir kaçıdır. 12 Eylül'le birlikte film sayısı oldukça azalır. 1979 yılında 195 olan film sayısı, 1980 yılında 62'ye düşer. İlk yılın şoku atlatıldıktan sonra çekilen film sayısı 1981 ve 82'de 72 1983'te 78, 1984'te 124, 85'te 127 ve 1986'da 185 olur.”¹²⁴

12 Eylül filmleri, hem 12 Eylül'ü konu almış, hem de 12 Eylül koşullarında üretilmiştir. Yani filmler, 1980 darbesinin etkilerini taşımaktadır. 12 Eylül, huzursuzluğun, ve bunalımın sinemaya yansıması ile sonuçlanmıştır. 12 Eylül filmleri, başı başına bir karakter çizmiş, çekilen filmlerde de bu karakter yansıtılmıştır. Filmlerde, 12 Eylül ailenin her ferdinin bakış açısıyla gösterilmiştir. Hikaye bazen işkenceyi gören örgütlünün, bazen onun çocuğunun, eşinin, dostunun yada anne/ babasının gözünden anlatılmıştır. 12 Eylül filmlerinde gözaltılar, işkence ya da cezaevi koşullarına değinilmiştir *Eve Dönüş*, *Sen Türkülerini Söyle*, *Babam ve Oğlum* gibi) 12 Eylül, apolitik, sessiz, korkak bir toplum yaratmış ve buna aykırı düşen herkesin cezalandırıldığı bir sistemi beraberinde getirmiştir. Diyarbakır Cezaevi'de yaşanan büyük olaylarla, dönemin birçok filmine konu olmuştur.

¹²⁴ Mesut Kara, *Sinema ve 12 Eylül*, İstanbul,2012, Agora Kitaplığı, s.92

1980'ler bir yandan da özgürlüklerin en çok kısıtlandığı, bir yandan da aykırılığın ve hazzını vurucu bir şekilde yaşandığı yıllar olarak filmlerde yerini bulmuştur.

“1986 yılından başlayarak, çok sayıda '12 Eylül filmi' dediğimiz film çekilmiştir. O zaman kadar siyasal hiçbir konuya değinilemezken, birdenbire bu patlama dikkat çekicidir. Bu koşulların biraz daha rahatlamasına bağlanabileceği gibi, 1986'da çıkarılan ilk Sinema Yasası'nın psikolojisine de bağlanabilir. 1986-1990 arasındaki dört yıl içerisinde, tam on iki adet '12 Eylül filmi' çekilmiştir. Bu filmler incelendiğinde, tümünün de sistem ya da dönem eleştirisi yapan, keskin eleştirel filmler olmadıkları gözlenmektedir. 12 Eylül filmlerinin çoğunun konusu , siyasal çatışmalar nedeniyle tutuklanmış kişilerin cezalarını bitirip çıktıklarında, çok hızlı değişmiş olan toplum koşullarına yabancılıkları ya da anlayış açısından farklılaşmış buldukları arkadaşlarına uyumsuzluklarıdır. Böylece 12 Eylül darbesinin, 1970'ler kuşağı ile 1990'lar kuşağı arasındaki bağı kopartması, yani kuşaklar arası deneyim aktarımını kesmesi eleştirilmiştir. Darbenin 1970'lerin toplumcu dünya görüşünü yok ederek, eleştiriselliği unutturup, bireyci kuşaklar yaratması sorgulanmaktadır. “¹²⁵

12 Eylül Sineması denince ilk akla gelen isimlerden biri Yılmaz Güney'dir. Yılmaz Güney'in “*Sürü*” ve “*Yol*” filmleri bu dönemde en çok adından söz ettiren filmler olmuştur.

12 Eylül'le birlikte hapisten çıkanların dışarı çıktıklarında yaşadıkları değişimler ve uyum süreçleri de filmlerde yerini bulmuştur. Bu bağlamda Yılmaz Güney filmleri de bir ekol oluşturmaktadır.

1980'li yıllarda çekilen Arabesk ve Kadın filmleri “12 Eylül Filmleri” tanımı ve gruplaması içine girmediğinden “12 Eylül Sineması” gibi ayrı bir araştırmada ayrıntılı değerlendirilebilir.¹²⁶

12 Eylül Filmleri tanımlaması/gruplaması içine giren filmleri farklı başlıklar altında değerlendirmenin de mümkün olabildiğini görüyoruz. Örneğin:

- a) “*Bu tür ilk ve en önemli film olan Yol örneğinde olduğu gibi, 12 Eylül eleştirisi yapan filmler,*
- b) *Eve Dönüş ve eve dönüş sonrasını anlatan filmler,*
- c) *12 Eylül döneminde yaşanan işkenceyi anlatan filmler,*
- d) *12 Eylül'ü bir süreç olarak ele alan öncesini de kapsayan filmler,*
- e) *12 Eylül'ün toplumdaki etkilerini ele alan filmler,*
- f) *12 Eylül'e mizahi üslupla yaklaşan, eleştirisini bu dille yapan filmler...”*

¹²⁵ Şükran Kuyucak Esen, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları**, Agora Kitaplığı Yayınevi, İstanbul, 2010, s.182.

¹²⁶ A.g.e, s.107

1980’li-1990’lı yıllarda yapılan filmler, daha çok 12 Eylül döneminde siyasal düşüncelerinden dolayı tutuklanan kişilerin, çıktıklarında yaşadıkları uyum sorununu, toplumsal ve psikolojik acıları işkenceyi anlatırlar.¹²⁷

12 Eylül Filmleri denince akla gelen en önemli isimlerden biri Yılmaz Güney’dir.

“*Yol*-On bir mahkûma hayat öyküleri eksininde anlatılacaktır toplumsal hayat.”¹²⁸

Yol , 12 Eylül koşullarında çekilen bir filmidir. Film çekilirken tüm yurttaki sıkıyönetim koşulları vardır. Bu da filmin senaryosundaki bir çok ayrıntıya incelikte yansıtılmıştır. Yol filmi ile ilgili olarak;

“Dışarıda askerlerin talim yaparken söyledikleri marşları duyarız. Bu sırada Yusuf’un izlediği kuşlar, tellerden havalanarak uzaklaşırlar. Darbenin özgürlüğü yok edişinin simgesel anlatımıdır bu görüntü.”¹²⁹

“1982 yılında Cannes Film Festivalinde Costa Gavras’ın *Kayıp* filmiyle beraber Altın Palmiye’yi paylaşan ve fakat uzun süre Türkiye’de yasaklı olan *Yol*, Yılmaz Güney Vakfı’nın çabaları sonucunda Türkiye’de onarılmış, yenilenmiş kopyasıyla yeniden vizyona girer.”¹³⁰ “Birbirinden bağımsız gelişen bu altı hayat öyküsünde mahkumların geçtiği yolların iç içe anlatılması, dönemin Türkiye’sinin baskısının, sıkışmışlığının resmini çizerken, siyasal yapının yanında toplumsal yapının da eleştirisini yapar. Karakterler evlerine dönüşte geleneklerle kişisel özgürlükler arasındaki amansız çelişkinin arasında sıkışmış bulurlar kendini.”¹³¹

Duvar filminde ise Yılmaz Güney, 12 Eylül sonrası bir cezaevinde yaşananları işlemiş, film Fransa’da çekilmiştir. Yaşanan baskı ve zulüm, kişi haklarını hiçe sayan durumlar, filmde tüm gerçekliği ile yansıtılmaya çalışılmıştır.

¹²⁷ Mesut Kara, *Sinema ve 12 Eylül*, İstanbul,2012, Agora Kitaplığı, s.107-108

¹²⁸ A.g.e, s.58

¹²⁹ A.g.e, s.119

¹³⁰ A.g.e, s.58

¹³¹ A.g.e, s.58

“ 12 Eylül koşullarında yapılan ikisi de “Yılmaz Güney filmi” olan *Yol* ve *Duvar* dışında sessizlik 1986 yılında Şerif Gören’in yönettiği *Sen Türkülerini Söyle* (1986) filmiyle bozulur. Aynı yıl Zeki Alasya **Dikenli Yol**’u, Zeki Ökten *Ses*’i, Ali Özgentürk *Su da Yanar*’ı çekmiştir.”¹³²

Yılmaz Güney yalnızca filmlerinde 12 Eylül darbesini ve yaşananları yansıtmakla kalmıyor aynı zamanda kendi siyasi kişiliği ile de 12 Eylül rejimine karşı bir mücadele yaşıyordu. Devrimcilere yardım yaptığı gerekçesiyle ceza alan Yılmaz Güney 1970’li yılların başlarından itibaren ceza almaya başlamış ve en sonunda Isparta ceza evinden firar edip Fransa’ya kaçmıştır. Milliyet Gazetesi de bu haberi ana sayfasına taşımıştır. ¹³³

¹³² Mesut Kara, *Sinema ve 12 Eylül*, İstanbul,2012, Agora Kitaplığı, s.112

¹³³ Milliyet Gazetesi,17 Ekim 1981/Cumartesi.

Son olarak, Şerif Gören'in **Yol** filmine ait görüşleri, Fikret Hakan'ın hazırladığı "Türk Sinema Tarihi" adlı kitapta şöyle dile getirilmiştir.

"Şerif Gören'in **Yol** filmine dair görüşleri şöyle:"

Yol (1981) filminin adı önce "Bayram"dı. Filmi Erden Kıral çekiyordu. Ben o zaman hapisteydim. Yılmaz Güney durdurmuş, Erden'den filmi geri almış. Tahliye olunca beni buldu. Yolu çekmeye gittim. Türk sinemasının onuru olan filmlerden biri, benim için de güzel bir anı. Yılmaz Güney'in senaryosu 11 kişiden ibaretti. Senaryoyu okuduktan sonra bunun beşini çekmeyi planladım. Aşağı yukarı on beş gün sonra bütün kadroyu Tarık Akan dışındaki bütün oyuncularını ve teknik ekibi değiştirdim. Filmi Bingöl, Antep, Diyarbakır, Urfa, Adana, Konya, Bursa ve İstanbul'da sıkıyönetim döneminde, sıkı bir kontrol altında çektim. Askeri yönetim dönemi, ama dikkat ederseniz o filmde askerleri de kullanmıştım. Yıllar sonra beni birinci şubeden polisler aradılar. Kenan Evren "Bu filmdeki askerler gerçek mi?" diye sormuş. Ben de "Evet, gerçek" dedim. Oradan yırttık aslında. Biliyorsunuz, bu filmi çektikten sonra, Yılmaz Güney hapisten kaçtı ve İsviçre'ye gitti. Filmde yurtdışında kaldı. Türkiye'ye de uzun yıllar gelmedi. Yılmaz Güney ile ilgili yayın yasakları getirildi. Film ödül aldı ama ben DGM'de 141 ve 142'nin dört ayrı maddesinden tam altmış yıla yargılandım. Filmten hiç para almadım, 1990'na kadar yurt dışına da çıkmadım, yurt dışına çıkış yasağım vardı..."

134

1980'lerde Yılmaz Güney'le birlikte gelişen bu ekol dışında 1970'lerdeki arabesk filmlerin devamı niteliğinde ve daha da ürün veren bir arabesk patlamasından da söz etmek mümkündür. Arabesk melodramlar yine sinemalarda yerini almaya devam etmiştir, elbette Arabesk şarkıcılar ile birlikte...

" 1980'lerde, 1970'li yılların ikinci yarısını kaplayan seks filmleri tamamen ortadan kalkmış, ticari sürekliliği sağlayacak yeni tür olarak, onların yerini 'arabesk filmler' almıştır. 1970'lerin, Yılmaz Güney'in Umut filmi geleneğinden gelen, toplumcu eleştirel-siyasal filmleri yasaklanmış; yerine bireysel sorunlara ağırlık veren, özellik veren, özellikle kadının kimlik arayışını ve cinsel özgürlük sorunlarını ya da sanatçının yaratmamama bunalımlarını ele alan filmler yapılmıştır."¹³⁵

¹³⁴ Fikret Hakan, Derleyen; Doç. Dr. Nigar Pösteki, **Türk Sinema Tarihi**, İnkilap Kitabevi, 2012, s. 412.

¹³⁵ Şükran Kuyucak Esen, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları**, Agora Kitaplığı Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 185.

Atilla Dorsay ise 1980'lerdeki kilit değişimlerin, toplumun ahlaksal ve kültürel özelliklerinin değişmesi sonucunda oluştuğunu ve bu değişim 1980'ler sinemasını bir hayli kötü etkilediğini yazılarında vurgulamıştır. 12 Eylül sonrası değenarasyonun en çok yansıdığı alanlardan biri olmuştur sinema:

“Türkiye’de toplum yapısının ve bilincinin çeşitli açılardan hızla değiştiği, dönüştüğü günler yaşanıyor. Bu değişim, kuşkusuz tam anlamıyla bir kitle sanatı olan sinemaya da yansıyor. 10/15 yıl öncesinin filmleri, bugün Tv’de gösterildiğinde, aydınından halk kitlelerine, nasıl olumsuz tepkilerle karşılanıyorlar. Toplum genelde oralarda değil artık... Başka talepler var, başka yanıtlar ve karşılıklar gerektiren...

Seks Filmleri Olayı

Bu talepler, kuşkusuz tümüyle olumlu yönlerde gelişmiyor. Öncelikle bir seks filmleri olayı var. Çığ gibi gelişip büyümiş, tüm ülkeyi en tutucu diye bilinen kesimleri bile sarmış, bir toplumsal afet gibi birçok şeyin üstünden geçmiş ve geçmekte olan seks filmleri olayı... Bugün bu olaya dur diyecek, seks filmlerini tümüyle ortadan kaldıracak bir mekanizmayı artık kimse işletemez. En tutucu iktidarlar bile...(Kuşkusuz normal demokratik yönetimleri söz konusu ediyoruz.) Kar mekanizmasının burjuvazinin ve egemen güçlerin kişisel ve sınışsal çıkarlar çerçevesinde destekledikleri, bir tür uyuruşurucu bir tür afyon gibi ustaca kullandıkları bir alan bu. Ama aynı zamanda, sanayi toplumu olma aşamasına girip de feodal ahlak mirasını hala sürdürmek isteyen bir toplum yapısında, bu uyumsuzluğun kaçınılmaz biçimde yol açtığı bir gelişim olduğunu, bu konuda geniş kitlelerde beliren taleplerin hiç de şaşırtıcı olmadığını belirtelim.

şarkıcı/ Türkücü Filmleri

Bir şarkıcı/türkücü filmleri olayı var. Bu da kuşkusuz bir yandan hızlı ve düzensiz kentleşme patlamasının büyük kentlere yığdığı kırsal kesimden geniş seyirci kitlelerinin talepleriyle ilişkili. Ama bu talepler üzerinde, özellikle TV’nin yoz ir müzik anlayışına verdiği ödünlerin, renkli basının ve Yeşilçam’ın halkın en küçük isteklerini ve buna konu olan kişileri bile büyütmek, yüceltmek, ünlendirmek konusundaki tavrının da etkisi var. Daha da ötede, bu, yine feodal kültürden, İşlam ve Doğu felsefelerinin uzantılarından kaynaklanan daha karmaşık bir konu. Bir anlamda da, Yalçın Küçük’ ün geçenlerde ilginç bir yazısında “Türk kültürünün köylüleşmesi” olarak nitelediği bir oluşumla ilgili. Ve üzerinde daha uzun boylu durma gereği var.”¹³⁶

¹³⁶ Atilla Dorsay, **Sinema ve Çağımız 2**, Hil Yayın, İstanbul,1985,s.71.

Bu dönemde Türk sineması'nın en çok uğraştığı konulardan biri de “sansür” olmuştur. Tıpkı kitap yasaklamaları gibi, filmlere de çeşitli sebeplerden dolayı yasaklamalar getirilmiştir. Bu sansürler kimi zaman ideolojik, kimi zaman cinsellik, kimi zaman ise “anlam verilemeyecek” boyutlara ulaşmış, bu yüzden birçok sinemacı eserlerinde görüşlerini dilediği gibi yansıtamamış yada yansıttığında da gösterilmesine izin verilmemiştir.

Ünlü sinema eleştirmeni Atilla Dorsay'ın 1980'lerdeki “sansür” üzerine ise görüşleri şöyledir.

“Sansür üstüne, bu tür yasaklamalar üstüne öyle çok yazdık ki, artık kalemimizin ucuna bir şey gelmiyor. Ama anlaşılan, herşeye yeni baştan başlamak gerekecek. Şimdilik bu sansürcü kafasına şunu bir kez daha anımsatalım: Sanat yapıtlarını, hele hele klasikleri yasaklamak, hiçbir ülkede hiçbir yönetime ve yarar getirmemiştir. Bu gibi kararlar ancak gülünç kılar. Klasikler, ancak bazı ülkelerde, bağnazlık toplumsal bir isteri halinde büyük bir hastalığa, nöbete dönüştüğünde yasaklanmışlardır. (Hitler Almanyası, yakın tarihim Çin'i gibi.) Bu yönetimlerin sonunu ise tarih yazıyor. Klasiklere dokunmayın, yanarsınız. Hemen, bugün değil (Türkiye'de yaşanan acı olaylar içinde kamuoyunun bu gibi olayları mahkum etmesi gecikiyor.), ama uzun vadede zaman içinde mutlaka yanarsınız. Siz gidicisiniz, ama klasikler her zaman kalacak, her zaman var olacaklar. Ama filanca bakan veya filanca genel müdür döneminde şu edebiyat, sinema, tiyatro klasiği yasaklanmıştı notu, yarın, bugünlerin öyküsünü yazacakların yapıtında mutlaka bir köşede yer alacak.”¹³⁷

¹³⁷ Atilla Dorsay, **Sinema ve Çağımız 2**, Hil Yayın, İstanbul, 1985, s. 76.

“1983 yılı Türk sinemasında “film yakılan yıl” olarak anılacak bundan böyle... Yalnız bizim sinemamızda değil, tüm dünyada ilk kez görülen bu olay, 1983 yılına artık düzelmez biçimde damgasını vuracak. Yılın son günlerinde hazırlanan ve yayınlanan yeni bir Sansür Yönetmeliği, yıllardır yakınılan sansür konusunda hiçbir yenileşme çağdaşlaşma getirmiyor. Tersine eski uygulamayı ağırlaştıran, yasak nedeni oluşturacak maddeleri çoğaltan bir anlayışın ürünü. Ve en acısı da, SODEP Genel Sekreteri hukukçu Atilla Sav’ın belirttiği gibi, bu yeni yönetmeliğe sinema çevresinden (biz yazarlar dahil) en küçük bir tepki bile gelmemesi. Kendi sorunlarına böylesine tepkisiz kalan bir topluluk, bir camia için umutlu olmak kolay mı? “¹³⁸

Sanat filmlerine gereken değerin verilmediğini ise şu şekilde belirtmiştir:

“Arabesk filmlere, seks-komedilere, görülmemiş bayağılıklara düzinelerce, yüzlerce sinemanın açık olduğu, Türkiye’de gerçekten önemli, onurlu, soylu bir avuç film, çeşitli nedenlerle engelleniyor, çelmeleniyor, seyircisine kavuşmasına fırsat verilmiyor.”¹³⁹

Atilla Dorsay’ın yaptığı bu tespitle birlikte 1980’lerde Türk sinemasındaki yozlaşma açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Video kaset döneminin başlaması dolayısıyla filmlerinde evde izlenebilmeye başlaması, sinema salonlarının doluluk oranlarındaki azalmaya sebep olmuştur. Televizyonlarda sansürden etkilenmiş, ayrıca bu dönemde sık sık yapılan elektrik kesintileri durumu iyice zora sokmuştur. Kısacası 1980’ler, 12 Eylül filmleri ekolü ile günümüze kadar yansımış, arabesk ekolü dönem özelliği taşımış, geçiş dönemi özelliği taşıyan bir dönemdir.

¹³⁸ Atilla Dorsay, **Sinema ve Çağımız 2**, Hil Yayın, İstanbul, 1985, s.84.

¹³⁹ A.g.e, s.85.

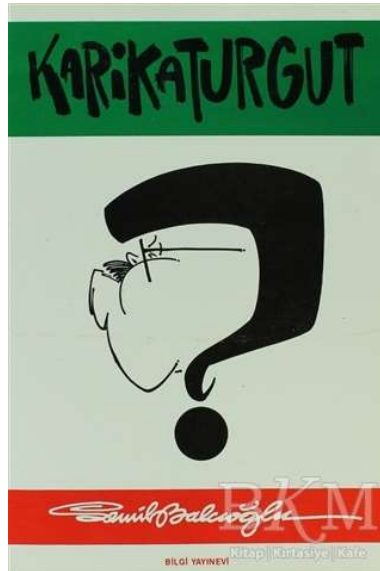
4-1980’li Yıllarda Mizah

1980’li yıllarda bütün gazeteler ve medya gibi mizah da yoğun bir baskı ve sansür denetimi altında kalmıştır. Dönemin önde giden yayın kuruluşları olan Günaydın ve Hürriyet’in bünyesinde Gırgır ve Çarşaf adlı mizah dergileri, dönemin en çok okunan mizah dergilerinin başında gelmiştir.

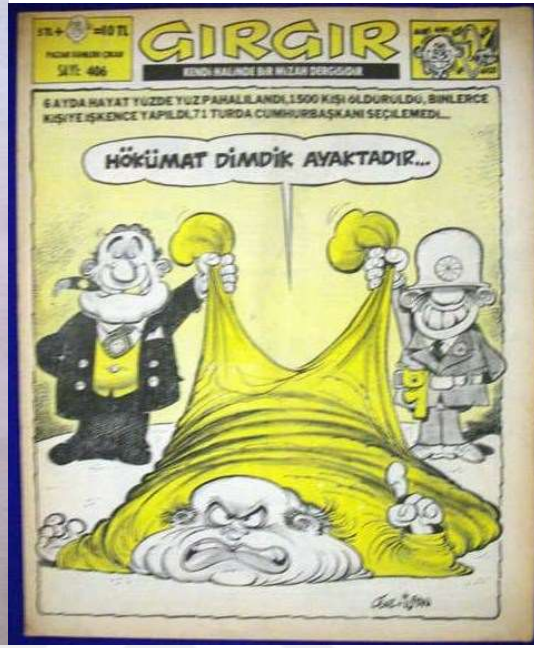
1970’li yıllarda yaygın olarak kullanılan siyasi eleştiriler, 1980 darbesi ile birlikte baskı, müstehcenlik ve gündelik konular yerini almıştır. Mizahın özellikle sol görüşe yatkın olduğu kanısında olan rejim, mizah dergilerini “toplumda komunizm propogandası yapmak” adı altında yargılıyordu.

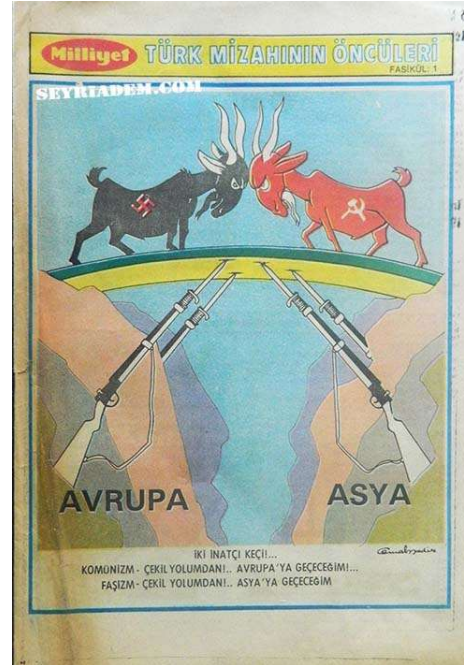
1981 yılına geldiğimizde, Türkiye’de sadece 2 adet mizah dergisi basılmıştır. Gırgır dergisi 12 Eylül darbesinden sonra bir süre kapatıldı ve Gırgır dergisi çizerlerine hapis cezası verildi.

Dönemin mizahı hiç şüphesiz siyasilerden etkileniyor ve Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Kenan Evren gibi isimler sıklıkla karikatür konusu oluyorlardı. Demirel’in politik tavrı daha sonraki yıllarda yön değiştirerek yerini Turgut Özal karikatürlerine bırakacaktı. Özal’ın tavırları karikatür camiasında öylesine fazla yer almıştı ki, ilerleyen yıllarda ünlü karikatüristlerden Semih Balcıoğlu, Karikaturgut adını verdiği, ve çoğunlukla Özal’ın karikatürlerinin yer aldığı 1980’li yılların mizahını anlatan bir yayın hazırlamıştır.¹⁴⁰Bunun dışında sanat camiası özellikle de Bülent Ersoy’un dikkat çekici davranışları sıklıkla mizaha yansımıştır.

¹⁴⁰ Görsel, <http://www.bkmkitap.com/karikaturgut> adresinden alınmıştır.

¹⁴¹Görseller www.seyriadem.com adlı internet sitesinden alınmıştır.

III.BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNİN KÜLTÜREL VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türkiye’de demokrasinin askıya alındığı yıllar olarak bilinmektedir. Çok değil 1 gün öncesi yani 11 Eylül 1980’de, sokaklar anarşi ve terörle kaynarken, yurdun her yerinden ölüm, soygun ve türlü suç haberleri geliyor, halkta can ve mal güvenliğinden ciddi anlamda şüphe eder bir halde eli kolu bağlı bir şekilde bekliyordu. Toplumun en büyük kaygısı kuşkusuz ki “güvenlik” olmuştu.

1970’ler halkın çeşitli ihtiyaçları için kuyruklarda beklediği, anne ve babaların ideolojik nedenlerle çocuklarıyla olan ilişkilerinin bozulduğu, üniversiteye göndermekten korktuğu, bir kesimin sindirildiği ve korktuğu bir kesimin ise sağ-sol gibi ideolojik kavramlarla bir nevi birbirine düşman edildiği, sakal ve bıyık şeklinden giydiği parkaya, okuduğu dergiye, dinlediği müziğe, gittiği mekanlara kadar ayrıldığı bir dönem olarak göze çarpmaktadır. 1970’ler düşünsel faaliyetlerin öne çıktığı, siyasal ideolojilerin, özellikle de “sol”un en yüksek seviyede olduğu dönemdir ancak, 1970’lerdeki bu ayrışma, ve bir takım güçlerin kışkırtması, sokaklarda birçok cana mal olmuş, tabiri caizse, “insanı insana kırdırmaya” sebep olmuştur.

İşte bu sebeplerle, korkmuş ve sinmiş halk 1 gün sonra darbeyi olumlu bir şekilde karşıladı, çünkü artık sokaklarda kan dökülmeyeceğini, kimsenin canının yanmayacağını hatta Kenan Evren’in tabiriyle “Atatürk İlkeleri”ne uygun bir yönetimin geri geleceğine inanmak istiyordu. Fakat ilerleyen süreçte durum hiç de beklenildiği gibi olmadı. 12 Eylül sabahı, sokaklar sessizliğe büründü, sanki Türkiye üzerinde bir “kurgu siyaseti” yapılmıştı, herşey önceden planlandığı şekilde işliyordu, fakat halk her zamanki gibi bu durumdan habersizdi.

12 Eylül beraberinde yeni bir toplum yapısını getirmekle kalmamış, 2000’lere kadar uzanan yeni bir neslin de oluşmasını başarmıştır. Hangi ülkede olursa olsun, baskıcı rejimlerin uygarlığı geriye götürdüğü sosyolojide yadsınamaz bir gerçek olarak yer almıştır. Maalesef 12 Eylül darbesi de sonuçları açısından, Türk toplumuna ve kültürüne ciddi anlamda zarar vermiştir.

A-Sanatçıların 12 Eylül Hakkında Görüşleri

12 Eylül darbesi toplumda bıraktığı etki ile beraber sanatçıların arasında da yorumlanmıştır. Sanatçıların büyük bir çoğunluğu darbeyi haklı gerekçelerle açıklarken, bir kısmı da 12 Eylül darbesinin özellikle sonrasında yaşatacağı sancılı süreçten bahsetmek kendini alamıyor ve muhalif bir tutum izliyordu. Sinema dünyasında Yılmaz Güney, Tarık Akan gibi isimler müzik dünyasında Ruhi Su, Cem Karaca, Zülfü Livaneli, Edip Akbayram, Melike Demirağ, Yaşar Kurt gibi birçok muhalif isminde şarkıları sansüre uğruyor, medyada yeteri kadar yer bulamıyorlardı. Göz önünde olan ünlü isimlerle röportaj yapan Hey Dergisi Bülent Ersoy-yaşadığı tüm baskıya rağmen- 12 Eylül darbesinin “vatana millete hayırlı” olmasını diliyor, bazı sanatçılar “ben müzisyenim, bu işlere karışmam, hayırlı olsun” diyerek apolitik bir tutum içerisinde olmaya devam ediyor, Zerrin Özer ” ölüm haberleri” nedeniyle darbeyi haklı kılıyor ve Hey Dergisinin yaptığı röportajda birçok sanatçı, 12 Eylül darbesi hakkında ortak bir görüşte birleşiyordu. 1980’lerde yaşanan bu süreç ve apolitikleşme ise, günümüzde sanat camiasındaki alt kültürü etkilemiş ve 2000’li yıllarda da sanatın muhalif duruşunu köreltmenin yolunu açmıştır. ¹⁴²

¹⁴² Hey Dergisi, 1980. Ayrıntılı haber için bknz: <http://www.habertut.com/12-eyul-darbesi-icin-bakin-unluler-zamaninda-ne-demis.html>

Darbe Sonrası Kültürel Yozlaşma ve Türk Toplumundaki Değişimler

Kuşkusuz 12 Eylül 1980 darbesi beraberinde bir takım toplumsal ve kültürel değişimleri getirmiştir çünkü, darbeden sonra Türk toplumu ruhsal bir boşluk içerisine düşmüştür. Bunun en önemli nedenlerinden biri 1970’lerde yaşanan acılardır. İnsanlar henüz 1970’lerin sıkıntısı üzerinden atamadan, darbeden bir dönem sonra sıkıyönetim’in yani baskının, sansürün etkisi altına girmişler ve kişisel hak ve özgürlükler konusunda ciddi sıkıntılarla karşılaşmaya başlamışlardır. 1970’lerdeki rahat düşünsel alanın aksine 1980 darbesi ile birlikte, yazılan, okunan, izlenen herşeye karışan, sıkı kurallar koyan bir döneme girmek sosyal bir travmaya sebep olmuştur.

1980’lerin ilk yarısında Türkiye’de çıkan gazetelere göz attığımızda bir şeyi fark edeceğiz: 12 Eylül’ün hemen ardından darbeyi meşrulaştırmayı amaçlayan “anarşi ve terör” haberleri dışında, kamuyu ilgilendiren pek bir şey olmuyor gibidir. Örneğin Hürriyet gazetesinin hemen hemen tamamı, aile cinayetlerine ayrılmıştır. Karısını öldüren kocalar, çocuklarını öldüren anneler, kardeş cinayetleri... Bütün bu görüntülerde, o sırada yaşanan baskının, günlük hayatın sıradan bir olgusu haline gelmiş devlet şiddetinin işaretlerini bulmak imkansızdır.

“Tam da devletin tekeli haline geldiği bir durumda, şiddet sanki özel hayatın bir olgusuymuş gibi ayrışır; ancak aile içi bir olay olarak anlaşılabılır, özel nedenler dışında bir nedeni yokmuş gibidir.”¹⁴³

Siyasal anlamda da bakıldığında sıkıntılı bir süreç ortaya çıkmış sıkı yönetim döneminde partilerin feshedilmesi, siyasilerin sürgün edilmesi, beraberinde düşüncelere karşı başlayan hareketler, durumu idamlara varana kadar vahim bir hale getirecek ve Kenan Evren “Her iki taraftan da astım.”, “Asmayalım da Besleyelim mi? “ cümleleriyle hafızalara kazınacak, cezaevlerinde yaşanan işkenceler kitaplara ve filmlere konu olacak, aile ilişkilerini bozacak ve sonucu ruhsal travmalara, intiharlara kadar götürecektir. Bu anlamda 12 Eylül darbesi, toplumsal bir bunalımdır.

¹⁴³ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak (1980’lerin Kültürel İklimi)*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2014, s.53.

1980'lerin hemen başında elli yıllık uygulamadan birkaç yıl içinde vazgeçilmesi, Türkiye'de kitleleri hem ürkütmüş hem de şaşırtmıştır. 'Baba' olarak görülen ve öyle alımlanan devlet temel işlevlerinden uzaklaşınca, toplum doğan boşluğu kendi dinamikleriyle doldurma yoluna gitmiştir. Bu gelişmenin sağladığı olanaklarla da despotik devlet kavramı ve modeli aşılrken, sivil toplum arayışları yükselmiş, fakat eş zamanlı olarak dinsel eğilimlerin etkinleşmeye başladığı gözlemlenmiştir.¹⁴⁴

Bu dönemde yürürlüğe konulan zorunlu din dersi, YÖK'ün açılması ve üniversitelerin özerk kurumlar olmaktan çıkması, Kenan Evren meydanlarda Kuran-ı Kerim sallaması, 1980 ve sonrasında yaşanacak din suistimaline de açıkça örnek oluşturmaktadır.

“ Üniversite... 12 Eylül olunca, biri dışında bütün rektörler Kenan Evren'e tebrik telgrafı çektiler. YÖK'le ödüllendirildi üniversite. O da kendi ödülünü sundu: Kenan Evren'e “fahri hukuk doktoru” payesini verdi. Evren, cüppeler giydi. Çok darda kalmış bir üniversite bir otokrata, ne bileyim, meteoroloji, zooloji, botanik doktorluğu başışlasın. Hukuk, Evren'in üzerinde step dansı yaptığı alandı. Cinayete kurban gidenin malını cinayeti işleyene vermek nasıl bir iştir?”¹⁴⁵

Toplumlar baskı dönemlerinde iki türlü tepki verir. Ya içe kapanır ya da bir patlama dönemi yaşar. 12 Eylül sonrası Türk toplumu siyasal ve düşünsel anlamda bir içe dönüş yaşamıştır.

“ İki farklı iktidar projesinin, iki farklı söz siyasetinin, nihayet iki farklı kültür stratejisinin sahnesi olmuştu 80'ler. Bir yandan bir baskı ve yasaklar dönemi, diğer yandan yasaklamaktansa dönüştürmeyi, yok etmektense içermeyi, bastırmaktansa kışkırtmayı hedefleyen daha modern, daha kurucu, daha kuşatıcı denilebilecek bir kültürel stratejinin kendinin varetmeye çalıştığı yıllar. Bir yandan bir red, inkar ve bastırma dönemi, diğer yandan insanların arzu ve iştahının hiç olmadığı kadar kışkırtıldığı bir fırsat ve vaatler dönemi...”¹⁴⁶

¹⁴⁴ Hasan Bülent Kahraman, **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye (1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal ve Siyasal Dönüşüm)**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2002, s.103.

¹⁴⁵ Murat Belge, **12 yıl sonra 12 Eylül**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993, s.17.

¹⁴⁶ Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak (1980'lerin Kültürel İklimi)**, Metis Yayınevi, İstanbul, 2014, s.9.

1980’ler bir yandan da cinsel kimliklerin rahatlıkla tartışıldığı, ahlak ve özel hayat gibi konularda değişimlerin yaşandığı, özellikle Özal sonrası dönemde, ki bir başbakan olarak kendisinin de rahat tavırlar içerisinde olmuş olması dikkat çekicidir, Gazetelerde ve televizyonlarda, magazinsel haberlere geniş bir şekilde yer verilen bu dönemde sanatın ve kültürün ihmal edilmiş olması beklenen bir sonuçtur. Devlet o kadar çok özel hayata müdahale eder hale gelmiştir ki, şarkıcı Bülent Ersoy’un geçireceği cinsiyet değişimi operasyonu TBMM’de tartışılmıştır. Zeki Müren giydiği kıyafetler yüzünden TRT ekranlarına çıkamamış, Arabesk şarkıcıların hayatları sürekli gazetelerde ve televizyonlarda yer almış, fakat bunun yanında basılan kitaplar toplatılmış, yasaklanmış, hatta yakılmıştır.

Cinsellik ilk kez bu kadar büyük bir ısrarla söze döküldü; cinsel eğilimler sınıflandırıldı (Eşcinseller, Biseksüeller, Transeksüeller, Zıtcinseller), kuşaklar ayrıştırıldı (68 Kuşağı, 80 öncesi solcu kuşağı, 88 yupi adayları kuşağı, hatta darbecilik bile bir kuşak özelliği olarak yorumlandı: 27 Mayıs Kuşağı)”¹⁴⁷

¹⁴⁷ Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak (1980’lerin Kültürel İklimi)**, , Metis Yayınevi, İstanbul, 2014., s.24.

Yalnızca 1980'lere değil, Türk Sanat Müziği'ne damgasını vuran Zeki Müren, elbette 1980'lerde gösterişli sahne kostümleri ve şovlarıyla en çok akılda kalan isimlerden biriydi. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin sanat üzerindeki baskısı, nam-ı diğer sansür, Zeki Müren'in sahne kıyafetlerine de yansımış, TV'lerde bir takım yasaklamalara söz konusu olmuştu. Diğer bir yönüyle, özellikle 1980'ler için "marjinal" bir kişiliğe sahip olan Zeki Müren, yaptığı çıkışlarla basında yerini almayı başarmıştı.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Hürriyet Gazetesi/Nisan 1980.

Atatürkçü kimliğini ön plana çıkararak halkın ilgisini çekmeye çalışan Kenan Evren ve hükümetinin, Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'na yeterli özeni göstermemesi, Cumhuriyet tarihine ait belgelerin arşivlerde çürütmesi bir takım kelimelerin yalnızca lafta kaldığına en güzel örneklerdendir. Beraberinde gelen hükümetlerde askerin çok sıkı denetimi altında kalmaya devam ettiği için asla özgür bir ortam oluşmamıştır.

08.03.1981, Aktüalite, Sayfa 4

aktüal

DEĞERBİLMEZLİK VE UMURSAMAZLIK YÜZÜNDEN BİR TARİH YOK OLUYOR

Kurtuluş Savaşı'mızı kapsayan değerli belgeleri fareler kemiriyor

EMİN ÇOLAŞAN

- 1942 yılında Atatürk'ün ölmeden önceki emriyle kurulan İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün arşivinde 70 bin belge var
- Enstitü'nün yıllık geliri sıfır. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin bir köşesine sığan Enstitü'yü acı bir gelecek bekliyor.
- Kurtuluş Savaşı'na ve devrim tarihimize ilişkin 7200 dolayında kitap, 1.200 rulo dolayında film ve hiç kimsenin bilmediği tarihi yazışmalar âdeta kaderine terk edilmiş durumda.

ATATÜRK'ün ölümünden 100. dönümünün kutlanıp yüzyılı Ankara'da çok kimsenin adını bilmediği bir Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü var. Kurtuluş Savaşı'mızın, devrim tarihinin en çok önemli belgelerinin bulunduğu kuruluşun durumu da içler acısı. Bivale belenği kimin, parasızlık, yersizliktensuzluk gibi sorunlarla haralan ve Tarih Enstitüsü'nün yokluğunu olan İnkılap Tarih Enstitüsü, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin bir köşesine sıkışmış durumda bekliyor. Acı son buradasaklana ta devre eski postifi funderin bir gün boğulmuşmasıyla gelecek ve arşivdeki l tory Savaşı, devrim tarihi belgeleri y mla küi olacak.

1942 yılında Atatürk'ün ölmeden 8n emriyle kurulan İnkılap Tarihi Enstitüsü

ANTOLOJİ/Ayılık Şiir Dergisi P.K. 200 Yenisehir-Ankara

VE Antoloji Dergisi ilk kitap yayını da çıktı:

DESTAN ATATÜRK

ATATÜRK ŞİİRLERİ ANTOLOJİSİ

Hazırlayanlar: AYHAN İNAL-İRFAN ÜNVER NASRATTINOĞLU
Prof. Dr. Hamza Eroğlu'nun önsözüyle* 150 şairden seçilmiş
200'den fazla şiir. 256 sayfa 200 TL.

Okullara - Öğrencilere - Öğretmenlere
Subaylara - Vellilere ve Herkese
Her evin kitaplığına gerekli el kitabı
(Toplu isteklere % 25 indirim yapılır)

NOT: Haziran ayında Antoloji dergisi 6 sayısını bir arada özel bölüm ekleriyle, Fihristli CİLT OLARAK kitapçılara dağıtılacaktır. Abonelere de cilt kapakları ayrıca gönderilecektir. Sadece Bin adet Cilt yapılacağından Kitapçınıza veya adresimize istek bildiriniz.

DERGİ TÜRKİYE DAĞITIMI:
REK-DAĞ/Abdullah Akosman
İshakpaşa cad. Köşe Han No: 8
Sultanahmet-İSTANBUL
(TEL: 28 55 15)

KİTAP TÜRKİYE DAĞITIMI:
ANDA VE FERHAN BOZKURT
Ankara Cad. 66 (TEL: 27 08 16)
İSTANBUL

DERGİ KİTAP YAYINLARIMIZ İÇİN KISA HABERLEŞME VE HAVALE ADRESİMİZ:
ANTOLOJİ DERGİSİ - P.K. 200
Yenisehir, ANKARA
(TEL: 29 81 94 - 30 26 42)

12 Eylül 1980 darbesi ve başmimarı Kenan Evren, anarşi ve terör ortamının yarattığı kaosun Atatürk ilke ve inkılaplarına verdiği zarardan, gerek mitinglerde gerek demeçlerinde sık sık bahsetmiştir, ancak “Atatürkçülük” e bağlı olduğu iddia edilen bir dönemde Milliyet gazetesinin 8 Mart 1981 tarihli “Aktüalite” sayısında çıkan bu yazı oldukça dikkat çekicidir. Emin Çölaşan’a ait yazıda, darbe sonrası süreçte, tarihimize ilişkin birçok belgenin kötü koşullarda saklanıldığına dair iddialar yer almakta Atatürkçülük söyleminin fazlasıyla gündeme geldiği 1980’lerde, Milliyet gazetesinde yer alan bu haberde “Atatürk Şiirleri Antolojisi” adlı eserin tanıtımına yer verilmiştir.1981’in Atatürk’ün doğumunun 100.yılı olması da bunun en önemli nedenlerinden biridir.¹⁴⁹

“Devlet, bireye rağmen fakat birey için, her şeyi hazırlamış, tasarlamış ve bireyin her konuda bilmesi ve bilmemesi gerekenleri özenle seçip ayıklamıştır. Bu 1980 darbesinden sonra o kadar benimsenmiş bir anlayıştır ki, ulusal kimlik konusundan, kültürel kimlik konusuna kadar her alanda bu görüşün yaygınlaştırılması yetmiyormuş gibi devlet, bu yaklaşımını siyasal karar alma ve siyasal katılma süreçlerini de denetleyerek göstermiştir. Siyasal süreç devletin çok sıkı denetimi altında kurulan ‘yeni’ partilere bırakılmıştır. Kitle iletişim araçlarını genel olarak denetleyen TRT’de, bu oluşum ortamı, medyası olmuştur.”¹⁵⁰

Toplum istenildiği gibi duyarsızlaşmış ve tepkisizleşmiştir. 12 Eylül hükümeti bunu başarmıştır.

“80’lerin egemen söyleminde “emek” ve “sömürü” kavramları gözden düşmekle kalmadı, tümüyle bir yan anlamdan, bir çağrışımdan, bir ideolojik yükten ibaret kaldı; yok edilmek ya da bir an önce unutulmak istenen bir solculuğu, onunla özdeşleştirilen bir bölüğü ya da iktidarı simgeler oldu.”¹⁵¹

¹⁴⁹ Milliyet Gazetesi, Aktüalite Eki,Nisan-1981.

¹⁵⁰ Hasan Bülent Kahraman, **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye (1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal ve Siyasal Dönüşüm)**,Agora Kitaplığı, İstanbul,2002,s.133.

¹⁵¹Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak (1980’lerin Kültürel İklimi)**, , Metis Yayınevi, İstanbul,2014,s.25.

Bütün otoriter devletler, uysal bir toplumu ve halkı ön-gerektirir. 12 Eylül Türkiye’de bunu sağlamak için elinden geleni yaptı. Uysal olmamakta direnen bir kısım insanı doğrudan doğruya fiziksel olarak imha etti, ortadan kaldırıldı. Binlerce insanın kapatıldığı hapishaneleri ayıca kişilik ezmenin, insanları manen, gerekiyorsa da maddeten yok etmenin kurumları haline getirdi. Ayrıca, eğitim sisteminde ve toplumda ideolojik kanalların işleyişinde aldığı tedbirlerle, özgür ve özgün düşünceyi tıkamak için elinden geleni yaptı. Kısacası, işin özünde, bireyselliği yok ederek Türkiye halkını bir sürü haline getirmeye çalıştı.”¹⁵²

Kuşkusuz toplumdaki bu yıpranmayı beraberinde getiren sebeplerden biri de 1970’lerden sonra 1980’lere damgasını vuran arabesk kültür oldu. Arabesk’in bu denli hızlı biçimde yayılması, sanat dalları arasında kendine bir yer edinmesi, klasikleşmiş eserlerin ve yeni üretimlerin kan kaybetmesine daha günlük ve daha yüzeysel bir kültürün kabul görmesine sebep olmuştur.

1980’lerin unutulmayacak karelerinden olan “Ağlayan Çocuk” resmi, gerek evlerde, gerek işyerlerinde ilgi görmüş aslında sosyolojik bir çıkarım yapmanın da yolunu açmıştır. Türk halkı içinde yaşadığı bunalımı bu resimle yansıtmıştı. Acı, yükseltilen bir değer halini almıştı. Arabesk’te bunun en büyük savunucusu olarak her alanda kendini gösterip, bir yaşam tarzına dönüşmüştü.

“Ağlayan çocuk poster, bu toplumun kötü yazgısını sevm çabasındaki yeni bir evrenin habercisiydi. 80’lerde yaşanan “acı” patlamasının ilk örneklerinden biri. Nitekim “acıların çocuğu” kavramı da adını, 80’lerin ortalarında bir çocuk şarkıcının, Küçük Emrah’ın aynı adla filme de çekilen şarkısından aldı. Küçük Emrah için yine o yıllarda çekilen “Boynu Bükükler” filmi de imgeyi pekiştirmiş olmalı. Türk toplumu askeri bir darbenin ardından, adil olmayan bir siyasi iktidarın karşısında kendini bir kez daha çocuk konumunda bulduğu, bu yazgıyı bir kez daha sevmek zorunda bırakıldığı 80’lerde, yalnızca gözü yaşlı çocuk yüzlerini, yalnızca çığlık çığlığa acıdan söz eden şarkıcıları değil, büyük şehrin bir kez daha acıyla, acının da çocuklukla özdeşleştirdiği bütün bu sahneyi çok sevdi. “¹⁵³

Aslında Arabesk’in yükselişi bir nevi alternatifsizlikten de kaynaklanmaktadır. Toplum önüne sunulan kavramı sorgulamadan benimsemiş, ve kendisine uyarlamıştır. Bunalım ve sosyal travma’nın adı, Arabesk olmuştur.

¹⁵² Murat Belge, **12 yıl sonra 12 Eylül**, Birikim Yayınları, İstanbul,1993,s.10.

¹⁵³ Nurdan Gürbilek,**Kötü Çocuk Türk**,Metis Yayınevi,200,s.42.

“ Bu bunalım ister istemez kültür-bilim-siyaset yaşamına da yansıyor. Çekici bulduğumuz ilk basmakalıp düşüncenin, ilk ilginç sloganın, ilk güçlü liderin ardına takılıp gidiyoruz.”¹⁵⁴

Arabesk, toplumbilimci Emre Kongar tarafından 1980’lerde hakim olan bir yaşam tarzı olarak belirlenmiş ve ne kadar inkar edilmek istenirse de bir döneme damgasını vuran bir kavram olduğu belirtilmiştir.

Emre Kongar’ın, **Arabesk** üzerine görüşlerine şu şekilde yer vermiştir.

“ Türkiye’de devlet genellikle “yasakçıdır.” Herhangi bir konuda, “Devlet yapsın” yahut “Devlet desteklesin” bile deseniz, derhal bir “yasaklar manzumesi” ile karşılaşsınız. Böyle bir durumda, bir de, “Devlet denetlensin” dendiğinde olacakları bir düşünün.

Kültürel alanda yüzyıllardır “üretime” değil de “yasağa” dönük bir devletin varlığı, sonunda bizi Arabesk’e bile mahkum etmiştir. “

Bu döneme damgasını vuran dolmuşlardan teyplerin sökülmesine ise şu şekilde değinmiştir:

“ İşte tam bu noktada, “Devlet”, belki de bu kısırlıktaki sorumluluğunun kefareтини ödermişçesine, “minibüslerde çekilen işkenceye” son verdi.

Aslında bu yasak hem “kültürel” değildi. Hem de “özgürlükçü” idi. Özgürlükçü idi, çünkü Arabesk’ten ve gürültüden hoşlanmayanları, “Arabeskçilerin” baskısından koruyordu. Bu nedenle de derhal ve çok etkin bir biçimde uygulanabildi. “Osmanlının yasağı üç gündür” sözünün “atasözü” haline geldiği toplumumuzda, bu etkin uygulamanın nedeni, yasağın, toplumun ve insanın tabiatına uygun düşmüş olması idi.” ¹⁵⁵

“Konuya biraz eğilmiş olan kişi, hemen “arabesk” ile “minibüs” arasındaki ilişkiyi bilecektir. Aslında “minibüs” ile “arabesk” aynı kökenden güç ve kuvvet alan iki kavramdır: Her ikisinin de ardında, “gecekondu gerçeği”, olanca ürkütücülüğü ile yatmaktadır. Dikkat edilirse, “minibüs müziği” olarak toplumda güçlü bir “imge” sahibi olan Arabesk, “gecekondu halkı” tarafından sevimlikte, aranmakta ve “tüketilmektedir.”

¹⁵⁴ Türker Alkan, **12 Eylül ve Demokrasi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.78.

¹⁵⁵ Emre Kongar, Gelişim Sinema Dergisi/ Aylık Sinema ve Video Dergisi, “**Arabesk Olayı**”, Ocak 1985, Gelişim Basın/Yayın A.Ş., s.6.

Ayrıca Arabesk, Emre Kongar’a göre bir “tüketim” aracı haline dönüşmüştür:

“ Tüketilmektedir” sözcüğünü tırnak içine aldım, çünkü bu terim ile işin “ekonomik” yanını vurgulamak istedim. Bu işin pazarı gecekondudur, bedelini de gecekondular halkı ödemektedir.

Büyük kentlerin “normal sınırları” içindeki ulaşım sorununda kullanılan “taksidolmuşların” varlıklarını yanında ortaya çıkan “minibüslerde” varlıklarını, normal sınırları aşan gecekondular bölgelerinin oluşmasına borçludur. Böylece gecekondular bir yandan Arabesk bir yandan da minibüs olayının pazarı olmaktadır. “

Gecekondular gerçeği olmasaydı, Arabesk’in de bu denli güçlenmeyeceğine dair görüşleri ise şu şekildedir:

“ Minibüs ile köşeyi dönmek, “kente göç” olayının “itici güç” işlevini gören düşlerinden biridir. Üzerine filmler çekilmiş, fotoromanlar yazılmıştır.

Fotoromanlar, sesli olmadıkları için, onları okurken kulağımıza Arabesk çalınmaz ama gözlerimizin önünde onun nağmeleri, “gecekondular yaşamının sosyal içerikli temaları” dans eder.

Arabesk, minibüs, fotoroman üçlüsü, “gecekondular gerçeğinin” yansımalarıdır. Büyük kentlerin nüfuslarının önemli bir bölümünün, hele üç büyük kentin nüfusunun yarısından fazlasının, gecekondular bölgelerinde yaşadığını hatırlarsanız, bu konudaki “toplumsal gerçeğin” boyutları ve bu boyutların “nicel büyüklüğü” tüylerinizi ürpertmeye yetecektir. Kaldı ki, “Nitel büyüklük” inanın bana, nicel büyüklüğü kat kat aşmıştır. “¹⁵⁶

¹⁵⁶ Emre Kongar, Gelişim Sinema Dergisi/ Aylık Sinema ve Video Dergisi, “**Arabesk Olayı**”, Ocak 1985, Gelişim Basın/Yayın A.Ş., s.6-7.

Arabesk'in kültürel ve toplumsal bir boyut kazandığı gerçeğine ise şu şekilde değinmiştir:

“ İster sevelim, ister kızalım, Arabesk Türkiye’de toplumsal bir olay niteliği kazanmıştır. Arabesk üzerinde bu denli durulmasının nedeni, belli bir toplumsal gelişme süreci içinde, tarihin belli bir anında Türk toplumu için bir anlam taşıması, bir yansıma olmasıdır. Arabeskin toplumsal gerçek olmasının bazı kanıtlarını hemen hatırlatmak istiyorum: Arabesk müzik türü ile pek çok kişi üne kavuşmuş, ayrıca üne kavuşmakla da kalmamış, zengin de olmuştur. Arabesk müzik türüne dayalı filmler çekilmiş, Yeşilçam’da bir ara ciddi bir Arabesk Rüzgarı esmiştir. İşin ilginç yanı, belki de hiç akla gelmeyen bir yansıma resim dalında ortaya çıkmış, ünlü bir ressamımız kendisini Arabesk türü resim akımının temsilcisi ilan etmiştir.

Arabesk, sanat alanının dışına da taşmış, günlük yaşamımızla ilgili bazı idari kararların alınmasına bile yol açmıştır. Hemen aklıma gelenler arasında minibüslerden teyplerin ve pikapların sökülmesi var. Bu arada, derhal, bazı arkadaşlarımla yüksek sesle Arabesk müzik çalındığı için bazı birahane ya da sandviççi dükkanlarına gitmek istemediklerini belirtmeliyim.”¹⁵⁷

Arabesk'in sinema'ya olan yansıması ise dönemin ünlü Sinema dergilerinden Gelişim Sinema Dergisi'nde Burçak Evren tarafından kaleme alınan yazıda şu şekilde aktarılmıştır.

“Arabesk filmler, her ne kadar sinemamızdaki diğer türlere benzeseler de, kendilerine özgü bir takım farklılıklar içerir. Görünürdeki en belirgin özelliği, acı hüznün, karasevda, çile, hor görülme, dışlanma kahrolma, yoksulluk, kötü yazgı yakınma, umutsuzluk, karamsarlık, kadercilik vs. gibi motiflerin en uç noktalarda bir arada kullanılmasından gelir. Mutluluk ve sevinç bu filmlerde saman alevinden farksızdır. Bir görünür, bir yok olur. O da acının ve çilenin dozunu arttırmak içindir. Filmlerdeki olayların dizimi de, bu motiflerin sıra ile teker teker ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak şekilde düzenlenir. Kişiler arasındaki sevgi, çoğunlukla olması, gerçekleşmesi olanaksız bir çizgidedir. Bu olanaksızlığı yaratan tek engel ise zengin/yoksul çelişkisidir.”¹⁵⁸

¹⁵⁷ Emre Kongar, **12 Eylül Kültürü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.232.

¹⁵⁸ Burçak Evren, Gelişim Sinema Dergisi/ Aylık Sinema ve Video Dergisi, “**Arabesk Olayı**”, Ocak 1985, Gelişim Basın/Yayın A.Ş., s.13.

1980’lerde cinsellikte yaşanan patlama ise, kapalı toplumun yarattığı sonuçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Özel hayatın ifşası, kavramsal derinlikten uzaklaşma, toplumun ilgisinin bu yöne kaymasına sebep olmuştur.

“80’deki askeri darbe Türkiye’de birçok şeyle birlikte bu “ seks furyası”nı da sona erdirdi. Kısa bir süre için: Çünkü, hemen ardından,80’lerin ikinci yarısında bunu bir bakıma kültürün tamamını pornografikleştirmeyi hedefleyen ikinci “seks furyası” izledi. Bu ikincisi, birçok açıdan farklıydı. Herşeyden önce çok daha yaygındı; yalnızca kötü sinemaların izbe salonlarına girebilen erkeklerin değil, erkek kadın çoluk çocuk herkesin bakışına sunulmuştu. İkincisi, medyanın reklam ve eğlence sektörünün sağladığı dil sayesinde çok daha “kültürel” bir nitelik kazanmıştı. Kendisini yasaklasa, gizlilikle, suçluluk duygusuyla ya da bütün bütün bunları hafifletmesi beklenen bir komiklikle tanımlanmış bir altkültür olarak değil, kültürün kendisi olarak sunuyordu.”¹⁵⁹

1980’lerde basın, magazinden ibaretti. Gazeteler, siyasi gelişmeler yada bilim, kültür ve sanat ile ilgili haberler vermek yerine, sanatçıların özel hayatlarından ve vahşice işlenen cinayetlerle doluydu. 1980’ler daha duygusuz ve daha maddecı bir nesilin yetişmesinin de böylece önünü açacaktı.

“ 1980’lerin başlarında bir gazetenin baş sayfasında sinema oyuncusu ve şarkıcı Feri Cansel’in bir resmi yayınlanmıştı. Tüm sayfayı kaplayan, morgda çekilmiş bir fotoğraf. Altında da haber: Feri Cansel sevgilisi tarafından kurşunlanarak öldürüldü. Genellikle gazetelerin üçüncü sayfalarında, en fazla birinci sayfanın altlarında bir yerde verilen bu türden bir haberi başköşeye taşıyan kuşkuda bir yerde verilen bu türden bir haberi başköşeye taşıyan kuşkusuz fotoğraftı. 1970’lerde bu ülkede yaşayan insanlar için “çıplaklık” demek olan Feri Cansel yine çıplak ama bu kez cansız morg çekmecesinde yatıyordu. Belli ki morgda rahatça çalışma fırsatını bulmuştu fotoğrafçı: Cansel’in cansız bedeni üzerindeki kurşun delikleri tek tek sayılabiliyordu. Basının ülkenin politik gündeminden uzak durduğu; infazların, gözaltında kayıpların, işkence iddialarının gazetelerin arka sayfalarında fark edilemeyecek kadar küçük haberlerle geçiştirildiği yıllar. O dönemi hatırlayanlar, o yıllarda gazetelerin baş sayfalarının aile faciası, aşk cinayeti, cinnet ve trafik kazası haberleriyle dolu olduğunu da hatırlayacaklardır. En berbat trafik kazası görüntülerini, araba enkazlarının içinde sıkışıp kalmış cesetleri, çaresizlik içinde donup kalmış gözleri; parçalanmış, yanmış, kömürleşmiş

¹⁵⁹ Nurdan Gürbilek, **Kötü Çocuk Türk**, Metis Yayınevi, 2001, s.22.

bedenleri, sanki hepsi tek bir resmin parçasıymış gibi, birbiri ardına ilk kez o yıllarda gördüm. Böyle ani, gözle görülür bir patlama olmuştu ölüm sahnelerinde o yıllarda.”¹⁶⁰

Peki tüm bu gelişmeler karşı Türk aydınları nasıl bir yol izlemişti. Türk aydınlarının bir kısmı herşeye rağmen gazetelerdeki köşelerinde muhalefetlerini sürdürmeye devam etmişlerse de bu muhalefete devam edenlerin sesleri ya yok edilmiş, ya da topluma uyum sağlayanları “aydın” sıfatını hak etmeden, eleştirilerde bulunmaya devam etmiştir.

1993 yılında düşünceleri yüzünden katledilen aydınlarımızdan Uğur Mumcu, dönemin sanatsal gelişimlerine köşesinde şu şekilde yer vermiştir.

“ Niçin böyle? Niçin yurtdışında Türkiye’yi yüz akı ile temsil eden kültür ve sanat elçilerimize bizim TRT’imiz kapalıdır? İkinci sınıf barlarda bile şarkı söyleyemeyecek nice insanı allayıp pullayıp ekrana getiren TRT, niçin bir Livaneli’ye, bir Timur Selçuk’a kapılarını sımsıkı kapatıyor? Evet niçin, niçin Kurtuluş Savaşımızın türkülerini seslendiren Ruhi Su’ya kapanmıştı TRT kapıları? ”¹⁶¹

“1970’li yıllara değin, Türkiye’de aydın konusunda olumlu imgenin geniş ölçüde geçerli olduğu görülür. Üniversite öğretim üyelerinin, yazarların, sanat adamlarının görüş ve eğilimleri toplumda önemli bir ağırlık taşıyabilmişti. Öğretmenler, hatta öğrenciler, çevrelerinde belirli bir saygınlık yaratabilmişlerdi. 70’li yıllarda bu tablonun yavaş yavaş değişmeye başladığını izliyoruz. Aydın artık saygı görmediği gibi, güvenle de karşılanmıyor ve (aydın için en acısı) görüşleri artık pek önemsenmiyor.”¹⁶²

“Türkiye’de aydınların düşüşünü etkileyen son fakat önemli nedenlerden birisi, şiddet olaylarının niteliğidir. Silahların konuştuğu yerde düşünce susar ya da düşüncenin sustuğu yerde silahlar konuşmaya başlar. ”¹⁶³

¹⁶⁰Nurda Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınevi, 2001, s.26.

¹⁶¹ Uğur Mumcu, *Bütün Yazıları, 12 Eylül ve Şeriat*, Umag Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.272.

¹⁶² Türker Alkan, *12 Eylül ve Demokrasi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.39.

¹⁶³ A.g.e, s.41.

Son olarak, 1980'lerin kültür ve toplum hayatında yaşanan tüm değişimleri kısa ve öz bir biçimde anlatan bir yazıya vermek istiyorum. 1984 yılının Bilim ve Sanat dergisinde yer alan bu yazı, Türker Alkan'ın 12 Eylül ve Demokrasi adlı kitabında da kullanılmış ve bir nevi dönemin reçetesini çıkarmıştır.

“Siyasetsiz demokrasinin, eleştirisiz özgürlüğün, bilimsiz üniversitenin, yazısız basın, habersiz TRT'nin, susan aydının, konuşan bürokrasinin, zenginleşen zengin, fakirleşen fakirin, öğrenemeyen öğrencinin, okumayan okurun, düşüneyemeyen düşünürün, yazamayan yazarın Atatürk düşmanı Atatürkçünün, bilim düşmanı bilginin, siyaseti küçümseyen siyasetçinin, özel sektörcü sosyalistin, solcu olduğunu söyleyen özel sektörcünün, kitap düşmanı Kültür Bakanının, faiz düşkünü İslamcının kol gezdiği, dinin ve cinselliğin ticaret aracı durumuna geldiği, insanların yasalara değil, yasaların insanlara uyduğu bir toplumda geçerli olduğu sanılan kültürel değerlerin hepsine kuşku kaygı ile bakmak gerekmez mi ? İkiyüzlülüğün sistem tarafından üretilip pazarlandığı bu toplum ne kadar sağlıklıdır ve gelecek kuşaklara ne verebilir? İnsanın mutsuzluğunu, özgürlüğünü, sağlığını ve gelişmesini ciddiye alıyorsak, bu sorular üzerinde kafa yormamız gerekir.”¹⁶⁴

¹⁶⁴Türker Alkan, **12 Eylül ve Demokrasi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.199.
Ayrıca bkz: **Bilim Ve Sanat** dergisi, Kasım 1984.

C-12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Günümüze Yansımaları

12 Eylül 1980 Darbesi, gerek yakın tarihli olması gerek bıraktığı siyasi,sosyolojik,ekonomik, psikolojik,eğitimsel ve kültürel olarak günümüze birçok etkisi olmuştur. Bu bölümde araştırmanın başlığı olan “sanat” ve genel ortamda kültürel ortama etkilerine ağırlık verilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

12 Eylül sonrası, ideolojik kamplaşmalar devlet baskısı sebebiyle kaybolmuş ve apolitik bir kuşak yetiştirilme çabalarına girilmiştir. 2000'lere geldiğimizde, özellikle de 1980'lerin gençlerinin birer yetişkin olmaları ile birlikte, yeni yetişen kuşağı, siyasetten ve ideolojilerden bilinçli olarak uzak tutma düşüncesine ittiği gözlemlenmektedir. Bunun en büyük sebeplerinden biri 1980 öncesi hangi tarafta olursa olsun, darbe sonrasında işkenceler gören, hapishanelerde bir ömür geçiren, hatta darağacına mahkum edilen insanların, çektikleri acıları çocuklarının da yaşamalarını istememeleridir. 12 Eylül 1980 darbesi siyasal ve toplumsal anlamda bir korku imparatorluğu yaratmış ve bu baskı yüzünden, düşüncesini açıkça ifade edemeyen bir nesil yetişmesine sebep olmuştur.

12 Eylül sonrası kurumların özerkliklerini kaybetmesi de günümüze kadar ulaşan temel sorunlardan biridir. 1970'lerde “özgürlüğün” temel taşlarından biri olan üniversiteler, 1980 darbesi ile birlikte YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu) açılması ile birlikte tek tipleşmeye başlamıştır. Akademisyenler ve öğrenciler bilimsel özelliklerini kaybetmişler ve bugünde önemli bir sorun haline gelen ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına ortam hazırlanmıştır. Üniversiteler, teorik anlamda, “liseleştirilmişlerdir.” Apolitikleşen gençler, fikrinsel ayrılıklarını birbirlerini ifade edemiyorlar, hatta düşünmek için bile kendilerini zorlamayan bir ruh yapısı içerisine girmişlerdir. Üniversitelerdeki gençler, tartışmak, fikir üretmek, okumak yerine magazinsel bilgiler eşliğinde ve daha yüzeysel bir hayatı tercih etmeye başlamışlar ve bugünde üniversitelerde yaşanan kültür ve bilgiden yoksun ortamın yaratılmasına sebep olmuşlardır.

12 Eylül'ün özerkliğine karıştığı bir diğer kurum, TRT olmuştur. Bilindiği üzere, kitleleri yönlendirmekte en başarılı yöntemlerden biri olan medya sayesinde TV'lerde insanlara verilen neyse, öğrenilen ve bir sonraki nesile öğretilen de o olmuştur. Medya, eğitici ve düşündürücü programlar yerine, içi boşaltılmış magazinlere, tek taraflı haberlere, sürekli acı yansıtılan arabesk filmler ve şarkıcılara yer vermiş, bu düzene karşı direnmek isteyen sanatçıların eserleri komik bahanelerle sansüre uğramış, bu sanatçılar yasaklılar listesine

girmiş ve toplum gerçek sanattan mahrum bırakılmıştır. Böylece önüne sunulan her eseri değerlendirmeden, düşünmeden kabul eder duruma gelmiştir. TRT gibi bir kuruma, asker kökenli bu konuda eğitimi olmayan kişilerin yerleştirilmesi, kurumun niteliksizleşmesine yol açmış ve her yayında toplum, istenilen şekilde eğilmeye çalışılmıştır. Halen yalnızca TRT’de değil, devlete ait tüm kurumlarda görülen kadrolaşma ve kalitesiz eleman yetiştirilmesi, halkın kurumlara olan güvenini ciddi anlamda sarsmaktadır.

12 Eylül 1980 sonrasında en önemli sonuçlarından biri de “orta kuşak” kavramını bitirmiş olmasıdır. Günümüzde de “orta kuşak” olduğu varsayılan ekonomik durumun aslında, zengini daha çok zenginleştirme, fakiri ise daha çok fakirleştirmeye yönelik bir politika olduğu oldukça açıktır. 1980’li yılların ilk yarısında patlak veren “Bankerlik” olayı, faiz üzerine işlenen politikalar toplumu sürekli olarak bankalara mahkum kılar bir hale getirmiştir. Özal döneminin genel politikaları arasında olan kısa sürede çok para kazanma mottosu, toplumun geneline yayılmış, rekabet ortamı hızlanmış ve tamamen usulsüz bir şekilde para kazanmaya teşvik etmiş, halkın tabanındaki yoksullaşma gün geçtikçe daha da çok artmıştır.

12 Eylül sonrası toplumdaki güvensizlik ve her ortama yansımış olan ahlaksız olgusu Özal’ın “Benim memurum işini bilir.”, “Anayasayı bir kere delmekle bir şey olmaz” sözleriyle bir nevi yanlış meşrulaştırmış, ve toplumun bugünlere kadar yansıyan değer yargılarını değiştirmiştir. Artık, hırsızlığı, rüşveti, yolsuzluğu ve haksız kazancı meşru bulan nesiller yetişmeye başlamıştır.

1980’ler hakkında genel bir yargıda bulunacak olursan bu yılların “tüketim yılları” olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Renkli televizyonlar ve beraberinde gelişen, medya sektörü, videolar, kasetler toplumda yeni bir kültür ve sanat anlayışı yaratmaya başlamış, okuma seviyesinde düşüşler görülmüş, toplumun her alanına yansıyan özelleşme, zaman içerisinde küçük esnaf grubunu bitirmiş, hatta günümüzde Avm olarak adlandırdığımız kompleks yapı gruplarına itmiş, bu da insanların eğlence anlayışını bile “tüketmeye” endeksli hale getirmiştir. 2000’lere yansıyan en büyük sonuçlardan biri olan tüketim, toplumun içten çürümesine, mutluluğu da tüketim de aramasına ve genel bir yaşam tarzı oluşmasına sebep olmuştur. 12 Eylül 1980 darbesi, beraberinde düşünmeyen, üretmeyen, sorgulamayan, eğitilmeyen ve eğitmeyen, kısacası giyim tarzından, kafa yapısına hatta ahlak anlayışına kadar “tek tipleşmiş” nesiller yaratmıştır ve günümüzde de bunun etkileri görülmeye devam etmektedir.

SONUÇ

12 Eylül 1980 Askeri darbesi, Türkiye'nin yakın tarihinde sebepleri ve sonuçları açısından önemli bir rol oynayan toplumsal olaylardan biridir, hatta dönüm noktasıdır denilebilir. 12 Eylül, siyaseti, ekonomiyi, sosyolojiyi, sanatı ve kültürü öncesi ve sonrası denilecek kadar yoğun bir şekilde etkilemiştir. Sanatsız bir toplum düşünülemez ve Türk tarihinde sanatın en çok sansüre uğradığı en çok yıpranmanın ve yozlaşmanın yaşandığı dönemlerden bir olmuştur 1980'ler. Bunun sebebi de elbette 12 Eylül 1980 darbesi ortaya çıkan baskı ve sansür ortamıdır.

Elbette 12 Eylül'ün etkilerini değerlendirmeden önce, 12 Eylül öncesi yaşanan süreçte değerlendirmemiz gerekmektedir. 1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni, 1950'li yıllara kadar CHP iktidarında kalmış ve yerine Adnan Menderes önderliğindeki Demokrat Parti'ye bırakmıştır. Demokrat Parti'ye geçiş aşaması 1980'leri anlamlandırmamız açısından büyük önem taşımaktadır çünkü Türkiye bu dönemde de, dışa açılmayı, bağımsızlığından ödün vermeyi, bilim ve sanata yeterince önem vermeyip, din üzerinden siyaset yapan bir iktidara sahiplik etmiştir. 1980'lerde de benzer koşullarla karşılaşacağımız bu dönem, ordunun siyasete müdahalesi ile son bulmuş, ancak 1960 sonrası sağlanan özgürlük ortamı da yeniden engellenmeye çalışılmıştır. 1960 sonlarına doğru Dünya'daki değişimlerden de etkilenen gençlik hareketleri, üniversitelerde, meydanlarda sık sık eylemlere rastlanmıştır.

1971 Muhtırası ile Türkiye yeniden bir darbeye uyanmış ve, 1970'ler Türkiye'nin siyasetten hiç kopmadığı yıllar olarak tarihimize geçmiştir. 1970'ler sol-sağ gibi ideolojik ayrımların yoğun olduğu, fakat 1980'lere göre gençlerin çok daha bilinçli, çok daha yaratıcı ve eğitilmiş olduğu yıllar olarak kaşımıza çıkmaktadır. Ancak anarşi ve terörün sokaklarda, üniversitelerde aldığı canlar, 1980 darbesini hazırlayan en etkili sebep olmuştur. 1980 darbesi ise beraberinde, kaybedilmiş bir nesli, geriye giden zamanı, baskıyı, korkuyu, ve sağlam temeller üzerine oturmayan bir “bugün”ü getirmiştir.

Bu çalışmada 12 Eylül'ü daha iyi değerlendirebilmek ve anlayabilmek için ilk olarak 12 Eylül siyasi açıdan incelenmiştir. 12 Eylül öncesi siyasal ortama değinilmiş ve Cumhuriyet tarihimizde özellikle 1960 darbesi ile başlayan süreçte yaşananlar değerlendirilmiş ve bu sayede 12 Eylül darbesini hazırlayan ortam gözler önüne sunulmuştur. 1970'lerin aktif siyasi ortamından darbe sonrası tamamen kesilen siyasete kadar gerçekleşen süreç değerlendirilmiştir. 12 Eylül'de askerin yönetime el koymasının gerekçeleri açıklanmış, yaşanan süreçte siyasi partilerin kapatılmasının, siyasilerin uzaklaştırılmasının ve Türkiye'nin 12 Eylül 1980 sabahından itibaren yeni bir düzene uyanmasının sonuçları aktarılmıştır. Sıkıyönetim'i uygulamaya koyan askerin yeni düzende yaptığı uygulamalar değerlendirilmiştir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin sanata etkisinin incelendiği bu çalışmada, araştırmayı daha derinlemesine gerçekleştirmek ve daha verimli bir sonuç elde etmek amacıyla 1980'lerin ilk yarısına (1980-1985) ve sanat alanında da Edebiyat ve Sinemaya ağırlık verilerek, genel bir değerlendirilmede bulunulmuştur. Edebiyat ve Sinema üzerine yoğunlaşılmasının sebebi, 1980 sonrasındaki en radikal değişimlerin bu iki alanda olması ve eser üretim sayısının çokluğu gösterilmiştir. İlk olarak 12 Eylül sonrası, genel hatlarıyla sanat değerlendirilmiş ve sanatta ortaya çıkan otokontrol sonucu verilen eserlerin niteliğinden bahsedilmiştir. 1980'ler resim alanında açılan sergilerin azlığı, müzik alanında tek tipleşme yani Arabesk müziğin patlaması ve diğer müzik türlerine verilen önemin patlaması ile ön plana çıkan konular olmuştur.

Edebiyat, şiir ve romandaki gelişmeler bakımından iki ayrı başlık altında incelenmiş, ve 12 Eylül'ün "12 Eylül Romanları" adı verilecek kadar derin bir etki bıraktığı gözlemlenmiştir. 12 Eylül gerek şiire gerek edebiyata, hapisane teması, işkenceler gibi yeni anlatım konularını beraberinde getirmiş, 1980 öncesi sağ ve sol edebiyat ortamını ortadan kaldırmış, edebiyatta toplumsal travma ve baskılar sonucu oluşan anne özlemi, örgüt birey ilişkisi ve bireyin makineleşmesi, ötekileşme, yaralı bilinçler, iç hesaplaşmalar, değişen değer yargıları, yurt dışına kaçışlar, köklerden kopuş gibi 12 Eylül darbesi sonucu ortaya çıkan yeni konular dahil olmuştur. Ayrıca postmodern eğilimler olarak bireyselleşme ön plana alınmış, toplumdaki baskının bir dışı vurumu sonucu, cinsellik gibi önceden tabu olan birçok kavram şiire ve romana dahil olmuş, toplumun içinde bulunduğu melankoli durumu, intihar ve ölüm temalarının yansıtılması olarak gözlemlenmiştir. Gerek örgütlerin, gerek devletin birey üzerinde yaratmış olduğu kısıtlama, romanlara ve şiirlere en çok konu olan durumlardan

olmuştur. Korku, bir histeri durumu olarak başta edebiyat olmak üzere tüm sanat dallarına yansımaları göstermiştir.

Sinema, 12 Eylül'ün en çok yansıdığı alanlardan biri olmuş ve sinemada da "12 Eylül Sineması" ekolu günümüze kadar sürmüştür. 1980'lerden itibaren başlayan bu süreç, günümüze kadar, 12 Eylül yasaklarının, işkencelerinin, parçalanmış ailelerin, bireyin ruh yapısının, örgütlenme ve sonuçlarının, isyanın, ahlak yapısının vb. tüm getirilerin işlendiği filmler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan da, 1980'ler sinemalarında, Arabesk filmlerin rağbet gördüğü ve sinemanın eğitsel değil, eğlence amaçlı ortaya çıktığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanatsal filmler yerine, sinemacılarının rant üzerinde durmaları, sinema ortamında kalitesizleşmiş bir ortam yaratmıştır.

Son olarak 12 Eylül 1980 darbesi sonrası toplumsal ve kültürel yozlaşmaya yer verilmiştir. Kitleleri etkileyen bu olayın ardından yaşanan işkenceler, idamlar, işten atılmalar, her alanda uygulanan sansür, "sakıncalı " bulunan kitaplar ve sanat eserleri, intiharlar, açlık grevleri ve birçok olgu, toplumsal bir travma yaratmış, baskılar sanatsal üretimi ve kişisel özgürlükleri sınırlamış, devletin birçok kurumunda gerçekleşen kadrolaşmalar, niteliksiz kişiler ve ortamlar yaratılmasına sebep olmuş, bilinçli olarak apolitize edilen toplum, düşünmemiş, üretmemiş, tek tipleşmiş, yozlaşmış ve bunun sonuçları da 2000'li yıllarda yetişen nesillerde bile ortaya çıkmıştır. Bugün, 12 Eylül darbesinin etkileri, gerek hiyerarşide, gerek sosyal hayatta, eğitimde ve birçok alanda görülmeye devam etmektedir. Sanatımızdaki yozlaşma, popüler kültürün klasik kültürden önce gelmesi, okuma oranının düşüklüğü, üniversite seviyesindeki kişilerin bile kültürel anlamdaki yoksunluğu, özgür düşüncenin engellenişi, 12 Eylül'ün günümüze yansımalarıdır.

Bu çalışma 12 Eylül darbesinin sonuçlarını sanat ağırlıklı olarak ortaya dökmüş ve bundan sonraki nesillere yakın tarihi anlatmak ve bilinçlendirmek amacıyla ortaya koyulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

I-SÜRELİ YAYINLAR

A-GAZETELER

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Radikal Gazetesi

T24 Bağımsız İnternet Gazetesi

B-DERGİLER

Gelişim Sinema-Aylık Sinema/Video Dergisi

HEY Dergisi

Yazko Edebiyat Dergisi

Arayış Dergisi

-Mizah Dergileri-

Gırgır Dergisi

Curcuna Dergisi

Gıcık Dergisi

Milliyet/Türk Mizahının Öncüleri

Sıfır Çağdaş Mizah Dergisi

Yeni Çuval Dergisi (Aylık Siyasi Gülen Düşünce Dergisi)

Fırça Dergisi

C-İNTERNET ADRESLERİ

1-www.seyrialem.com

2-www.sinemalar.com

3- <http://www.birgun.net/haber-detay/eylul-acisi-bir-pasaport-alamama-hikayesi-68911.html>

4-<http://www.bkmkitap.com/karikaturgut>

II-KİTAPLAR, İNCELEMELER VE MAKALELER

- Akça, Nesime Ceyhan, **Edebiyat Sosyoloji Açısından 12 Eylül Şiiri**, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, Ankara,2013.
- Alkan, Türker, **12 Eylül ve Demokrasi**, Kaynak Yayınları,İstanbul,1986.
- Asiltürk, Baki, , **Türk Şiirinde 1980 Kuşağı**, YKY Yayınları, İstanbul, 2013
- Balık, Macit, **Türk Romanında 12 Eylül Darbesi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,2009.
- Belge, Murat, **12 yıl Sonra 12 Eylül**, Birikim Yayınları, İstanbul,1993.
- Can, Kadir, **12 Eylül 1980 Akıl Tutulması**, Boyut Yayıncılık, İstanbul,2011.
- Cemal, Hasan, **12 Eylül Günlüğü-Tank Sesiyle Uyanmak**, Bilgi Yayınevi,Ankara,1999.
- Dorsay, Atilla, **Sinema ve Çağımız/2**, Hil Yayın, İstanbul,1985.
- Editörler, Bülent Tanör,Korkut Boratav,Sina Akşin, Ayla Ödekan,Yayın Yönetmeni-Sina Akşin,**Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Editörler, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul,2012
- Esen, Şükran Kuyucak, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları**, Agora Kitaplığı Yayınevi,İstanbul,2010
- Evren, Burçak, **Yılmaz Güney’in Sineması**, Gelişim Sinema-Aylık Sinema/Video Dergisi,Gelişim Basım ve Yayımlar,Ekim 1984.
- Evren, Burçak, **Arabesk Filmlerin Yapısı**, Gelişim Sinema-Aylık Sinema/Video Dergisi,Gelişim Basım ve Yayımlar, Ocak, 1985.
- Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku,Ekin Bası-Yayın-Dağıtım,Bursa,2010.
- Gündüzalp, Kemal, **1980 Sonrası Şiiri ve Eleştiri**, Şiirden Yayıncılık,2011.
- Gürbilek, Nurdan, **Vitrinde Yaşamak (1980’lerin Kültürel İklimi)**,Metis Yayınevi, İstanbul,2014.
- Gürbilek, Nurdan, **Kötü Çocuk Türk**, Metis Yayınevi,2001.
- Hakan, Fikret, Derleyen: Doç.Dr.Nigar Pöstecki, **Türk Sinema Tarihi**, ,İnkılap Kitabevi,2012.
- Habora, Bülent, **12 Eylülcülere 1000 Soru**, ,Habora Kitabevleri,İstanbul,1989.

İpekçiler, Muslih, **Anılarda 12 Eylül Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara,2010.

Kahraman, Hasan Bülent, **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye (1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal ve Siyasal Dönüşüm)**,Agora Kitaplığı, İstanbul,2002.

Kara,Mesut, **Sinema ve 12 Eylül**, Agora Kitaplığı, İstanbul,2012.

Kongar, Emre, **12 Eylül Kültürü**, Remzi Kitabevi, İstanbul,2012.

Kongar, Emre, **20. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

Kongar, Emre, **Arabesk Olayı**, Gelişim Sinema Dergisi/ Aylık Sinema ve Video Dergisi, Ocak 1985, Gelişim Basın/Yayın A.Ş,

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**,Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara,1981.

Morva, Ahsen Deniz, **Melankolinin 12 Eylül Filmlerinde İnşası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul, 2008.

Mumcu, Uğur, **Bütün Yazıları,12 Eylül ve Şeriat**,Umag Vakfı Yayınları,Ankara,1997.

Oktay, Ahmet, **İmkansız Poetika**, Alkım Yayınevi/Edebiyat Dizisi,İstanbul,2004.

Onaran, Alim Şerif, **Türk Sineması/Cilt 1**, Kitle Yayıncılık, Ankara,1994.

Özdemir, Veli, **12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli “Arayış”**, Ümit Yayıncılık, Ankara,2004.

Özger, Mehmet, **Türk Romanında 12 Eylül**, Kaknüs Yayınları, İstanbul,2012.

Saral, Zeki, **12 Eylül Basınının İkinci Yüzü (Kalemlerin İhaneti)**, Yurt Yayın, Ankara,1991.

Sucu, Mehmet, **“12 Eylül Yasakları”**, Günizi Yayıncılık,İstanbul,2015.

Şenyapılı, Önder, **Kitap Sevmeyenler Ülkesi**, Yazko Edebiyat Dergisi, Ağustos 1983.

Tokmakçioğlu, Erdoğan, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları,Ankara,2011.

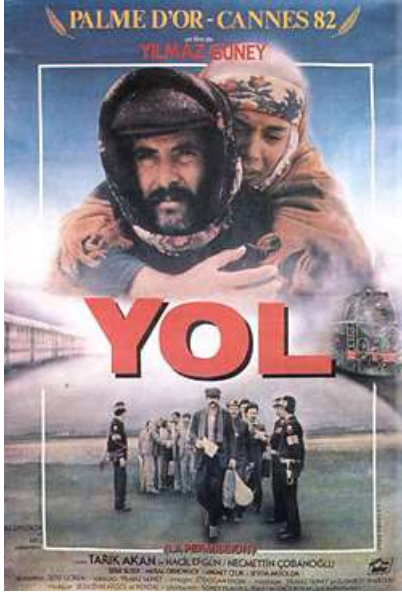
Tuşalp, Erbil, **Eylül İmparatorluğu**, İkarus Yayınları,İstanbul,2005.

Türk Yazarları,**Düşünce Özgürlüğü ve Türkiye**,Önce Özgür Sağlıklı Düşünce Eğitimi/ Mehmet Başaran,Can Yayınları,1995.

Yılmaz, Ayşe Nahide, **1980’li yıllarda Türkiye’de Sanat ve Siyaset İlişkisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı ,Ankara, 2014

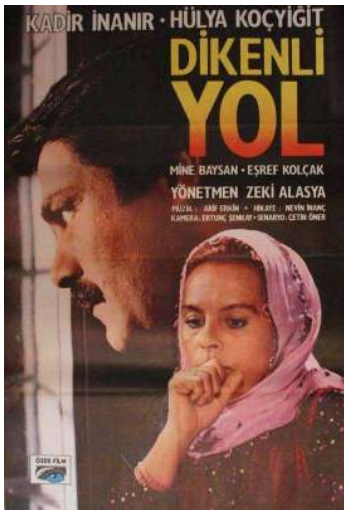
EKLER

A-12 EYLÜL FİMLERİ

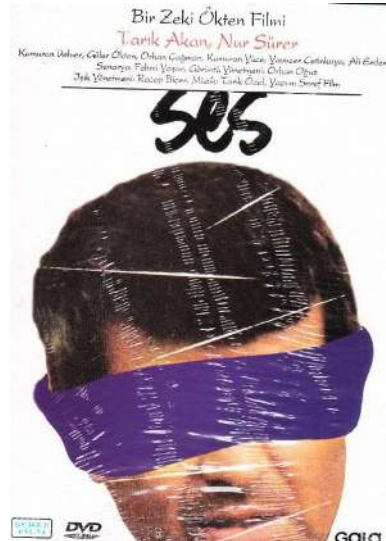

1-Yol, 1982, Yönetmen: Yılmaz Güney.

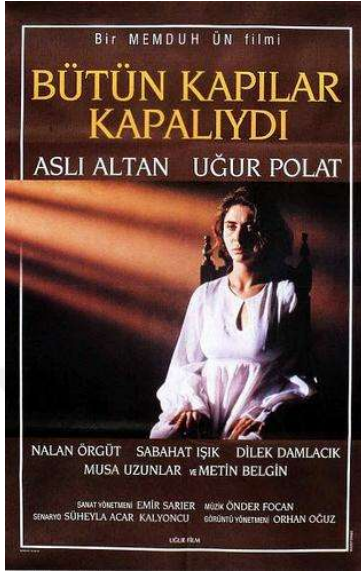
2- Duvar, 1985, Yönetmen: Yılmaz Güney.

3- Dikenli Yol, 1986, Yönetmen: Zeki Alasya. Ökten

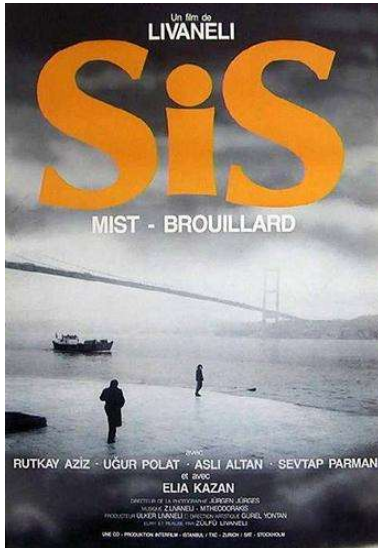
4- Ses, 1986, Yönetmen: Zeki

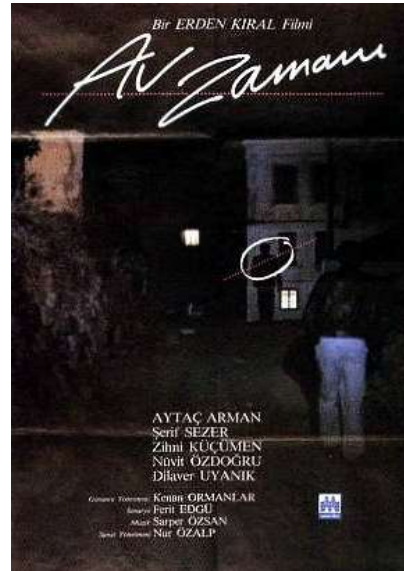
5- Bütün Kapılar Kapalıydı,
1990, Yönetmen: Memduh Ün.
Gören.

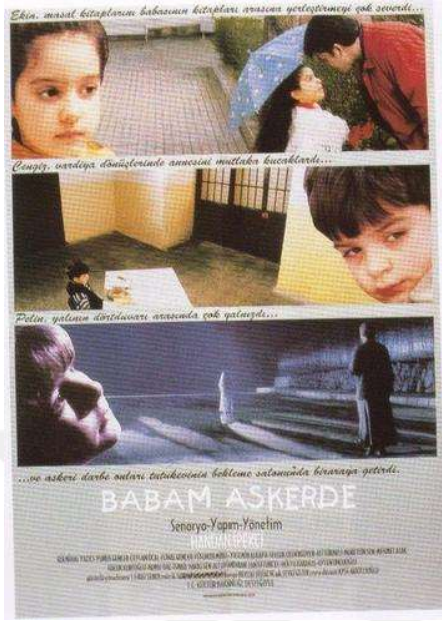
6- Sen Türkülerini Söyle, 1986, Şerif

7- Sis, 1988, Yönetmen: Zülfü Livaneli.

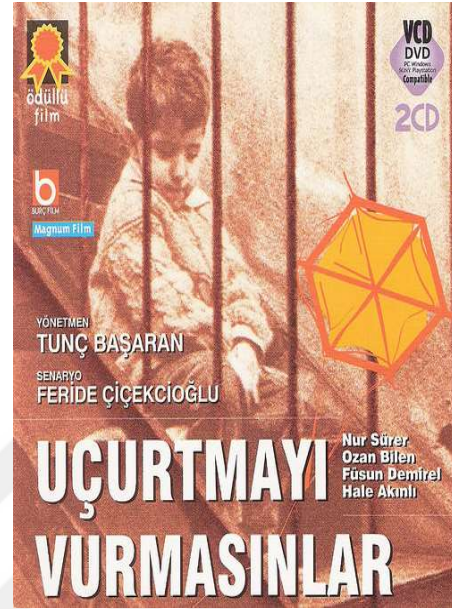

8- Av Zamanı, 1988, Yönetmen: Erden Kiral.

8- Babam Askerde, 1994,

Yönetmen: Handan İpekçi.

9- Uçurtmayı Vurmasınlar, 1989,

Yönetmen: Tunç Başaran.

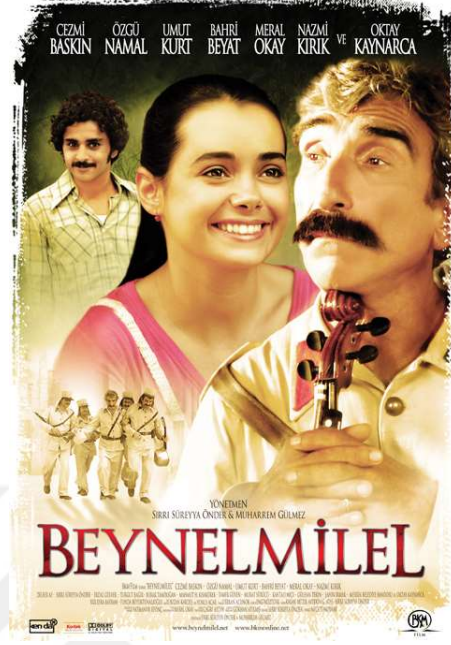

10- Eylül Fırtınası, 1999, Yönetmen: Atıf Yılmaz.

11- Babam ve Oğlum,2005,

Yönetmen: Çağan Irmak

12-Beynelmilel,2006

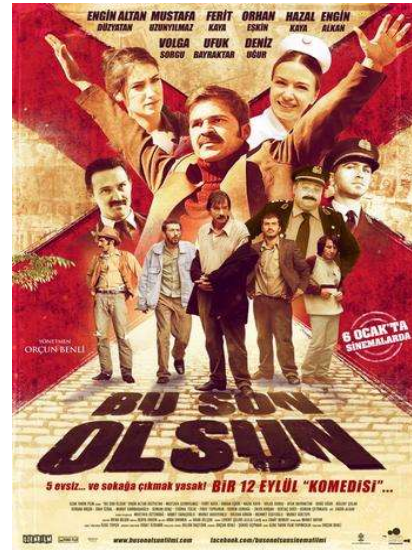
Yönetmen: Sırrı Süreyya Önder

Muharrem Yılmaz

13Eve Dönüş, 2006,

Yönetmen:Ömer Uğur

14- Bu Son Olsun, 2012,

Yönetmen:Orçun Benli.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Görseller, <http://www.sinemalar.com/> adresinin arşivinden alınmıştır.